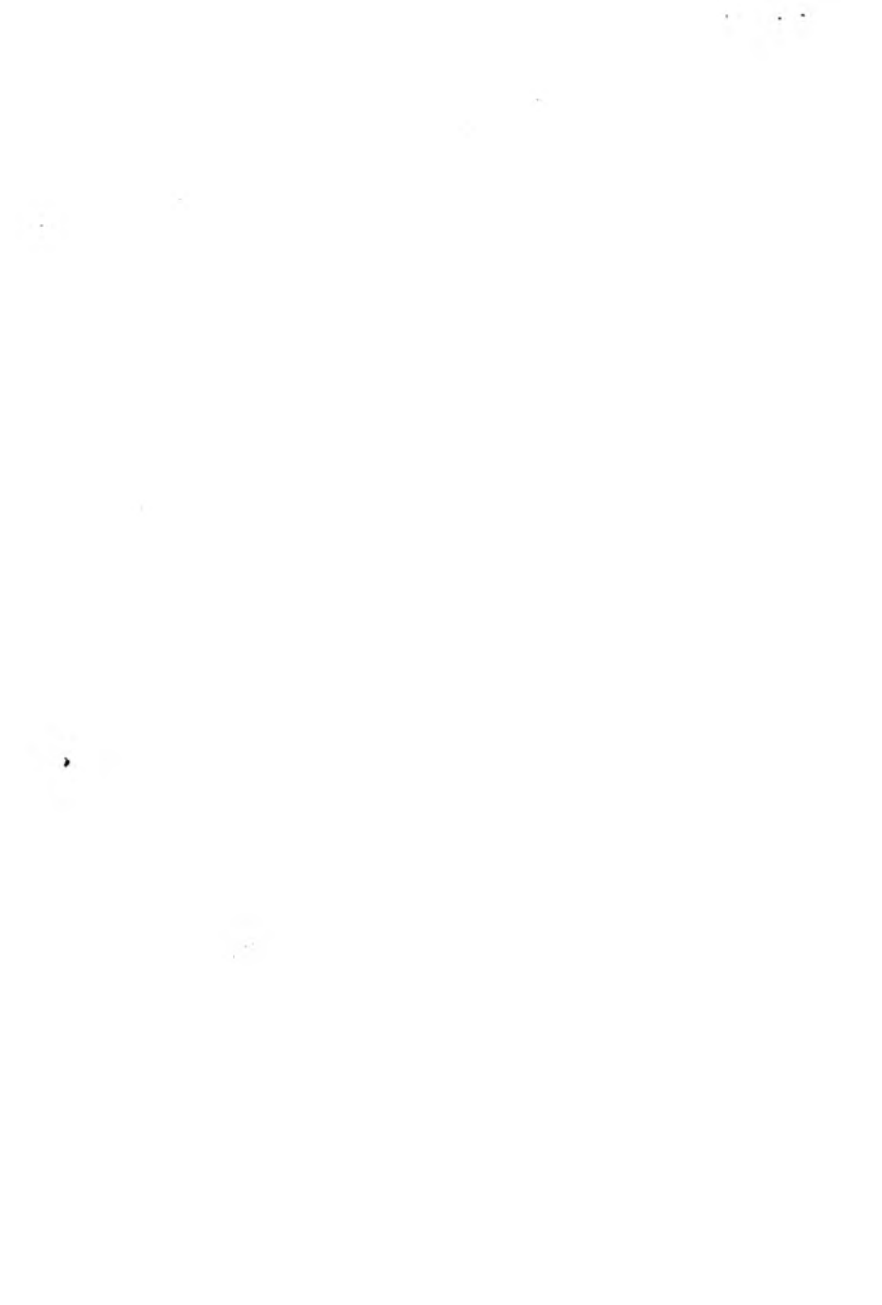

ТАРАС
ШЕВЧЕНКО

IV
ТВОРИ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО — АВТОПОРТРЕТ

(Офорт. 1861 г.)

ПОВНЕ ВИДАННЯ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Т. ШЕВЧЕНКО

ТОМ IV

ПОЕЗІЇ 1857—1861 рр.

З ДОДАТКОМ ПОЕЗІЙ І ПОЕМ ТА ІНШИХ

РЕДАКЦІЙ 1845—1860 рр.

ЗА РЕДАКЦІЄЮ БОГДАНА КРАВЦЕВА

diasporiana.org.ua

Видавництво

Миколи

Денисюка

Чикаго

1962

TARAS SHEVCHENKO

WORKS

V O L U M E I V

MYKOLA DENYSIUK PUBLISHING COMPANY
CHICAGO, 1962

Всі права застережені

Library of Congress Catalog Card Number: 59-12164

Copyright, 1962

Mykola Denysiuk Publishing Company, Chicago Ill.

MANUFACTURED IN THE U. S. A.

Поезії і поеми, що їх охоплює четвертий том цього повного видання творів Тараса Шевченка, були написані Шевченком після його звільнення з заслання 1857 року, протягом чотирьох років його вільного життя до передчасної смерти Поета в дні 10 березня 1861 р. Починається цей цикл творів Шевченка написаною в Нижньому Новгороді в грудні 1857 р. поемою „Неофіти” і кінчається поезією „Чи не покинуть нам, небого . . .”, створеною в лютому 1861 р., в передостанньому місяці Поетового життя. Нестримною стихією поетичного слова, могутніми візіями й образами, зокрема в подражаніях прокам, вилилися ці нові поеми і вірші Шевченка після важких переживань і досвіду невольницьких літ, після довгих років мовчання.

Поезіями, зібраними в цьому томі, завершується публікація оригінальної Шевченкової поетичної спадщини в нашому 14-томовому повному виданні творів Тараса Шевченка. В 16-томовому виданні Українського Наукового Інституту, що лягло в основу нинішнього видання, ці поезії мали увійти до плянованого п'ятого тому видання, якого не зреалізовано через воєнні події і зібрані й опрацьовані для якого матеріяли загинули. Бажаючи, щоб у цьому перевиданні був дотриманий високий науковий рівень першого оригінального видання і щоб уодностайнити його з редакційного погляду в кожному відношенні, Видавництво звернулося було з проханням зредагувати цей том до нашого найвидатнішого і найбільш компетентного в цій ділянці шевченкознавця професора Павла Зайцева, що був редактором інших томів цього видання, зокрема тих, які охоплювали поетичну

і прозову Шевченкову спадщину. На превеликий жаль проф. П. Зайцев повідомив з Мюнхену, що він не має можливості виконати цієї праці з огляду на брак відповідних матеріалів у місці його перебування. Одержавши це повідомлення і не вважаючи можливим залишати започатковане перевидання незакінченим, Видавництво вирішило доручити зредагування четвертого тому Богданові Кравцеву, який диспонує потрібними для цього публікаціями.

Зібрані в цьому четвертому томі поезії 1857-1861 рр. доповнені, як це було і в попередніх томах, ненадрукованими в них поезіями і поемами Тараса Шевченка давніших років, в тому поемою „Єретик”, що не увійшла до другого тому, ненадрукованим досі уривком „За що ми любимо Богдана”, первісною редакцією „Неофітів” і відмінними редакціями поеми „Осика”, переданагованої Шевченком у версії п. н. „Відьма” в березні 1858 р. і поеми „Сліпий” у редакції 1858-1860 рр. під назвою „Невольник”. Для дотримання принципу передавати писання Шевченка українським читачам українською мовою в цьому томі надруковані окремим розділом переклади російських поем Шевченка „Сліпа” і „Безталанний”, що їх російські тексти вміщені в V-ому томі нашого видання. Завершений цей том примітками та варіантами текстів окремих творів, статтями, що стосуються віршів і поем даного періоду творчості Шевченка, як теж абетковим показником усіх поезій Шевченка, що увійшли до томів I-IV цього видання.

Питанням тексту Шевченкових творів, вміщених у цьому томі, присвячена окрема стаття Б. Кравцева „Текст Шевченкових поезій 1857-1861”.

I

ПОЕЗІЇ І ПОЕМИ

1857-1861

Н Е О Ф І Т И

ПОЕМА

Сія глаголет Господь: сохрани́те суд
и сотвори́те правду, прибли́жися
спасе́ніє мое прийти, і милос́ть моя
откри́ється.

Ісаія, гл. 56, ст. 1.

М. С. Щепкину на пам'ять 24 Декабря 1857

Возлюблену муз і грацій,
Ждучи тебе, я тихо плачу
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

5 Привітай же благодуже
 Мою сиротину,
 Наш великий чудотворче,
 Мій друже єдиний.
10 Привітаєш, — убогая,
 Сірая, з тобою
 Перепливе вона Лету;
 І огнем-сльозою
 Упаде колись на землю,
 І притчею стане.

*) Наявних у деяких давніших виданнях "Кобзаря" після рядка 60-ого уступів від слів "Чи не за те... до "Благословенная в женах" в автографі "Більшої книжки" немає. Ці уступи приведені в тексті первісної редакції, надрукованій у цьому томі на сторінках 145-162 під рядками 58-114.

15 Розпинателям народним,
 Грядущим тиранам.

 Давно вже я сижу в неволі,
 Неначе злодій взаперті,
 На шлях дивлюся, та на поле,
20 Та на ворону на хресті
 На кладовищі. Більш нічого
 З тюрми не видно. Слава Богу
 Й за те, що бачу. Ще живуть,
 І Богу моляться, і мруть
25 Хрещені люди.
 Хрест високий
 На кладовищі трохи збоку
 Златомальований стоїть.
 Не вбогий, мабуть, хтось лежить?
30 І намальовано: розп'ятий
 За нас Син Божий на хресті.
 Спасибі сиротам багатим,
 Що хрест поставили. А я...
 Така доленька моя!
35 Сижу собі та все дивлюся
 На хрест високий із тюрми.
 Дивлюсь, дивлюся, помолюся —
 І горе, горенько мое,
 Мов нагодована дитина,
40 Затихне трохи. І тюрма
 Неначе ширшає. Співає
 І плаче серце, оживає
 І в Тебе, Боже, і в святих
 Та праведних Твоїх питає,
45 Що він зробив їм, той святий,
 Той Назорей, той Син єдиний

Богом ізбранної Марії,
Що він зробив їм? І за що
50 Його, святого, мордували,
Во узи кували;
І главу Його честную
Терном увінчали?
І вивели з злодіями
55 На Голгофу-гору;
І повісили між ними —
За що? Не говорить
Ні сам сивий Верхотворець,
Ні його святії —
60 Помощники, поборники,
Кастрати німії!

Благословенная в женах,
Святая праведная Мати
Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
65 Летучі літа марне тратить.
Скорблящих радосте! Пошли,
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
70 І оживи і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки, море
Сльози кровавої лила,
Так, як і Ти. І прийняла
75 В живу ю душу світ незримий
Твойого розп'ятого Сина!...
Ти — Матір Бога на землі!
Ти сльози матері до краю,
До каплі вилила! Ридаю,

80 Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
85 І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини. Амінь.

I

Не в нашім краю, Богу милім,
90 Не за гетьманів і царів,
А в римській ідольській землі
Се беззаконіє творилось.
Либонь за Деція царя?
Чи за Нерона сподаря?
95 Сказать запевне не зумію.
Нехай за Нерона.

Росії

Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
100 Мале дівча. І красотою,
Святою, чистою красою,
Як тая лілія, цвіло.
Дивилася на неї мати
І молоділа. І дівчаті
105 Людей шукала. І найшла.
Та, помолившись Гіменею
В своїм веселім гінекею,
В чужий веселий одвела.
Незабаром зробилась мати
110 Із доброї тії дівчати:

Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам
І в Капітолій принесла
Немалі жертви. Ублагала
115 Капітолійський той синкліт,
Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить
І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати:
120 В Алкіда син її росте,
Росте... Лицяються гетери
І перед образом Венери
Лямпаду світять.

II

Тоді вже сходилa зоря
125 Над Вифлеємом. Правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла!
І мир і радість принесла
На землю людям. Фарисеї
130 І вся мерзенна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті.
І Сина Божія во плоті
На тій Голгофі розп'яла
135 Межи злодіями. І спали,
Упившись кровію, кати,
Твоєю кровію. А Ти
Возстав од гроба, слово встало,
І слово правди понесли
140 По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

III

- Тоді ж ото її Алкид,
Та ще гетери молодії.
Та козлоногий п'яний дід
145 Над самим Аппієвим шляхом
У гаї гарно роздяглись,
Та ще гарніше попились,
Та й поклонялися Пріяпу.
Аж гульк!... Іде святий Петро
150 Та йдучи в Рим благовістити,
Зайшов у гаї води напитись
І одпочити. — Благо вам! —
Сказав апостол утомлений
І оргію благословив.
155 І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове,
Любов, і правду, і добро,
Добро найкращеє на світі —
То братолюбіє. І ситий
160 І п'яний голий отой Фавн,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі
Перед Петром. І повели
До себе в терми на вечерю
165 Того апостола...

IV

- І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
Куряться амфори. Дівчата
Трохи не голії стоять
170 Перед Кипридою і влад

- Співають гимн. Приготован
Веселий пир; і полягли
На ложах гості. Регіт! Гомін!
Гетери гостя привели
175 Сивобородого. І слово
Із уст апостола святого
Драгим елеєм потекло.
І стихла оргія. А жриця
Киприди, оргії цариця,
180 Поникла радісним чолом
Перед апостолом. І встала,
І всі за нею повставали
І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
185 Твій син Алкид пішов за ними
І за апостолом святим,
За тим учителем своїм.
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
190 Свого Алкида. Ні, нема.
Уже й не буде. Ти сама
Помолишся своїм пенатам,
Сама вечерять сядеш в хаті...
Ні, не вечерять, а ридать,
195 Ридать, і долю проклинать.
І сивіть, кленучи. І горе!
Умреш еси на самоті,
Мов прокаженна!

V

- На хресті
200 Стрімглав повісили святого
Того апостола Петра.

А неофітів в Сиракузи
В кайданах одвезли. І син
Алкид, твоя дитина,
205 Єдина твоя родина,
Любов єдина твоя,
Гниє в неволі, в кайданах.
А ти, прескорбная, не знаєш,
Де він конає, пропадає!
210 Ідеш шукать його в Сибір
Чи тее... в Скифію... І ти...
І чи одна ти? Божа Мати
І заступи вас і укрий!
Нема сім'ї, немає хати,
215 Немає брата, ні сестри,
Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі
Або в далекій стороні,
В британських, гальських легіонах
220 Не муштрувались! О Нероне!
Нероне лютий! Божий суд,
Правдивий, наглий, серед шляху
Тебе осудить. Припливуть
І прилетять зо всього світа
225 Святії мученики. Діти
Святої волі. Круг одра,
Круг смертного твого предстануть
В кайданах. І... тебе простять.
Вони брати і християни,
230 А ти собака! людодід!
Деспот скажений!

VI

Аж кишить
Невольника у Сиракузах
В льохах і тюрмах. А Медуза
235 В шинку з старцями п'яна спить.
От-от прокинеться... і потом,
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить.

Скрізь шукала
240 Дитину мати. Не найшла
І в Сиракузи поплила.
Та там його уже в кайданах
Найшла, сердешная, в тюрмі.
Не допустили й подивитись,
245 І мусіла вона сидіть
Коло острога. Ждать і ждать,
Як Бога з неба виглядять
Свогого сина: аж поки-то
Його в кайданах поженуть
250 Бульвар мести.

А в Римі свято,
Велике свято! Тиск народу,
Зо всього царства воеводи,
Преторіяни і сенат,
255 Жерці і ліктори стоять
Круг Капітолія. І хором
Співають гимн і курять дим
З кадил і амфор. І з собором
Іде сам кесар. Перед ним
260 Із бронзи литую статую
Самого кесаря несуть.

VII

- Непевне видумали свято
Патриції-аристократи
І мудрий кесарів сенат.
265 Вони, бач, кесаря хвалили
На всі лади, що аж остило
Самим їм дурня вихвалять, —
То, заразом щоб доканать,
Вони на раді присудили,
270 Щоб просто кесаря назвать
Самим Юпітером, та й годі.
І написали воеводам
По всьому царству: так і так .
Що кесар бог. Що більш од бога!
275 І майстрові дали кувать
Із бронзи кесаря. До того
Так, нотабене, додали,
Що бронзовий той кесар буде
І милувать. Сердешні люди,
280 Неначе в ірій, потягли
У Рим на прощу. Приплила
Із Сиракуз і та небога
Благати кесаря і бога.
І чи одна вона? Мій Боже!
285 Прийшло їх тисячі в сльозах,
Прийшло здалека.
- Горе з вами!
- 290 Кого благати ви прийшли?
Кому ви сльози принесли?
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? Горе з вами,
Раби незрячії! Кого?
Кого благаєте, благії,

Раби незрячії, сліпії?
295 Чи ж кат помилує кого?
Молітесь Богові одному,
Молітесь правді на землі,
А більше на землі нікому
Не поклонітесь. Все брехня —
300 Попи й царі...

VIII

Перед Нероном

Перед Юпітером новим,
Молились вчора сенатори
І всі патриції, і вчора
305 Лилася божа благодать.
Кому чи чином, чи грошима,
Кому аренду Палестину,
Байстрятам дещо. А кому
Самі благоволили дать
310 Свою підложницю в супруги,
Хоча й підтоптану. Нічого,
Аби з-під кесаря. А в кого
Сестру благоволили взять
У свій гарем. І се нічого:
315 На те він бог, а ми під бога
Себе повинні підкладать,
Не тільки сестер.
Преторіяни помолились,
Преторіянам дав указ,
320 Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
І ви, плебеї-гречкосії,
І ви молилися, та вас
Ніхто не милує, не вміють
325 Вас і помилувать гаразд!

IX

- На третій день уже пустили
 Молитися за християн.
 І ти приходила, молилась,
 І милосердий істукан
 330 Звелів везти із Сиракузи
 У Рим в кайданах християн.
 І рада ти, і весела
 Кумирові знову
 Помолилась. А кумир той
 335 Юпітер той новий,
 Ось побач, якеє свято
 Буде завдавати
 В Колізеї. А тим часом
 Іди зустрічати
 340 Свого сина. Та не дуже
 Радій лиш, небого.
 Ще не знаєш ти нового
 Ласкавого бога.
- А поки що, з матерями
 345 Алкидова мати
 Пішла його зустрінути,
 Святих привітати
 На березі. Пішла еси,
 Трохи не співаєш
 350 Та кесаря Юпітера
 Хвалиш-вихваляєш:
 — От Юпітер, так Юпітер!
 Не жаль і назвати
 Юпітером. А я, дурна,
 355 Ходила благати
 У Афини Юпітера.

Дурна, більш нічого! —
І нищечком помолилась
Кесареві-богу.

360 Та й пішла понад болотом,
На Тибр поглядає.

А по Тибру із-за гаю

Байдак впливає,

Чи галера. На галері

365 Везуть твого сина
З неофітами в кайданах.

А твоя дитина

Ще й до щогли прикована —

Не неофіт новий,

370 А апостол великого

Христового слова.

Отакий-то він. Чи чуєш,

У путах співає

Твій мученик.

375 — Псалом новий Господеві

І новую славу

Воспоем честним собором,

Серцем нелукавим.

Во псалтирі і тимпані

380 Воспоем благая,

Яко Бог кара неправих,

Правим помагає.

Преподобнії во славі

І на тихих ложах

385 Радуються, славословлять,

Хвалять ім'я Боже.

І мечі в руках їх добрі,

Острі обоюду,

На отмщеніє язикам

390 І в науку людям.

Окують царей неситих
В залізній пута
І їх, славних, оковами
Ручними окрутять.
395 І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І во віки стане слава,
Преподобним слава. —

Х

А ти на березі стояла,
400 Неначе темная скала.
Не слухала і не ридала,
А «алілуя» подала
За матерями християнам.
Мов дзвони, загули кайдани
405 На неофітах. А твій син,
Єдиний твій! апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:

— Молітесь, братія! Молітесь
За ката лютого. Його
410 В своїх молитвах пом'яніте.
Перед гординою його,
Брати мої, не поклонітесь.
Молитва Богові. А він
Нехай лютує на землі,
415 Нехай пророка побиває,
Нехай усіх нас розпинає;
Уже внучата зачались,
І виростуть вони колись, —
Не месники внучата тії,
420 Христові воїни святії!

І без огня і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть.
І тьми і тисячі поганих
Перед святими побіжать.

425 Молітесь, братія. —

Молились,

Молилися перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала!

430 Хвала вам, душі молодії!
Хвала вам, лицарі святії!
Вовіки-віки похвала!

XI

І в Рим галера приплила.
Минає тиждень. П'яний кесар,
435 Постригши сам себе в Зевеса,
Завдав Зевесу юбілей.

Ликує Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, мірро,
Женуть гуртами християн

440 У Колізей. Мов у різниці,
Кров потекла. Ликує Рим!

І глядіятор і патрицій,
Обидва п'яні. Кров і дим
Їх упоїв. Руїну слави

445 Рим пропиває. Тризну править
По Сціпіонах. Лютуй! лютуй,
Мерзенний старче! Розкошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже встає святая зоря.

450 Не громом праведним, святим
Тебе уб'ють. Ножем тупим

Тебе заріжуть мов собаку,
Уб'ють обухом.

XII

Другий день

- 455 Реве арена. На арені
Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крови замісивсь.
А сиракузьких Назореїв
- 460 Ще не було у Колізеї.
На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами
Гуртом в різницю привела.
Арена звіром заревла.
- 465 А син твій гордо на арену,
Псалом співаючи, ступив.
І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготавсь. І леопард
Із льоху вискочив на сцену,
- 470 Ступив, зирнув... І полилась
Святая кров. По Колізеї
Ревучим громом пронеслась
І стихла буря. Де ж була?
Де ти сховалась? Чом на його,
- 475 На кесаря свого святого,
Не кинулась? Бо стерегли,
Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори. За ним,
Твоїм Юпітером святим,
- 480 Залізну браму зачинили.
А ти осталася одна,
Одна-однісінька надворі.

І що ти зможеш? — Горе! Горе!

О горе лютеє моє!

485 Моя ти доленько! Без його
Що я робитиму? До кого
Я прихилюся?... — І небога
Кругом зирнула, і о мур,
490 Об мур старою головою
Ударилась, і трупом пала
Під саму браму.

XIII

З позорища увечері
У терми сховався
Святий кесар з лікторами.
495 Колізей остався
Без кесаря і без римлян
І ніби заплакав
Одинокий. Мов гора та,
На полі чорніє
500 Колізей той серед Риму.
Тихо, тихо віє
Із-за Тибру, із Альбано
Вітер понад Римом.
А над чорним Колізеєм,
505 Ніби із-за диму,
Пливе місяць круглолиций.
І мир первозданний
Одпочив на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
510 Твої чада преступніі,
Не одпочиваєм
До самої домовини
У проспаним раї.

515 Гриземося, мов собаки
 За маслак смердячий,
 Та тебе ще зневажаем,
 Праотче ледачий!

XIV

 Трохи одпочила
 Стара мати недобита.
520 Живущою силу
 Сила ночі оживила.
 Встала, походила
 Коло замкнутої брами
 Та щось шепотала.
525 Чи не кесаря святого
 Нишком проклинала?
 А може й так. Тихесенько
 До брами підкралась,
 Послухала, усміхнулась
530 І щось прошептала,
 Якесь слово. І нищечком
 Коло брами сіла
 Й зажурилась. Незабаром
 Брама одчинилась.
535 І на возах, на колесницях,
 Із Колізея, із різниці,
 Святії вивезли тіла
 І повезли на Тибр. Тілами
 Святих убитих годували
540 Для царського таки стола
 У Тибрі рибу. Встала мати,
 Кругом оглянулась, взялась
 За бити голову руками
 І тихо, мовчки за возами

- 545 Марою чорною пішла
На Тибр. А скифи сіроокі,
Погоничі, рабів раби,
Подумали — сестра Морока
Із пекла вийшла провожать
550 У пекло римлян. Поскидали
У воду трупи, та й назад
З возами скифи повертали.
І ти осталася одна
На березі. І ти дивилась,
555 Як розстигалися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм!
Дивилась, поки не осталось
Живого сліду на воді.
560 І усміхнулася тоді,
І тяжко, страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому. І спас
Тебе розп'ятий Син Марії.
565 І ти слова його живії
В живу ю душу прийняла.
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла.

1857. 8. XII.

Нижній Новгород

ЮРОДИВИЙ

Во дні фельдфебеля-царя
Капрал Гаврилович Безрукий
Та унтер п'яний Долгорукий
Україну правили. Добра
5 Таки чимало натворили.
Чимало люду оголили
Оці сатрапи-ундіра,
А надто стрижений Гаврилич
З своїм ефрейтором малим
10 Та жвавим, на лихо лихим.
До того люд домуштрували,
Що сам фельдфебель дивувались
І маршировкою і всім
І «благосклонні перебували
15 Всегда к ефрейторам своїм».
А ми дивились і мовчали
Та мовчки чухали чуби.
Німії, подлії раби,
Підніжки царськії, лакеї
20 Капралю п'яного! Не вам,
Не вам, в мережаній лівреї
Донощики і фарисеї,
За правду пресвятую стать
І за свободу. Розпинать,

25 А не любить ви вчились брата!
О роде суетний, проклятий,
Коли ти видохнеш? Коли
Ми діждемося Вашінгтона
30 З новим і праведним законом?
А діждемось таки колись!

Не сотні вас, а мільйони
Полян, дулебів і древлян
Гаврилич гнув во время оно;
А вас, моїх святих киян,
35 І ваших чепурних киянок
Оддав своїм прафосам п'яним
У наймички сатрап-капрал.
Вам байдуже. А між вами
Найшовсь таки якийсь проява,
40 Якийсь дурний оригінал,
Що в морду затопив капрала —
Та ще й у церкві, — і пропало,
Як на собаці.
Тоді, дурні, і вам було б
45 На його вийти з рогачами,
А ви злякалися...

Так-то, так!
Найшовсь таки один козак
Із мільйона свинопасів,
50 Що царство все оголосив:
Сатрапа в морду затопив.
А ви, юродиві, тим часом,
Поки нездужає капрал,
Ви огласили юродивим
55 Святого лицаря! а бивий
Фельдфебель ваш, Сарданапал,
Послав на каторгу святого;
А до побитого старого

60 Сатрапа «навсегда» оставсь
Преблагосклонним.
Більш нічого
Не викроїлось, і драму
Глухими, темними рядами
На смітник винесли, а я...
65 О зоре ясная моя!
Ведеш мене з тюрми, з неволі,
Якраз на смітничок Миколи,
І світиш, і гориш над ним
Огнем невидимим, святим,
70 Животворящим, а із гною
Встають стовпом передо мною
Його безбожнії діла...
Безбожний царю, творче зла,
Правди гонителю жестокий!
75 Чого накоїв на землі!

А ти, Всевидящее око!
Чи ти дивилося звисока,
Як сотнями в кайданах гнали
В Сибір невольників святих,
80 Як мордували, розпинали
І вішали. А ти не знало?
І ти дивилося на них
І не осліпло. Око, око!
Не дуже бачиш ти глибоко!
85 Ти спиш в кіоті, а царі...
Та цур їм, тим царям поганим!
Нехай верзуться їм кайдани,
А я полину на Сибір,
Аж за Байкал; загляну в гори,
90 В вертепи темнії і в нори,
Без дна глибокії, і вас —
Споборники святої волі —

95

Із тьми, із смрада і з неволі,
Царям і людям на показ,
На світ вас виведу надалі
Рядами довгими в кайданах...

1857.

Нижній Новгород

ДОЛЯ

Ти не лукавила зо мною,
Ти другом, братом і сестрою
Сіромі стали. Ти взяла
Мене маленького, за руку
5 І в школу хлопця одвела
До п'яного дяка в науку.
— Учися, серденько, колись
З нас будуть люди, — ти сказала.
А я й послухав, і учивсь,
10 І вивчився. А ти збрехала.
Які з нас люди? Та дарма!
Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
15 Ходімо ж, доленько моя!
Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо даліше: даліше слава,
А слава — заповідь моя.

1858. 9. II.
Нижній Новгород

МУЗА

А ти, пречистая, святая,
Ти, сестро Феба молодая!
Мене ти в пелену взяла
І геть у поле однесла.
5 І на могилі серед поля,
Як тую волю на роздоллі,
Туманом сивим сповила.
І колихала, і співала,
І чари діяла... І я...
10 О чарівниченько моя!
Мені ти всюди помагала,
Мене ти всюди доглядала.
В степу, безлюдному степу,
В далекій неволі,
15 Ти сіяла, пишалася,
Як квіточка в полі!
Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла
20 І понадо мною
Полинула, заспівала
Ти, золотокрила...
Мов живущою водою
Душу окропила.

25 І я живу, і надо мною
 З своєю божою красою
 Гориш ти, зоренько моя.
 Моя порадонько святая!
 Моя ти доле молодая!
30 Не покидай мене. Вночі,
 І вдень, і ввечері, і рано
 Витай зо мною і учи,
 Учи неложними устами
 Сказати правду. Поможі
35 Молитву діяти до краю.
 А як умру, моя святая!
 Моя ти мамо! положи
 Свого ти сина в домовину
 І хоч єдиную сльозину
40 В очах безсмертних покажи.

1858. 9. II.
Нижній Новгород

С Л А В А

А ти, задрипанко, шинкарко,
Перекупко п'яна!
Де ти в ката забарилась
З своїми лучами?
5 У Версалі над злодієм
Набор розпустила?
Чи з ким іншим мизкаєшся
З нудьги та з похмілля?
Горнись лишень ти до мене
10 Та витнемо з лиха;
Гарнесенько обіймемось
Та любо та тихо
Пожартуєм, чмокнемося
Та й поберемося,
15 Моя крале мальована.
Бо я таки й досі
За тобою чимчикую;
Ти хоча й пишалась
І з п'яними кесарями
20 По шинках хилялась,
А надто з тим Миколою
У Севастополі, —
Та мені про те байдуже;
Мені, моя доле,

25 Дай на себе подивитись,
 Дай і пригорнутись,
 Під крилом твоїм любенько
 В холодку заснути.

1858. 9. II.
Нижній Новгород

С О Н

На панщині пшеницю жала,
Втомилася; не спочивать
Пішла в снопи, пошкандибала
Івана сина годувать.

5 Воно сповитеє кричало
У холодочку під снопом.

Розповіла, нагодувала,
Попестила; і ніби сном,
Над сином сидя, задрімала.

10 І сниться їй той син Іван
І уродливий, і багатий,

Уже засватаний, жонатий —
На вольній, бачиться, бо й сам
Уже не панський, а на волі;

15 І на своїм веселім полі
У двох собі пшеницю жнуть,
А діточки обід несуть.

Та й усміхнулася небога.
Прокинулась — нема нічого.

20 На йвася глянула, взяла
Його тихенько сповила

Та, щоб дожать до ланового,
Ще копу дожинать пішла.

1858. 13. VII.
С.-Петербург

**
*

Я не нездужаю, нівроку,
А щось таке бачить око,
І серце жде чогось. Болить
Болить, і плаче, і не спить,
5 Мов негодована дитина.
Лихої, тяжкої години,
Мабуть, ти ждеш? Добра не жди?
Не жди сподіваної волі —
Вона заснула: цар Микола
10 Її приспав. А щоб збудить
Хиренну волю, треба миром,
Громадою обух сталить,
Та добре вигострить сокиру —
Та й заходиться вже будить.
15 А то проспить собі, небога,
До суду Божого страшного!
А панство буде колихать,
Храми, палати мурувать,
Любить царя свого п'яного,
20 Та візантійство прославлять.
Та й більше, бачиться, нічого.

1858. 22. XI.
С.-Петербург

ПОДРАЖАНІЄ 11 ПСАЛМУ

Мій Боже милий, як то мало
Святих людей на світі стало.
Один на другого кують
Кайдани в серці. А словами,
5 Медоточивими устами
Цілюються і часу ждуть,
Чи швидко брата в домовині
З гостей на цвинтар понесуть?
А ти, о Господи єдиний,
10 Скуєш лукавії уста,
Язик отой велеречивий,
Мовлявший: — Ми не суета!
І возвеличимо на диво
І розум наш і наш язик...
15 Та й де той пан, що нам закаже
І думать так і говорить?
— Воскресну я! — той пан вам скаже, —
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
20 Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово. І пониче,
Неначе стоптана трава.

- 25 І ваша думка і слова. —
Неначе срібло куте, бите
І семикрати перелите
Огнем в горнилі, — словеса
Твої, о Господи, такії.
- 30 Розкинь же їх, твої святії,
По всій землі. І чудесам
Твоїм увірують на світі
Твої малі убогі діти!

1859. 15. II.
С.-Петербург

МАРКУ ВОВЧКУ

На пам'ять 24 генваря 1859.

Недавно я поза Уралом
Блукав і Господа благав,
Щоб наша правда не пропала,
Щоб наше слово не вмирало;
5 І виблагав. Господь послав
Тебе нам, кроткого пророка
І обличителя жестоких
Людей неситих. Світе мій!
Моя ти зоренько святая!
10 Моя ти сило молодая!
Світи на мене, і огрій,
І оживи моє побите
Убоге серце, неукрите,
Голоднеє. І оживу,
15 І думу вольную на волю
Із домовини воззову.
І думу вольную... О доле!
Пророче наш! Моя ти доне!
Твоею думу назову.

1859. 17. II.
С. П. Б.

ІСАІЯ. ГЛАВА 35

(П О Д Р А Ж А Н І Є)

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, не повитая
Квітчастим злаком! Розпустись,
Рожевим крином процвіти!
5 І процвітеш, позеленієш,
Мов Іорданові святії
Луги зелені, береги!
І честь Кармилова і слава
Ливанова, а не лукава,
10 Тебе укриє дорогим
Золототканим, хитрошитим,
Добром та волею підбитим,
Святим омофором своїм.
І люди темнії, незрячі,
15 Дива Господнії побачать.
І спочинуть невольничі
Утомлені руки,
І коліна одпочинуть,
Кайданами куті!
20 Радуйтеся, вбогодухі,
Не лякайтесь дива, —

Се Бог судить, визволяє
Довготерпеливих
Вас, убогих. І воздає
Злодіям за злая!

25

Тоді, як, Господи, святая
На землю правда прилетить
Хоч на годиночку спочить...
Незрячі прозрять, а кривії,
30 Мов сарна з гаю, помайнують.
Німим отверзуться уста;
Прорветься слово, як вода,
І дебрь-пустиня неполита,
Зцілющою водою вмита,
35 Прокинеться; і потечуть
Веселі ріки, а озера
Кругом гаями поростуть,
Веселим птаством оживуть.

40

Оживуть степи, озера,
І не верстовії,
А вольнії, широкії
Скрізь шляхи святії
Простеляться: і не найдуть
Шляхів тих владики,
45 А раби тими шляхами,
Без гвалту і крику,
Позіходяться докупи,
Раді та веселі.
І пустиню опанують
50 Веселії села.

45

50

1859. 25. III.
С.-Петербург

N. N.

Така, як ти, колись лілея
На Іордані процвіла
І воплотила, пронесла
Святеє слово над землею.
5 Якби-то й ти, Дністровий цвіте...
Ні, ні! Крий Боже! Розіпнуть.
В Сибір в кайданах поведуть.
І ти, мій цвіте неукритий...
Не вимовлю...
10 Веселий рай
Пошли їй, Господи, подай!
Подай їй долю на сім світі
І більш нічого не давай.
Та не бери її весною
15 В свій рай небесний, не бери,
А дай Твоєю красою
Надивуватись на землі.

1859. 19. IV.
С.-Петербург

Федору І. Черненку на пам'ять 22 ІХ 1859.

Ой по горі роман цвіте,
Долиною козак іде
Та у журби питається:
— Де та доля пишається?

5 Чи то в шинках з багачами?
Чи то в степах з чумаками?
Чи то в полі на роздоллі
З вітром віється по волі? —

10 Не там, не там, друже-брате,
У дівчини, в чужій хаті,
У рушничку та в хустині
Захована в новій скрині.

1859. 7. VI.
Лихвин

Ой маю, маю я оченята,
Нікого, матінко, та оглядати,
Нікого, серденько, та оглядати!

5 Ой маю, маю і рученята...
Нікого, матінко, та обнімати,
Нікого, серденько, та обнімати!

Ой маю, маю і ноженята,
То ні з ким, матінко, потанцювати,
Та ні з ким, серденько, потанцювати!

1859. 10. VI.
Пирятин

С Е С Т Р І

Минаючи убогі села
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав: — Де ж я прихилюсь?
І де подінуся на світі? —
5 І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
10 Сієє батько та горить!
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадалиця святая!
15 Неначе в раї, спочиває
Та з-за широкого Дніпра
Мене, небога, виглядає.
І їй здається — виринає
З-за хвилі човен, доплива...
20 І в хвилі човен порина.
— Мій братіку! Моя ти доле! —
І ми прокинулися. Ти...
На панщині, а я в неволі!...

25 Отак нам довелось йти
Ще з малечку колючу ниву!
Молися, сестро! будем живі,
То Бог поможе перейти.

1859. 20. VII.

Черкаси

Колись дурною головою
Я думав: — Горенько зо мною!
Як доведеться в світі жить?
Людей і Господа хвалить?
5 В багні колодою гнилою
Валятись, старітись, гнить,
Умерти й сліду не покинуть
На обікраденій землі...
10 О горе! Горенько мені!
І де я в світі заховаюсь?
Щодень Пилати розпинають,
Морозять, шкварять на огні!

1859. 21. VII.

Черкаси

- Як би то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подививсь!
Упився б! здорово упивсь!
- 5 І, препрославлений козачий
Розумний батьку!... і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь,
Або б в калюжі утопивсь,
В багні свинячім.
- 10 Амінь тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже...
Як би ти на світ не родивсь,
Або в колиці ще упивсь...
То не купав би я в калюжі
- 15 Тебе, преславного. Амінь.

1859. 18. VIII.
В Переяславі

Во Іудеї во дні они,
Во время Ірода царя,
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
5 Паскудились. А у царя,
У Ірода таки самого,
І у порога й за порогом
Стояли ліктори. А цар...
Самодержавний государ!
10 Лизав у ліктора халяву,
Щоб той йому на те, на се,
Хоч півдинарія позичив;
А той кишенею трясе,
Виймає гроші і не лічить,
15 Неначе старцеві дає.
І п'яний Ірод знову п'є!
Як ось, не в самім Назареті,
А у якомусь у вертепі,
Марія сина привела
20 І в Вифлеєм з малим пішла...
Біжить почтар із Вифлеєма
І каже: — Царю! так і так!
Зіновать, кукіль і будяк
Росте в пшениці! Кляте плем'я

- 25 Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піднялось!
— Так що ж, — промовив Ірод
[п'яний, -
- По всьому царству постинать
Малих дітей, а то, погані,
30 Нам не дадуть доцарювать. —
Почтар, нівроку, був підпилий,
Оддав сенатові приказ,
Щоб тільки в Вифлеємі били
Малих дітей.
- 35 Спаси Ти нас,
Младенче праведний, великий,
Од п'яного царя-владики!
Од гіршого ж Тебе спасла
Твоя преправедная Мати.
- 40 Та де ж нам тую матір взяти?
Ми серцем голі догола!
Раби з кокардою на лобі,
Лакеї в золотій оздобі...
Онуча, сміття з помела
- 45 Його величества. Та й годі.

1859. 24. X.
С.-Петербург

МАРІЯ

(П О Е М А)

Радуйся, Ти бо обновила еси
зачаття студно.
Акафіст Пресвятій Богородиці
Ікос 10.

5 Все упованіє мое
 На Тебе, мій пресвітлий раю,
 На милосердіє Твое,
 Все упованіє мое
10 На Тебе, Мати, возлагаю.
 Святая сило всіх святих!
 Пренепорочная, благая!
 Молюся, плачу і ридаю:
 Возри, Пречистая, на їх,
15 Отих окрадених, сліпих
 Невольників. Подай їм силу
 Твойого мученика Сина,
 Щоб хрест-кайдани донесли
 До самого, самого краю.
 Достойно-пітая! благаю!
 Царице неба і землі!
 Вонми їх стону і пошли
 Благий кінець, о всеблагая!
 А я, незлобний, воспою,

20 Як процвітуть убогі села,
Псалмом і тихим і веселим
Святую доленьку Твою.
А нині плач, і скорбь, і сльози
25 Душі убогої — убогій
Останню лепту подаю.

У Йосипа, у тесляра
Чи бондаря того святого,
Марія в наймичках росла.
30 Рідня була. Отож, небога,
Уже чимала піднялась,
Росла собі та виростала
І на порі Марія стала...
Рожевим квітом розцвіла
35 В убогій і чужій хатині,
В святому тихому раю.
Тесляр на наймичку свою,
Неначе на свою дитину,
Теслу, було, і струг покине
40 Та й дивиться; і час мине,
А він і оком не мигне
І думає: — Ані родини!
Ані хатиночки нема!
Одна-однісінька!... Хіба...
45 Ще ж смерть моя не за плечима?...
А та стоїть собі під тином
Та вовну білую пряде
На той бурнус йому святешний,
Або на берег поведе
50 Козу з козяточком сердешним
І попасти і напоїть.
Хоч і далеко. Так любила ж

Вона той тихий божий став.
Широкою Тиверіяду,
І рада, аж сміється, рада,
55 Що Йосип сидячи мовчав,
Не боронив їй, не спиняв
На став іти! Іде, сміється,
А він сидить та все сидить,
За струг, сердега, не береться...
60 Коза нап'ється та й пасеться.
А дівчина собі стоїть,
Неначе вкопана, під гаєм,
І смутно, смутно позирає
На той широкий божий став,
65 І мовила: — Тиверіядо!
Широкий царю озерам!
Скажи мені, моя порадо!
Якая доля вийде нам
З старим Іосифом? О доле! —
70 І похилилась, мов тополя
Од вітру хилиться в яру.
— Йому я стану за дитину.
Плечми моїми молодими
Його старії підопру! —
75 Аж іскри сипнули з очей.
І кинула кругом очима,
А з добрих молодих плечей
Хітон полатаний додолу
Тихенько зсунувся. Ніколи
80 Такої божої краси
Ніхто не узрить! Злая ж доля
Колючим терном провела,
Знущалася над красотою!
О доленько! — Понад водою
85 Ходою тихою пішла.

- Лопух край берега найшла,
Лопух зорвала і накрила,
Неначе бриликом, свою,
Свою головоньку смутную,
90 Свою головоньку святую!
І зникла в темному гаю.
О світе наш незаходимий!
О ти, пречистая в женах!
Благоуханний сельний крине!
95 В яких гаях? В яких ярах,
В яких незнаємих вертепах
Ти заховаєшся од спеки
Огнепалимої тії,
Що серце без огню розтопить
100 І без води прорве, потопить
Святії думоньки твої?
Де ти сховаєшся? Нігде!
Огонь закльонувся вже, годі!
Уже розжеврівся. І шкода,
105 Даремне сила пропаде.
До крові дійде, до кости
Огонь той лютий, негасимий,
І, недобитая, за сином
Повинна будеш перейти
110 Огонь пекельний! Вже пророчить,
Тобі вже зазирає в очі
Твоє грядущее. Не зри!
Сльозу пророчую утри!
Заквітчай голову дівочу
115 Ліляями та тим рясним
Червоним маком. Та засни
Під явором у холодочку,
Поки що буде.

120 Увечері, мов зоря тая,
Марія з гаю вихожає
Заквітчана. Фавор-гора,
Неначе з злата-серебра,
Далеко, високо сіяє,
Аж сліпить. Підняла
125 На той Фавор свої святії
Очиці кроткії Марія
Та й усміхнулась. Зайняла
Козу з козяточком з-під гаю
І заспівала:

130 «Раю! раю!
Темний гаю!
Чи я, молодая, —
Милий Боже, в Твоім раї
Чи я погуляю,
135 Нагуляюся?»

Та й замовкла.
Круг себе сумно озирнулась,
На руки козеня взяла
І веселенькая пішла
140 На хутір бондарів убогий.
А йдучи, козеня, небога,
Ніби дитину, на руках
Хитала, бавила, гойдала,
До лона тихо пригортала
145 І цілувала. Козеня,
Неначе теє кошеня,
І не пручалось, не кричало,
На лоні пестилося, гралось.
Миль зо дві любо з козеням
150 Трохи, трохи не танцювала
І не втомилась. Вигляда

- Старий, сумуючи під тином,
Давненько вже свою дитину.
Зострів її і привітав
- 155 І тихо мовив: — Де ти в Бога
Загаялась, моя небого?
Ходімо в кущу, опочий
Та повечеряємо вкупі
З веселим гостем молодим;
- 160 Ходімо, доненько. — Який?
Який се гость? — Із Назарета
Зайшов у нас підночувать.
І каже: — Божа благодать
На ветхую Єлисавету
- 165 Учора рано пролилась.
Учора, каже, привела
Дитину-сина. А Захарій
Старий нарек його Іваном. —
Так бачиш що! — А гость роззутий,
- 170 Умитий, з кущі вихожав
В одному білому хітоні,
Мов намальований, сіяв,
І став велично на порозі,
І, уклонившись, вітав
- 175 Марію тихо. Йй, небозі,
Аж дивно, чудно. Гость стояв
І ніби справді засіяв.
Марія на його зирнула
І стрепенулась. Пригорнулась,
- 180 Неначе злякане дитя,
До Йосипа свого старого,
А потім гостя молодого
Просила, ніби повела,
Очима в кущу. Принесла
- 185 Води погожої з криниці

І молоко і сир козлиці
Їм на вечерю подала.
Сама ж не їла й не пила.
В куточку мовчки прихилилась
190 Та дивувалася, дивилась
І слухала, як молодий
Дивочний гость той говорив.
І словеса його святії
На серце падали Марії,
195 — І серце мерзло і пеклось!

— Во Іудеї не було! —
Промовив гость, — того ніколи,
Що нині узреться! Равві!
Равві великого глаголи
200 На ниві сіються новій!
І виростуть, і пожнемо,
І в житницю соберемо
Зерно святее. Я Месію
Іду народу возвістити. —
205 І помолилася Марія
Перед апостолом.

Горить
Огонь тихенько на кабиці,
А Йосип праведний сидить
210 Та думає. Уже зірниця
На небі ясно зайнялась.
Марія встала та й пішла
З глеком по воду до криниці.
І гость за нею, і в ярочку
215 Догнав Марію...

Холодочком
До сходу сонця провели
До самої Тіверіяди

220 Благовістителя. І раді,
Радісінькі собі прийшли
Додому.

Жде його Марія
І ждучи плаче, молодії
Ланіти, очі і уста
225 Марніють зримо. — Ти не та,
Не та тепер, Маріє, стала!
Цвіт зельний, наша краса! —
Промовив Йосип. — Диво сталось
З тобою, доненько моя!
230 Ходім, Маріє, повінчаймось,
А то... — Й не вимовив: уб'ють,
На улиці. І заховаймось
В своїм оазисі. — І в путь
235 Марія нашвидку збиралась,
Та тяжко плакала, ридала.

Отож вони собі ідуть:
Несе з торбиною на плечах
Нову коновочку старий:
Спродать би то, та молодій
240 Купить хустиночку до речі,
Та й за повінчання оддать.
О старче праведний, багатий!
Не од Сіона благодать.
А з тихої твоєї хати
245 Нам возвістилася. Якби
Пречистій їй не дав ти руку,
Рабами б біднії раби
І досі мерли би. О муко!
О тяжкая душі печаль!
250 Не вас мені, сердешних, жаль,
Сліпі і малії душою,

А тих, що бачать над собою
Сокиру, молот і кують
Кайдани новії. Уб'ють,
Заріжуть вас, душеубійці,
І із кривавої криниці
Собак напоять.

Де ж подівсь
Дивочний гость отой лукавий?
Хоч би прийшов та подививсь
На брак той славний і преславний!
На брак окрадений! Не чуть,
Не чуть його, ані Месії.
А люди ждуть чогось і ждуть,
Чогось непевного. Маріє!
Ти, безталанная, чого
І ждеш і ждатимеш од Бога
І од людей Його? Нічого,
Ніже апостола того
Тепер не жди. Тесляр убогий
Тебе повінчану веде
В свою убогую хатину.
Молися й дякуй, що не кинув,
Що на розпуття не прогнав,
А то б цеглиною убили —
Якби не вкрив, не заховав!

В Єрусалимі говорили
Тихенько люди, що стяли
У городі Тиверіяді
Чи то якогось розп'яли
Провозвістителя Месії.
— Його! — промовила Марія,
І веселесенька пішла
У Назарет. І він радіє,

285 Що наймичка його несла
В утробі праведную душу
За волю розп'ятого мужа.

 Ото вони собі ідуть,
Прийшли додому. І живуть
290 Повінчані, та не веселі.
Тесляр колисочку дебелу
Майструє в сінях. А вона,
Пренепорочная Марія
Сидить собі коло вікна
295 І в поле дивиться, і шиє
Малесеньке сороченя —
Комусь то ще?
 — Хазяїн дома? —
На дворі крикнуло. — Указ
300 Од кесаря, його самого,
Щоб ви сьогодні, сей же час!
Ви на ревізію у город,
У город Вифлеєм ішли. —
І зник, пропав той тяжкий голос.
305 Тільки луна в яру гула.

 Марія зараз заходилась
Пекти опрісноки. Спекла,
В торбину мовчки положила
І мовчки за старим пішла
310 У Вифлеєм. — Святая сило!
Спаси мене мій Боже милий! —
Тільки й промовила. Ідуть,
Сумуючи собі обоє,
І, вбогії, перед собою
315 Козу з козяточком женуть:
Бо дома ні на кого кинуть.
А може, Бог пошле дитину

- В дорозі; от і молоко
Сердешній матері. Скотина
320 Іде пасучися, рядком
Ідуть за нею батько й мати
І починають розмовляти
Поволі, тихо. — Семіон
Протопресвітер, — Йосип мовив, —
325 Такеє то пророче слово
Сказав мені: — Святий закон!
І Авраама і Мойсея
Возобновлять мужі есеї.
І каже: поти не умру,
330 Поки Месії не узрю! —
Чи чуєш ти, моя Маріє?
Месія прийде! — Вже прийшов,
І ми вже бачили Месію! —
Марія мовила.
- 335 Найшов
Опріснок Йосип у торбині,
Дає та й каже: — На, дитино,
Поки що буде, укріпись,
— До Вифлеема не близенько;
340 Та й я спочину. Утомивсь. —
Та й сіли на шляху гарненько —
Полуднувать. Отож сидять,
А сонце праведне швиденько
Додолу котиться. І глядь!
345 Сховалося, і смеркло в полі.
І диво дивнее! Ніколи
Ніхто не бачив і не чув
Такого дива. Аж здригнув
Святий тесляр. Мітла з востоку
350 Над самим Вифлеемом, боком,
Мітла огненная зійшла.

І степ і гори осіяла.
Марія з шляху не вставала,
Марія сина привела.
355 Єдиную тую дитину,
Що нас од каторги спасла!
І, пресвятая, неповинна,
За нас, лукавих, розп'ялась!
А недалеко край дороги
360 Отару гнали чабани
Та й їх побачили. Небогу
Ї й дитяточко взяли
І у вертеп свій принесли,
І чабани його убогі
365 Еммануїлом нарекли.

До сходу сонця, рано-рано!
У Вифлеємі на майдані
Зійшовся люд і шепотить,
Що щось непевне з людьми буде
370 Во Іудеї. Гомонить
І тихне люд. — О люди! люди! —
Чабан якийсь біжить, кричить. —
Пророчество Іеремії,
Ісаї збулось! збулось!
375 У нас, у пастирей, Месія
Родився вчора! — Загуло.
У Вифлеємі на майдані:
— Месія! Іісус! Осанна! —
І люд розходивсь.

380 Через час
Чи через два прийшов указ
І легіон з Єрусалима,
Од того Ірода. Незрима
Й нечуте сталося тоді.

385 Ще й діточки сповиті спали,
Ще купіль гріли матері,
Намарне гріли: не купали
Маленьких діточок своїх!
390 Ножі солдати сполоскали
В дитячій праведній крові!
Такеє то на світі сталось!
Дивітеся ж, о! матері!
Що роблять Іроди царі!

395 Марія навіть не ховалась
З своїм младенцем. Слава вам,
Убогим людям, чабанам,
Що привітали, заховали
І нам Спасителя спасли
400 Од Ірода. Нагодували,
І напоїли, і дали
Кожух і свиту на дорогу,
І, небораки, додали
Ослицю дійну. І небогу
405 З її дитяточком малим
І посадили й провели
Вночі тайними манівцями
На шлях Мемфійський. А мітла,
Мітла огненная світила,
410 Неначе сонце, і дивилась
На ту ослицю, що несла
В Єгипет кроткую Марію
І народженого Месію.

415 Якби де на світі хоть раз
Цариця сіла на ослицю,
То слава стала б про царицю
І про великую ослицю
По всьому світу. Ся ж несла

Живого істинного Бога!
Тебе ж сердешну, копт убогий
420 Хотів у Йосипа купить,
Та здохла ти. Мабуть, дорога
Таки завадила тобі?

У Нілі скупанеє спить
В пелюшках долі, під вербою,
425 Дитяточко. А між лозою
З лози колисочку плете
Та плаче праведная мати,
Колиску тую плетучи.
А Йосип заходився хату
430 Із очерету будувати,
Щоб хоч укритися вночі.
З-за Нілу сфінкси, мов сичі,
Страшними мертвими очима
На тее дивляться. За ними
435 На голому піску стоять
По шнуру піраміди вряд,
Мов фараонова сторожа,
І ніби фараонам знать
Вони дають, що правда Божа
440 Встає вже, встала на землі,
Щоб фараони стереглись.

Марія найнялася прясти
У копта вовну. А святий
Іосиф взявсь отару пасти,
445 Щоб хоч козу ту заробить
На молоко малій дитині.
Минає рік. Коло хатини
В повіточці своїй малій
Той бондар праведний, святий,

450 І гадки, праведний, не має,
Барило й бочку набиває
Та ще й курникає. А ти?
Не плачеш ти і не співаєш,
455 Гадаєш, думаєш-гадаєш,
Як його вчити, навести
На путь святий святого Сина
І як його од зол спасти?
Од бур житейських одвести?

460 Ще рік минув. Коло хатини
Коза пасеться, а дитина
І невеличке козеня
У сінях граються. А мати
Сидить на призьбі коло хати
Та вовну з кужеля пряде.
465 Аж ось і сам старий іде
З ціпочком тихо попід тином:
Носив у город шапличок
Продать. Йому медяничок,
А їй немудрую хустину,
470 Собі ж несе на постолі
Ременю доброго. Спочинув
Та й каже: — Доню, не журись.
Царя вже Ірода не стало.
Чогось увечері наївсь,
475 Та так наївся, що й опрігсь, —
Такее то мені сказали.
Ходімо, каже, у свій гай,
У свій маленький тихий рай!
Ходім додомоньку, дитино.
480 — Ходім, — сказала та й пішла
На Ніл сороченята прати
В дорогу синові. Паслась

Коза з козятком коло хати,
А Йосип сина забавляв,
485 На призьбі сидя, поки мати
На річці прала ті малі
Сорочечки. А потім в хаті
Поморщив добре постоли
Собі в дорогу. Та й знялись
490 До сходу сонця, по торбині
На плечі взявши, а дитину
Удвох в колисочці несли.
То сьак, то так прийшли додому,
Бодай не довелось нікому
495 Узрїть такеє. Благодать!
Гайочок тихий серед поля
Одна єдиная їх доля
Отой гайочок! І не знать
500 Де він кохався, і хатина,
Все, все сплюндровано. В руїні
Їм довелось ночувать.
В ярк Марія до криниці
Швиденько кинулася. Там
505 Колись-то з нею: яснолиций
Зустрївся гость святий. Бур'ян,
Будяк колючий з кропивою
Коло криниці поросли.
Маріє! Горенько з тобою!
Молися, серденько, молися!
510 Окуй свою святую силу...
Довготерпієм окуй,
В сльозах кровавих загартуй!...
Небога трохи не втопилась
У тій криниці. Горе нам
515 Було б, іскупленим рабам!
Дитина тая б виростала

Без матері, і ми б не знали
І досі правди на землі!
Святої волі! Схаменулась,
520 І тяжко, важко усміхнулась
Та й заридала. Полились
На цямрину святії сльози
Та й висохли. А їй, небозі,
Полегшало.

525 Елисавета,
Стара вдова, у Назареті
З малим синком своїм жила,
Таки з Івасем. Та й була
Якась рідня їм. Вранці-рано
530 Свою дитину, безталанна,
Нагодувала, одягла
І за святим своїм пішла
У Назарет той до вдовиці
В сусіду, в наймички проситись.

535 Дитяточко собі росло,
З Івасем удовенком гралось.
Уже чимале піросло.
Якось вони собі гуляли
Удвох на вулиці, знайшли
540 Дві палички та й понесли
Додому матерям на дрова.
Звичайні діточки! Ідуть
І веселенькі і здорові
Аж любо глянуть, як ідуть!
545 Отож воно, мале, взяло
Другую паличку у Йвася —
Івась у коники ігрався —
Зробило хрестик та й несло
Додому, бачте, показати,

- 550 Що й він уміє майструвати.
Марія ще за ворітьми
Дітей зостріла, і зомліла,
І трупом впала, як узріла
Той хрестик-шибеничку. — Злий!
- 555 Недобрий чоловік, лихий
Навчив тебе, моя дитино,
Зробить оце! Покинь! Покинь! —
А він маленький, неповинний,
Святую шибеничку кинув
- 560 І зарідав, і пролились
Ще в перший раз младенчі сльози
На лоно матірне. Небозі
Ніби полегшало. Взяла
У холодочок завела,
- 565 В бур'ян, в садок, поцілувала
Та коржиком погодувала,
Свіженьким коржиком. Воно ж
Попестилось собі, погралось
Та й спатоньки, мале, лягло
- 570 Таки ж у неї на колінах.
Отож і спить собі дитина,
Мов ангеляточко в раю.
А на єдиную свою
Та мати дивиться і плаче
- 575 Тихенько-тихо. Ангел спить,
Та що б його то не збудить.
Та й не догледіла. Неначе
Окропу капля як огонь
На його. впала, і воно
- 580 Прокинулось. Швиденько сльози
Марія втерла, сміючись,
Щоб він не бачив. І небозі
Не довелося одурить

Малого сина. Подивилось
І заридало.

585

Заробила

Чи то позичила вдова
Півкопи тую на буквар.
Сама б учила, так не знала ж
Вона письма того. Взяла
Та в школу хлопця одвела,
У ієсейську. Доглядала ж
Сама його, сама й навчала
Добру і розуму. Івась,
Таки вдовенко, в його вдавсь,
То вдвох собі й ходили в школу
І вчились вкупочці. Ніколи
Ані пограється з дітьми,
Ані побігає. Самий
Один-однісінький бувало
Сидить собі у бур'яні
Та клепку теше. Помагало
Святому батькові в трудах.
Якось по сьомому годочку —
Малий вже добре майстрував —
Одпочиваючи в куточку,
Старий на сина дивувавсь,
Який то з його майстер буде!
Які то люди з його будуть!
Та взявши відер, кандійок,
І батько, й мати, і воно
Пішли на ярмарок у самий
Самісінький Єрусалим.
Хоч і далеко, так спродати
Дорогше можна. От прийшли,
Розташувались. Батько й мати
Сидять собі та продають

590

595

600

605

610

615

Добро своє. А де ж дитина?
Побігло десь. Шукає сина
620 Та плаче мати. І не чуть,
Де ділося. У синагогу
Зайшла благать благого Бога,
Щоб син її найшовсь. Аж глядь!
Межи раввінами дитина,
625 Її хлоп'яточко, сидить
І навчає, неповинне,
Як в світі жить, людей любить,
За правду стать! За правду згинуть!
Без правди горе! — Горе вам,
630 Учителі архиереї!
І дивувались фарисеї
І книжники його речам.
А радість матері Марії
Неізреченная. Месію,
635 Самого Бога на землі
Вона вже зріла.

Спродались,
Во храмі помолились Богу
І веселенькі у дорогу
640 Додому рушили вночі
По холодочку.

Виростали
І вкупі вчились ростучи
Святії діточки. Пишались
645 Святії тії матері
Своїми дітками. Із школи
Путем терновим розійшлись
Обидва. Божії глаголи,
Святую правду на землі
650 І прорекли, і розп'ялись
За воленьку, святую волю!

655 Іван пішов собі в пустиню,
А твій між люди. А за ним,
За сином праведним своїм,
І ти пішла. В старій хатині
В чужій покинула його,
Святого Йосипа свого!
660 Пішла тинятись попідтинню,
Аж поки, поки не дійшла
Аж до Голгофи.

Бо за сином
Святая мати всюди йшла,
Його слова, його діла —
665 Все чула й бачила, і мліла,
І мовчки трепетно раділа,
На сина дивлячись. А він
Сидить, було, на Єлеоні,
Одпочива. Єрусалим
670 Розкинувсь гордо перед ним;
Сієє в золотім вісоні
Ізраїльський архиерей!
Романський золотий плебей!
І час і два мине, не встане,
675 На матір навіть не погляне
Та аж заплаче, дивлячись
На іудейську столицю.
Й вона заплаче, ідучи
У яр по воду до криниці,
Тихесенько. І принесе
680 Води погожої, і вміє
Утомлені стопи святії,
І пити дасть, і отрясе,
Одує прах з його хітона,
Зашиє дірочку та знову
685 Під смокву піде. І сидить

І дивиться, о всесвятая!
Як син той скорбний спочиває.
Аж ось і дівора біжить
Із города. Його любили
690 Святії діточки. Слідком
За ним по улицах ходили,
А іноді й на Єлеон
До його бігали, малії.
Отож прибігли. — О святії!
695 Пренепорочнії! — сказав,
Як узрів діток. Привітав
І цілував, благословляя,
Погрався з ними, мов маленький,
Надів бурнус. І веселенький
700 З своїми дітками пішов
В Єрусалим на слово нове,
Поніс лукавим правди слово.
Не вняли слову! Розп'яли!

Як розпинать його вели,
705 Ти на розпутії стояла
З малими дітьми. Мужики,
Його брати, ученики,
Перелякались, повтікали.
— Нехай іде! Нехай іде!
710 Отак і вас він поведе! —
Сказала дітям. І упала
На землю трупом.

Розп'ялась —
Твоя єдина дитина!

715 А ти, спочинувши під тином,
У Назарет отой пішла!
Вдову давно вже поховали
В чужій позиченій труні

720 Чужії люди. А Івана
Її зарізали в тюрмі.
І Йосипа твого не стало.
І ти, як палець той, осталась
Одна-однісінька. Такий
725 Талан твій латаний, небого!
Брати його, ученики,
Нетвердії, душеубогі,
Катам на муку не дались,
Сховались, потім розійшлись.
І ти їх мусіла збирати...
730 Отож вони якось зійшлись
Вночі круг тебе сумувати.
І ти, великая в женах!
І їх униніє і страх
Розвіяла, мов ту полову,
735 Своім святим огненным словом!
Ти дух святий свій пронесла
В їх душі вбогії! Хвала!
І похвала тобі, Маріє!
Мужі воспрянули святії,
740 По всьому світі розійшлись.
І іменем твогого Сина,
Твоєї скорбної дитини,
Любов і правду рознесли
По всьому світу. Ти ж під тином,
745 Сумуючи, у бур'яні
Умерла з голоду. Амінь.

1859. 11. XI.
С.-Петербург.

**
*

Посажу коло хатини
На wspomин дружині
І яблуньку і грушеньку,
На wspomин єдиній!

5 Бог дасть, виростуть. Дружина
Під древами тими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.

10 А я буду груші рвати,
Діткам подавати...
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти.

15 — Тоді, серце, як бралися,
Сі дерева садив я...
Щасливий я! — І я, друже,
З тобою щаслива!

1869. 19. XI.
С.-Петербург

ПОДРАЖАНІЄ ІЄЗЕКІІЛЮ

ГЛАВА 19

Восплач, пророче, сине Божий!
І о князях, і о вельможах,
І о царях отих. І рци:
— Нащо та сука, ваша мати,
5 Зо львами кліщилась, щенята?
І добувала вас, лихих?
І множила ваш род проклятий?
А потім з вас, щенят зубатих,
Зробилися львичища! Людей,
10 Незлобних, праведних дітей,
Жрете, скажені!... Мов шуліка
Хватає в бур'яні курча,
Клює і рве його. А люди...
Хоч бачать люди, та мовчать.
15 Отож львиня те дике! люте!
Підстерегли його, взяли.
Та, закувавши добре в пута,
В Єгипет люди одвели —
На каторгу. А люта мати!
20 Спустила друге біснувате
Свое скаженее звіря.
Та вже такого сподаря,

Що гради й весі пожирало.
Земля тряслася, трепетала
25 Од реву львичища того.
Окули люди і цього.
Заперли в щелепи удила
І в Вавилоні посадили
30 В тюрму глибоку. Щоб не чуть
Було на світі того рику
Самодержавного владики,
Царя неситого...

Минуть,
Уже потроху і минають
35 Дні беззаконія і зла.
А львичища того не знають,
Ростуть собі, як та лоза
У темнім лузі. Уповають
На корінь свій, уже гнилий,
40 Уже червивий, і малий,
І худосильний. Вітер з поля
Дихне, погне і полама.
І ваша злая своєволя
Сама скупається, сама
45 В своїй крові. Плач великий
Вомісто львичищого рика
Почують люди. І той плач,
Нікчемний, довгий і поганий,
Межи людьми во притчу стане,
50 Самодержавний отой плач!

1859. 6. XII.
С.-Петербург

ОСІІ. ГЛАВА XIV

ПОДРАЖАНІЄ

Погибнеш, згинеш Україно,
Не стане знаку на землі.
А ти пишалася колись
В добрі і розкоші! Вкраїно!
5 Мій любий краю неповинний!
За що тебе Господь кара,
Карає тяжко? За Богдана
Та за скаженого Петра,
Та за панів отих поганих
10 До краю нищить... Покара,
Уб'є незримо і правдиво;
Бо довго довготерпеливий
Дивився мовчки на твою,
Гріховную твою утробу
15 І рек во гніві: — Потреблю
Твою красу, твою оздобу,
Сама розіпнешся. Во злобі
Сини твої тебе уб'ють
Оперені, а злозачаті
20 Во чреві згинуть, пропадуть,
Мов недолежані курчата!...
І плача, матернього плача

25 Ісполню гради і поля,
Да зрить розтлінная земля,
Що я держитель і все бачу. —
Воскресни мамо! І вернися
В світлицю-хату; опочий,
Бо ти аж надто вже втомилась,
Гріхи синовні несучи.

30 Спочивши, скорбная, скажи,
Прорци своїм лукавим чадам,
Що пропадуть вони, лихі,
Що їх безчестіє, і зрада,
І криводушіє огнем,

35 Крoвaвим, пламенним мечем
Нарізані на людських душах,
Що крикне кара невсипуща,
Що не спасе їх добрий цар,
Іх кроткий, п'яний господар,

40 Не дасть їм пить, не дасть їм їсти,
Не дасть коня вам охляп сісти
Та утікати. Не втечете
І не сховаєтеся; всюди
Вас найде правда-мста; а люди

45 Підстерезуть вас на то те ж,
Уловлять і судить не будуть,
В кайдани туго окують,
В село на зрище приведуть,
І на хресті отім без ката

50 І без царя вас, біснуватих,
Розпнуть, розірвуть, рознесуть,
І вашей кровію собаки,
Собак напоять...

І додай,
55 Такеє слово їм додай
Без притчі; вискажи: — Зробили,

Руками скверними створили
Свою надію; й речете,
Що цар наш бог, і цар надія,
60 І нагодує і огріє
Вдову і сирот. — Ні, не те!
Скажи їм ось що: — Брешуть боги,
Ті ідоли в чужих чертогах,
Скажи, що правда оживе,
65 Натхне, накличе, нажене
Не ветхее, не древле слово
Розтліннее, а слово нове
Між людьми криком пронесе
І люд окрадений спасе
70 Од ласки царської...

1859. 25. XII.
С.-Петербург

**
*

Дівча любе, чорнобриве
Несло з льоху пиво.
А я глянув, подивився —
Та аж похилився...
5 Кому воно пиво носить?
Чому босе ходить?...
Боже сильний! Твоя сила
Та тобі ж і шкодить.

1860. 15. 1.
С. П. Б.

**
*

Ой діброво — темний гаю!
Тебе одягає
Тричі на рік... Багатого
Собі батька маєш.
5 Раз укриє тебе рясно
Зеленим покровом, —
Аж сам собі дивується
На свою діброву...
Надивившись на доненьку
10 Любу, молодую,
Возьме її та й огорне
В ризу золотую
І сповіє дорогою
Білою габою, —
15 Та й спать ляже, втомившись
Турбою такою.

1860. 15. I.
С. П. Б.

ПОДРАЖАНІЄ СЕРБСЬКОМУ

Наїхали старости
Й молодик за ними:
Вони собі пішли в хату
З батьком розмовляти;
5 А я в його, молодого,
В того чорнобривця,
Беру коня, та й нічого —
Веду до криниці.
Кінь утомлений, копита
10 Розкуті, розбиті,
Сіделечко мережане
Зопсуте, некрите.
— Скажи, коню, до кого це
Ви так нагло гнались?
15 — До якоїсь чорнобривки
Всю ніч майнували.
— Чи ти ж, коню, будеш пити
З нашої криниці?
Чи буде та чорнобривка
Сей рік молодиця?

1860. 4. V.
С. П. Б.

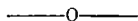
МОЛИТВИ

Царям, всесвітнім шинкарям,
І дукачі, і таляри,
І пуга кутії пошли.

5 Робочим головам, рукам
На сій окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли.

Мені ж, мій Боже, на землі
Подай любов, сердечний рай!
І більше нічого не давай!

1860. 24. V.
С. П. Б.

10 Царів кровавих шинкарів,
У пуга кутії окуй,
В склепу глибокім замуруй.

15 Трудящим людям, Всеблагий,
На їх окраденій землі
Свою Ти силу ниспошли.

А чистих серцем — коло їх
Постав Ти ангели свої,
Щоб чистоту їх соблюли.

20 Мені ж, о Господи, подай
Любити правду на землі
І друга щирого пошли!

1860. 25. V.
С. П. Б.

Злоначинающих спини,
У пута кутії не куй,
В склепи глибокі не муруй.

25 А доброзиждучим рукам
І покажи, і поможи,
Святую силу ниспошли.

30 А чистих серцем? Коло їх
Постави ангели свої
І чистоту їх соблюди.

А всім нам вкупі на землі
Єдиномисліє подай
І братолюбіє пошли.

1860. 27. V.
С. П. Б.

35 Тим неситим очам,
Земним богам-царям,
І плуги, й кораблі,
І всі добра на землі,

І хвалебні псалми
Тим дрібненьким богам.

40 Роботящим умам,
Роботящим рукам
Перелогі орать,
Думать, сіять, не ждять
І посіяне жать
45 Роботящим рукам.

Добросердим-малим,
Тихолюбцям-святим,
Творче неба й землі!
Долгоденствіє їм
50 На сім світі; на тім...
Рай небесний пошли.

Все на світі — не нам,
Все богам, тим царям!
І плуги, й кораблі,
55 І всі добра землі,
Моя любо!... а нам —
Нам любов між людьми.

1860. 31. V.
С. П. Б.

**
*

Колись то ще, во время оно,
Помпілій Нума, римський цар,
Тихенький, кроткий государ,
Втомившись пишучи закони,
5 Пішов любенько погулять
І одпочить. Та, спочивавши,
Додумать. як би то скувать
Кайдани на римлян. І взявши
Гнучкий одноліток лози,
10 Каблучку заходивсь плести,
На шию б то. Коли погляне,
У холодочку під платаном
Дівча завітчанее спить...
Дрядам нічого робить
15 Перед такою красою,
Перед богинею такою!
Сама Егерія в гаю,
Кленучи доленьку свою,
Повісилась. А мудрий Нума
20 І на дівча і на цвіті
Дивується собі і дума:
— Який би ретязь ще сплести?

1860. 28. V.
С.-Петербург

ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ

В Путивлі граді вранці-рано
Співає, плаче Ярославна,
Як та зозуленька кує,
Словами жалю додає.

5 — Полечу, каже, зигзицею,
Тією чайкою-вдовицею,
Та понад Доном полечу,
Рукав бобровий омочу
10 В ріці Каялі. І на тілі,
На княжім білім, помарнілім,
Омию кров суху, отру
Глибокі, тяжкі рани... —

І квилить, плаче Ярославна
В Путивлі рано на валу:
15 — Вітрило-вітре мій єдиний!
Легкий, крилатий господине!
Нащо на дужому крилі
На вої любії мої,
На князя, ладо моє миле,
20 Ти ханові метаєш стріли?
Не мало неба, і землі,
І моря синього. На морі
Гойдай насади-кораблі.

25 А ти, прелютий... Горе! Горе!
Мое веселіє украв,
В степу на тирсі розібгав. —

Сумує, квилить, плаче рано
В Путивлі граді Ярославна.
І каже: — Дужий і старий,
30 Широкий Дніпре, не малий!
Пробив еси високі скали,
Текучи в землю половчана,
Носив еси на байдаках
На половчан, на Кобяка
35 Дружину тую Святославлю!...
О мій Словутицю преславний!
Мое ти ладо принеси,
Щоб я постіль весела слала,
У море сліз не посидала,
40 Сльозами моря не долить. —

І плаче, плаче Ярославна
В Путивлі на валу на брамі.
Святеє сонечко зійшло.
І каже: — Сонце пресвятеє
45 На землю радість принесло
І людям і землі, моєї
Туги-нудьги не розвело.
Святий, огненний господине!
Спалив еси луги, степи,
50 Спалив і князя і дружину,
Спали мене на самоті!
Або не грій і не світи...
Загинув ладо... Я загину!

1860. 4. VI.
С. П. Б.

**
*

З передсвіта до вечора,
А з вечора до досвіта
Летить стріла каленая,
Бряжчить шабля о шеломи,
5 Тріщать списи гартовані
В степу, в незнаемому полі,
Середі землі Половецької.

Земля чорна копитами
Поорана, поритая;
10 Костьми земля засіяна,
А кровію политая.
І журба-туга, на тім полі
Зійшла для Руської землі.

Що гомонить отам, зичить
15 Удосвіта? То повертає
Той Ігор військо на пригоду
Тому буй-туру Всеволоду.

І бились день,
І другий билися,
20 Та коло полудня на третій
Поникли Ігореві стязі.

Отак на березі Каяли
Брати різнились, бо не стало
Крови-вина!... Допирували
25 Хоробрі русичі той пир,
 Сватів упоїли,
 А самі простяглися
 За землю Руськую. Хилилась
 І слалась, плачучи, трава;
30 Високігнулись дерева...
 Додолугнулись, журились!

1860. 6.VII.
С.-Петербург

НА СМЕРТЬ ГРИГОРІЯ, МИТРОПОЛИТА
ПЕТЕРБУРЗЬКОГО

Умре муж велій в власяниці.
Не плачте, сироти, вдовиці,
А ти, Аскоченський, восплач
Воутріє на тяжкий глас.

5 І Хомяков, Русі ревнитель,
О юбкоборцеві восплач.
Москви, отечества любитель,
І вся, о Русская Беседа,
Во глас єдиний ісповедуй
10 Свої гріхи.
І плач! і плач!

1860. 17. VI.
С.-Петербург

ГИМН ЧЕРНИЧИЙ

Удар, громе, над тим домом,
Над тим Божим, де мремо ми,
Тебе ж, Боже, зневажаем,
Зневажаючи, співаєм:

5 Аллілуя!

Якби не ти, ми б любились,
Кохалися б та дружились,
Та діточок виростали,
Научали б та співали:

10 Аллілуя!

Одурив ти нас, убогих,
Ми ж, окрадені небоги,
Самі тебе одурили
І, скиглячи, возопили:

15 Аллілуя!

Ти постриг нас у черниці,
А ми собі молодичі...
Та танцюєм, та співаєм,
Співаючи, промовляєм:

20 Аллілуя!

1860. 20. VI.
С.-Петербург

Над Дніпровою сагою
Стоїть явір між лозою,
Між лозою з ялиною,
З червоною калиною.

5 Дніпро берег рие-рие,
Яворові корінь миє.
Стоїть старий, похилився,
Мов козак той зажурився,

10 Що без долі, без родини
Та без вірної дружини,
І дружини і надії
В самотині посивіє!

15 Явір каже: — Похилюся
Та в Дніпрові скупаюся. —
Козак каже: — Погуляю
Та люблюю пошукаю. —

20 А калина з ялиною
Та гнучкою лозиною,
Мов дівчаточка із гаю
Вихожаючи співають;

Повбирані, заквітчані
Та з таланом заручені,
Думки-гадоньки не мають,
В'ються-гнується та співають.

1860. 24. VI.
С.-Петербург

Росли укупочці, зросли;
Сміялись, гратись перестали.
Неначе й справді розійшлись!...
Зійшлись незабаром. Побрались;
5 І тихо, весело прийшли,
Душею-серцем неповинні,
Аж до самої домовини.
А між людьми ж вони жили!

10 Подай же й нам, всещедрий Боже!
Отак цвісти, отак рости,
Так одружитися і йти,
Не сварячись в тяжкій дорозі,
На той світ тихий перейти.
Не плач, не вопль, не скрежет зуба —
15 Любов безвічну, сугубу
На той світ тихий принести.

1860. 25. VI.
С.-Петербург

**
*

Світе ясний! Світе тихий!
Світе вольний, несповитий!
За що ж тебе, світе-брате,
В своїй добрій, теплій хаті
5 Оковано, омурано
(Премудрого одурено),
Багрянцями закрито
І розп'ятієм добито?

10 Не добито! Стрепенися
Та над нами просвітіся,
Просвітіся!... Будем, брате,
З багрянцями онучі драти,
Люльки з кадил закуряті,
Явленними піч топити,
15 А кропилом будем, брате,
Нову хату вимітати!

1860. 27. VI.
С.-Петербург

Л И К Е Р І

На пам'ять 5 Августа 1860 г.

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
5 Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не кленись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люди,
10 І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,
Карать і милувать не буде:
Ми не раби його — ми люди!
Моя ти любо! усміхнись
15 І вольную святую душу
І руку вольную, мій друже,
Подай мені. То перейти
І він pomoже нам калюжу,
Поможе й лихо донести
20 І поховать лихе дебеле
В хатині тихій і веселій.

1860. 5. VIII.

Стрільна

Н. Я. МАКАРОВУ

На пам'ять 14 Сентября

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт перед світом
В садочок укрався.

- 5 Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

1860. 14. IX.
С.-Петербург

І Архімед і Галілей
Вина й не бачили. Єлей
Потік у черево чернече!
А ви, святії предотечі,
5 По всьому світу розійшлись
І крихту хліба понесли
Царям убогим. Буде бите
Царями сіянее жито!
А люди виростуть. Умруть
10 Ще незачатії царяга . . .
І на оновленій землі
Врага не буде, супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

1860. 24. IX.
С.-Петербург

Л.

Поставлю хату і кімнату,
Садок-райочок насажу.
Посижу я і похожу
В своїй маленькій благодаті.
5 Та в одині-самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселая присниться мати,
10 Давне-колишній та ясний
Присниться сон мені!... і ти!...
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся. І в малий
Райочок мій з-під-тиха-тиха
15 Підкрадешся, наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотний.

1860. 27. IX.
С.-Петербург

Не нарікаю я на Бога,
Не нарікаю ні на кого.
Я сам себе, дурний, дурю,
Та ще й співаючи. Орю
5 Свій переліг — убогу ниву! —
Та сію слово. Добрі жнива
Колись то будуть. І дурю!
Себе таки, себе самого,
А більше, бачиться, нікого?
10 Оряся ж ти, моя ниво,
Долом та горою!
Та засійся, чорна ниво,
Волею ясною!
Оряся ж ти, розвернися,
15 Полею розстелися!
Та посійся добрим житом,
Долею полийся!
Розвернися ж на всі боки,
Ниво-десятино!
20 Та посійся не словами,
А розумом, ниво!
Вийдуть люди жито жати...
Веселії жнива!...

25 Розвернися ж, розстелися ж,
 Убогая ниво!!!

 Чи не дурю себе я знову
 Своім химерним добрим словом
 Дурю! Бо лучче одурить
30 Себе таки, себе самого,
 Ніж з ворогом по правді жить
 І всеє нарікать на Бога!

1860. 5. X.
С.-Петербург

САУЛ

В непробудимому Китаї,
В Єгипті темному, у нас,
І понад Індом і Євфратом
Свої ягнята і телята
5 На полі вольнім вольно пас
Чабан було в своєму раї.
І гадки-гадоньки не має,
Пасе, і доїть, і стриже
Свою худобу та співає...
10 Аж ось лихий царя несе
З законами, з мечем, з катами,
З князями, темними рабами.
Вночі підкрались, зайняли
Отари з поля; а пасущих,
15 І шатра їх, убогі кущі,
І все добро, дітей малих,
Сестру, жону і все взяли,
І все розтлили, осквернили,
І осквернених, худосилих,
20 Убогих серцем, завдали
В роботу-каторгу. Минали
За днями дні. Раби мовчали,
Царі лупилися, росли
І Вавилони мурували.

25 А маги, бонзи і жерці
(Неначе наші пан-отці)
В храмах, в пагодах годувались,
Мов кабани царям на сало
Та на ковбаси. І царі
30 Самі собі побудували
Храми, кумирні, олтарі.
Раби німії поклонялись.

Жидам сердешним заздро стало,
Що й невеличкого царя
35 І з кизяка хоч олтаря
У їх немає. Попросили
Таки старого Самуїла,
Щоб він, де хоче, там і взяв,
А дав би їм, старий, царя.
40 Отож премудрий прозорливець,
Поміркувавши, взяв елей,
Та взяв од козлищ і свиней
Того Саула здоровила
І їм помазав во царя.
45 Саул, не будучи дурак,
Набрав гарем собі чималий
Та й заходився царювать.
Дивилися та дивувались
На новобранця чабани,
50 Та промовляли, — що й вони
Таки не дурні. — Ач якого
Самі ми виблагали в Бога
Самодержавця. — А Саул
Бере і город і аул,
55 Бере дівча, бере ягницю,
Будує кедрові світлиці,
Престол із золота кує,
Благоволення оддає

- 60 Своім всеподаннійшим голим.
І в багряниці довгополій
Ходив по храміні, ходив,
Аж поки, лобом неширокий,
В своїм гаремі самотній,
Саул сердега одурів.
- 65 Незабаром зібралася рада.
— Панове, чесная громадо!
Що нам робить? Наш мудрий цар,
Самодержавець-господар,
Сердешний одурів. Панове!
- 70 Чи нам його тепер лічить?
Чи заходиться та зробить
Царя здоровшого? — По мові,
По мудрій раді, розійшлись
Смутні пастирі.
- 75 В кедровій
В новій палаті цар не спить,
Не їсть, не п'є, не гомонить.
А мовчки долі, всемогучий,
Дере порфіру на онучі
- 80 І ніби морщить постолі,
Плете волоки, озуває
І у кедрових стін нових
Про батькове ося питає.
То возьме скіпетр і заграє,
- 85 Мов на сопілці.
- Чабани,
- 90 Веніяминові внучата,
Тельця отрокам принесли,
Щоб їм дозволено співати
У сінях царських. Заревла
Сивоборода, волохата

Рідня Саулова пузата,
Та ще й гусяра привела,
Якогось чабана Давида.
95 — І вийде цар Саул, і вийде, —
Чабан співає, — на войну... —
Саул прочумався, та й ну.
Як той москаль, у батька, в матір
Свою ріденьку волохату
100 І вздовж і впоперек хрестить .
А гусяра того Давида
Трохи не вбив. Як би він знав,
Яке то лихо з його вийде,
З того лукавого Давида,
105 То, мов гадюку б, розтоптав
І ядовиту б розтер
Гадючу слину. А тепер
Плугами, ралом не розорем
Прокляту ниву: проросла
110 Колючим терном. Горе! Горе!
Дрібніють люди на землі,
Ростуть і висяться царі!

1860. 13. X.
С.-Петербург

**
*

Минули літа молодії,
Холодним вітром од надії
Уже повіяло. Зима!
Сиди ж один в холодній хаті,
5 Нема з ким тихо розмовляти,
Ані порадитись. Нема
Анікогісінько. — Нема!
Сиди ж один, поки надія
Одурить дурня, осміє...
10 Морозом очі окує,
А думи гордії розвіє,
Як ту сніжину по степу!
Сиди ж один собі в кутку.
Не жди весни — святої долі!
15 Вона не зійде вже ніколи
Садочок твій позеленить,
Твою надію оновить!
І думу вольную на волю
Не прийде випустить... Сиди
20 І нічогісінько не жди!...

1860. 18. X.
С.-Петербург

Титарівна-Немирівна
Гаптує хустину...
Та колише московщя,
Малую дитину.

5 Титарівна-Немирівна
Людьми гордувала...
А москаля-пройдисвіта
Нищечком вітала!

10 Титарівна-Немирівна
Почесного роду...
Виглядає пройдисвіта
Москаля з походу.

1860. 19. X.
С.-Петербург

Хоча лежачого й не б'ють,
То і полежать не дають
Ледачому. Тебе ж, о суко!
І ми самі, і наші внуки,
5 І миром люди прокленуть!
Не прокленуть, а тільки плюнуть
На тих оддоених щенят,
Що ти щенила. Муко! Муко!
О скорбь моя, моя печаль!
10 Чи ти минеш коли? Чи псами
Царі з міністрами-рабами
Тебе, о люту, зацькують!
Не зацькують. А люди тихо,
Без всякого лихого лиха,
15 Царя до ката поведуть.

1860. 20. X.
С.-Петербург

І тут і всюди — скрізь погано.
Душа убога встала рано,
Напряла мало та й лягла
Одпочивать собі, небога.
5 А воля душу стерегла.
— Прокинься, каже. Плач, убога!
Не зійде сонце. Тьма і тьма!
І правди на землі нема! —
Ледача воля одурила
10 Маленьку душу. Сонце йде
І за собою день веде.
І вже тії хребетносилі,
Уже ворущаться царі...
І буде правда на землі.

1860. 30. X.
С.-Петербург

**
**

О люди! люди небораки!
Нащо здалися вам царі?
Нащо здалися вам псарі?
Ви ж таки люди, не собаки!

- 5 Вночі і ожеледь, і мряка,
 І сніг, і холод. І Нева
 Тихесенько кудись несла
 Тоненьку кригу попід мостом.
10 А я, отож таки вночі,
 Іду та кашляю йдучи.
 Дивлюсь: неначе ті ягнята,
 Ідуть задрипані дівчата,
 А дід (сердешний інвалід)
 За ними гнеться, шкандибає,
15 Мов у кошару заганяє
 Чужу худобу. Де ж той світ!?
 І де та правда!? Горе! Горе!
 Ненагодованих і голих
 Женуть (последний долг отдать)
20 Женуть до матері байстрят
 Дівчаточок, як ту отару.
 Чи буде суд! Чи буде кара

25

Царям, царятам на землі?
Чи буде правда між людьми?
Повинна быть, бо сонце стане
І осквернену землю спалить.

1860. 3. XI.
С.-Петербург

- Якби з ким сісти хліба з'їсти,
Промовить слово, то воно б,
Хоч і якнебудь на сім світі,
А все б таки якимось жилось.
- 5 Та ба! Нема з ким. Світ широкий,
Людей чимало на землі...
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій
Або під тином простягтись.
- 10 Або... Ні. Треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одурити
В самотині. Пшениця, жито
На добрім сіялись лану,
- 15 А люди так собі пожнуть
І скажуть: — десь його убито,
Сердешного, на чужині... —
О горе, горенько мені!

1860. 4. XI.
С.-Петербург

**
*

І день іде, і ніч іде.
І голову схопивши в руки,
Дивуешся, чому не йде
Апостол правди і науки!

1860. 5. XI.
С.-Петербург

Тече вода з-під явора
Яром на долину.
Пишається над водою
Червона калина.
5 Пишається калинонька,
Явір молодіє,
А кругом їх верболози
Й лози зеленіють.

Тече вода із-за гаю
10 Та попід горою.
Хлюпощуться качаточка
Поміж осокою.
А качечка впливає
3 качуром за ними,
15 Ловить ряску, розмовляє
3 дітками своїми.

Тече вода край города.
Вода ставом стала.
20 Прийшло дівча воду брати,
Брало, заспівало.

Вийшли з хати батько й мати
В садок погуляти,
Порадитись, кого б то їм
Своїм зятем звати?

1860. 7. XI.
С.-Петербург

Якось то йдучи уночі
Понад Невою... Та йдучи,
Міркую сам собі з собою:
— Якби то, думаю, якби
5 Не похилилися раби...
То не стояло б над Невою
Оцих осквернених палат!
Була б сестра, і був би брат.
А то... нема тепер нічого,
10 Ні Бога навіть, ні півбога.
Псарі з псарятами царять,
А ми, дотепні доїзжачі,
Хортів годуємо та плачем. —
Отак то я собі вночі,
15 Понад Невою ідучи,
Гарненько думав. І не бачу,
Що з того боку, мов із ями,
Очима лупа кошеня —
А то два ліхтаря горять
20 Коло апостольської брами. —
Я схаменувся, осінивсь
Святим хрестом і тричі плюнув,
Та й знову думать заходивсь
Про те ж таки, що й перше думав.

1860. 13. XI.
С.-Петербург

Бували війни й військові свари:
Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Ногаї;
Було добра того чимало.
Минуло все, та не пропало,
5 Остались шашелі: гризуть,
 Жеруть і тлять старого дуба...
 А од коріння тихо, любо
 Зелені парості ростуть.
 І виростуть; і без сокири
10 Аж зареве та загуде,
 Козак безверхий упаде,
 Розтрощить трон, порве порфиру,
 Роздавить вашого кумира,
 Людській шашелі. Няньки,
15 Дядьки отечества чужого!
 Не стане ідола святого,
 І вас не стане, — будяки
 Та кропива — а більш нічого
 Не виросте над вашим трупом.
20 І стане купою на купі
 Смердячий гній, — і все те, все
 Потроху вітер рознесе,
 А ми помолимося Богу.
 І небагатії, невбогі.

1860. 26. XI.
С.-Петербург

Н. Т.

Великомученице кумо!
Дурна еси та нерозумна!
В раю веселому зросла,
Рожевим цвітом процвіла
5 І раю красного не зріла,
Не бачила, бо не хотіла
Поглянути на божий день,
На ясний світ животворящий!
Сліпа була еси, незряща,
10 Недвига серцем; спала день
І спала ніч. А кругом тебе
Творилося, росло, цвіло,
І процвітало, і на небо
Хвалу Творителю несло.
15 А ти, кумасю, спала, спала,
Пишалася, та дівувала,
Та ждала, ждала жениха,
Та ціломудріє хранила,
Та страх боялася гріха
20 Прелюбодійного. А сила
Сатурнова іде та йде,
І гріх той праведний плете,
У сиві коси заплітає,
А ти ніби не добавачеш:

25 Дівуєш, молишся, та спиш,
Та Матір Божію гнівиш
Своїм смиренієм лукавим.
Прокинься, кумо, пробудись
Та кругом себе подивись,
30 Начхай на ту дівочу славу
Та щирим серцем, нелукаво,
Хоть раз, сердего, соблуди!

1860. 2. XII.
С.-Петербург

**
*

Зійшлись, побрались, поєднались,
Помолоділи, підросли.
Гайок, садочок розвели
Кругом хатини. І пишались,
5 Неначе князі. Діти грались,
Росли собі та виростали...
Дівчаток москалі украли,
А хлопців в москалі забрали,
А ми неначе розійшлись,
10 Неначе брались — не єднались.

1860. 5. XII.
С.-Петербург

Кума моя і я
В Петрополіськім лабіринті
Блукали ми — і тьма, і тьма...
— Ходімо, куме, в піраміду,
5 Засвітим світоч. — І зайшли,
Єлей і миро принесли.
І чепурненький жрець Ізиди,
Чорнявенький і кавалер,
Скромненько длань свою простер,
10 І хор по манію лакея,
Чи то жерця: — Во Іудеї
Бисть цар Саул, — Потім хор
Ревнув з Бортнянського. — О скорбь,
О скорбь моя! О скорбь велика!

1860.
С.-Петербург

* *
*

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать
Та заходиться риштувать
5 Вози в далекую дорогу? —
На той світ, друже мій, до Бога,
Почимчикуем спочивать...
Втомилися, і підтоптались,
І розуму таки набрались, —
10 То й буде з нас! — ходімо спать,
Ходімо в хату спочивать.
Весела хата, щоб ти знала!...

Ой не йдімо, не ходімо,
Рано, друже, рано;
15 Походимо, посидимо —
На сей світ поглянем...
Поглянемо, моя доле...
Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
20 Ясний та глибокий...
Походимо ж, моя зоре...
Зійдемо на гору,
Спочинемо, а тим часом
Твої сестри-зорі,

25 Безвічній, попід небом
 Попливуть, засяють, —
 Підождімо ж, моя сестро,
 Дружино святая!
 Та нескверними устами
30 Помолимось Богу,
 Та й рушимо тихесенько
 В далеку дорогу...
 Над Летою бездонною
 Та каламутною
35 Благослови мене, друже,
 Славою святою!...

14. П.

 А поки те, да се, да оне,
 Ходімо просто-навпростець
 До Ескулапа на ралець —
40 Чи не одурить він Харона
 І Парку-прялку?... І тоді,
 Поки б химерив мудрий дід,
 Творили б, лежа, епопею,
 Парили б скрізь понад землею —
45 Та все б гексаметри плели,
 Та на горище б однесли
 Мишам на снідання... А потім
 Співали б прозу — та по нотах,
 А не якнебудь...
50 Друже мій,
 О мій сопутниче святий!
 Поки огонь не захолов, у,
 Ходімо лучче до Харона —
 Через Лету бездонною
55 Та каламутною

- Перепливе́м, перене́сем
І славу́ святу́ю —
Безві́чну́ю — молодую...
Або́ цур ї́й, дру́же,
60 І без не́ї обі́дуся —
Та́ як бу́ду зду́жать,
То́ над са́мим Флеге́тоном
Або́ над Сти́ксом, у ра́ю,
Нена́че над Дні́пром ши́роким,
65 В га́ю — предві́чному га́ю,
Поста́влю хато́чку, садо́чок
Круго́м хати́ни наса́жу;
Прили́неш ти у хо́лодо́чок,
Тебе́, мов кра́лю, поса́жу;
70 Дні́про, Украї́ну згада́ем,
Веселі́ сели́ща в га́ях,
Моги́ли-го́ри на сте́пах —
І веселенько́ за́співа́ем...

1861. 15-26. II.
С.-Петербург

II

ПОЕЗІЇ

НЕНАДРУКОВАНІ В ПОПЕРЕДНІХ ТОМАХ

ТА ІНШІ РЕДАКЦІЇ ДЕЯКИХ ПОЕМ

ЄРЕТИК

Шафарикові

Запалили у сусіда
Нову добру хату
Злі сусіди; нагрілися
Й полягали спати,
5 І забули сірий попіл
По вітру розвіять.
Лежить попіл на розпутті,
А в попелі тліє
Іскра огню великого,
10 Тліє, не вгасає,
Жде підпалу, як той месник
Часу дожидає,
Злого часу. Тліла іскра,
Тліла-дожидала
15 На розпутті широкому,
Та й гаснути стала.

Отак німота запалила
Велику хату, і сім'ю,
Сім'ю слав'ян роз'єднала,
20 І тихо-тихо упустила
Усобищ лютую змію.

Полилися ріки крові,
Пожар загасили,
А німчики пожарище
25 Й сирот розділили.
Виростали у кайданах
Слав'янські діти

І забули у неволі,
Що вони на світі!
30 А на давнім пожарищі
Іскра братства тліла, —
Дотлівала дожидала
Рук твердих та смілих, —
І дождалась... Прозрів еси
35 В попелі, глибоко,
Огонь добрим смілим серцем,
Смілим орлім оком!
І засвітив, любомудре,
Світоч правди, волі...
40 І слав'ян сім'ю велику
Во тьмі і неволі
Перелічив до одного, —
Перелічив трупи,
А не слав'ян... І став еси
45 На великих купах,
На розпутті всесвітньому, —
Іезекиїлем.
І — о диво! — трупи встали
І очі розкрили;
50 І брат з братом обнялися,
І проговорили
Слово тихої любови
Навіки і віки!
І потекли в одно море
55 Слав'янської ріки!

Слава тобі, любомудре,
Чеху-слав'янине,
Що не дав ти потонути
В німецькій пучині
60 Нашій правді! Твоє море
Слав'янськеє, нове,

Затого вже буде повне,
І попливе човен
З широкими вітрилами
65 І з добрим кормилом,
Попливе на вольнім морі,
На широких хвилях.
Слава тобі, Шафарику,
Во віки і віки,
70 Що звів еси в одно море
Слав'янської ріки!

Привітай же в своїй славі
І мою убогу
Лепту-думу немудрую
75 Про чеха святого,
Великого мученика,
Про славного Гуса!
Прийми, отче! А я тихо
Богу помолюся,
80 Щоб усі слав'яни стали
Добрими братами
І синами сонця правди,
І еретиками
Отакими, як Констанцький
85 Єретик великий!
Мир мирові подарують
І славу вовіки!

1845. 22. XI.
в Переяславі.

Камень, егоже небрегоша зиждущі,
сей бисть во главу угла: От Господа
бисть сей, і єсть дивен во очесіх
наших.

Псалом СХVII, ст. 22-23.

«Кругом неправда і неволя,
Народ замучений мовчить,
90 А на апостольськiм престолі
Чернець годований сидить,
Людською кровію шинкує
І рай у найми оддає!
Небесний Царю! Суд Твій всеу,
95 І всеу царствіє Твоє!
Розбійники, людоді
Правду побороли,
Осміяли Твою славу
І силу і волю!
100 Земля плаче у кайданах,
Як за дітьми мати:
Нема кому розкувати,
Одностайне стати
За євангеліє правди,
105 За темні люди!
Нема кому! Боже! Боже!
Чи то ж і не буде?
Ні! Настане час великий
Небесної кари!
110 Розпадуться три корони
На гордій тіярі!

115 Розпадуться! Благослови
На месть і на муки,
Благослови мої, Боже,
Нетвердії руки!»

120 Отак у келії правдивий
Іван Гус думав розірвать
Окови адові!... І диво,
Святеє диво показать
Очам незрячим. »Поборюсь!...
За мене Бог!... Да совершиться!...«
І в Вифлеємськую капліцю
Пішов молитися добрий Гус.

125 »Во ім'я Господа Христа,
За нас розп'ятого на дереві,
І всіх Апостолів Святих,
Петра і Павла особливе,
Ми розрішаємо гріхи
Святою буллою сією
130 Рабині Божій...«

»Отій самій,
Що водили по улицях
В Празі позавчора;
Отій самій, що хилялась
135 По шинках, по станях,
По чернечих переходах,
По келіях п'яна!
Ота сама заробила
Та буллу купила:
140 Тепер свята!... Боже, Боже!
Великая сило!

- Великая славо! Зглянься на людей!
Одпочинь од кари у світлому раї!
За що пропадають, за що Ти караеш
145 Своїх і покірних, і добрих дітей?
За що заквив їх добрі очі
І вольний розум окував
Кайданами лихої ночі?...
- 150 Прозріте, люди — день настав!
Розправте руки, змийте луду,
Прокиньтесь, чехи, будьте люди,
А не посмішище ченцям!
Розбійники, кати в тіярах,
Все потопили, все взяли,
155 Мов у Московії татари,
І нам сліпим передали
Свої догмати! Кров, пожари,
Всі зла на світі, війни, чвари,
Пекельних мук безкрай ряд...
- 160 І повен Рим байстрят!
От їх догмати і їх слава!
То явна слава!... А тепер
Отим положено конклавом:
Хто без святої булли вмер, —
165 У пекло просто! Хто ж заплатить
За буллу вдвое, — ріж хоч брата,
Окриме папи і ченця,
І в рай іди!... Кінець кінцям!
У злодія вже злодій краде,
- 170 Та ще й у церкві. Гади! Гади!
Чи напилися ви, чи ні,
Людської крови?... Не мені,
Великий Господи, простому,
Судить великій діла
175 Твоєї волі. Люта зла

Не дієш без вини нікому.

180 Молюся, Господи, помилуй,
Спаси Ти нас, святая сило!
Язви язик мій за хули,
Та язви мира ізціли!
Не дай знущатися лукавим
І над Твоєю вічно-славою
Й над нами, простими людьми!...«

185 І плакав Гус, молитву дія,
І тяжко плакав. Люд мовчав
І дивувався: що він діє?
На кого руку підійма!

190 »Дивіться, люди! Ось де булла,
Що я читав!« — І показав
Перед народом. Всі здригнули:
Іван Гус буллу розідрав!...
Із Віфлеємської каплиці
Аж до всесвітньої столиці
Луна, гогочучи, неслась.
195 Ченці ховаються... Мов кара,
Луна в конклаві оддалась, —
І похилилася тіяра...

200 Зашипіли, мов гадюки,
Ченці в Ватикані;
Шепочеться Авіньйона
З римськими ченцями;
Шепочуться антипапи,
Аж стіни трясуться
Од шепоту. Кардинали,
205 Як гадюки, в'ються

Круг тіяри, та нищечком,
Мов коти, гризуться
За мишеня. Та й як таки?
Однієї шури
210 Така сила... А м'ясива!
Аж здригнули мури,
Як згадали, що у Празі
Загелкали гуси
Та з орлами летять биться...

215 Конклав схаменувся,
Зібрав раду. Положили:
Одностайне стати
Проти Гуса і в Констанці
Всіх ворон скликати!
220 Та стерегти, якомога,
І зверху і здолу,
Щоб не втекла сіра птаха
На слав'янське поле.

Як та галич поле крила —
225 Ченці повалили
До Констанци: степи, шляхи,
Мов сарана, вкрили
Барони, герцоги і дюки,
Псарі, герольди, шинкарі
230 І трубадури (кобзарі),
І шляхом військо, мов гадюки.
За герцогинями — німота:
Хто з соколами на руках —
Хто пішки, верхи на ослах —
235 Так аж кишить! Все на охоту,
Мов гад у ірій, поспіша!
О, чеху, де твоя душа?

Дивись, що сили повалило
Мов сарацина воювать
240 Або великого Аттілу!

У Празі глухо гомонять,
І цесаря, і Вячеслава,
І той собор тисячоглавий
245 Уголос лають! — не хотять
Пускать в Констанц Івана Гуса!
— »Жив Бог! Жива душа моя!
Брати, я смерти не боюся!
Я докажу отим зміям,
Я вирву їх несите жало!...«
250 І чехи Гуса провозжали,
Мов діти батька...

Задзвонили у Констанці
Рано в усі дзвони;
255 Збиралися кардинали
Гладкі та червоні,
Мов бугаї в загороду,
І прелатів лава;
І три папи, і баронство,
І вінчані глави.
260 Зібралися, мов Іуди,
На суд нечестивий
Проти Христа. Свари, гомін:
То реве, то виє,
Як та орда у таборі,
265 Або жиди в школі...
І — всім разом заціпило!...

Мов кедр серед поля
Ливанського, — у кайданах

- 270 Став Гус перед ними!
І окинув нечестивих
Орліми очима.
Затрусилась, побіліли,
Мовчки озирали
Мученика. — »Чого мене, —
- 275 Чи на прою позвали?
Чи дивитись на кайдани?«
— »Мовчи, чеше смілий...« —
Гадюкою зашипіли,
Звірем заревіли.
- 280 »Ти еретик! Ти еретик!
Ти сієш розколи!
Усобища розвіваєш,
Святійшої волі
Не приймаєш!... Одно слово —
- 285 Ти Богом проклятий!
Ти еретик! Ти еретик!...« —
Ревіли прелати.
»Ти усобник!... Одно слово —
Ти всіми проклятий!...«
- 290 Подивився Гус на папи,
Та й вийшов з палати!...
»Побороли! Побороли!...« —
Мов обеленіли.
»Автодафе! Автодафе!...« —
- 295 Гуртом заревіли.

І цілу ніч бенкетували
Ченці, барони... Всі пили
І, п'яні, Гуса проклинали,
Аж поки дзвони загули.

300 І світ настав... Ідуть молиться
Ченці за Гуса. З-за гори
Червоне сонце аж горить, —

І сонце хоче подивитися,
Що будуть з праведним творить!...

- 305 Задзвонили в усі дзвони,
 І повели Гуса
 На Голгофу у кайданах...
 І не стрепенувся
 Перед огнем... Став на йому
- 310 І молитву діє:
 »О, Господи милосердий!
 Що я заподіяв
 Оцим людям? — Твоїм людям!
 За що мене судять?
- 315 За що мене розпинають?
 Люди! Добрі люди!
 Моліться!... неповинні, —
 І з вами те буде!
 Моліться! Люті звірі!
- 320 Прийшли в овніх шкурах
 І пазурі розпустили...
 Ні гори, ні мури
 Не сховають! Розіллється
 Червонеє море
- 325 Крови, — крові з дітей ваших! ...
 О, горе! О, горе!
 Онде вони — в ясних ризах!...
 Їх лютії очі...
 Уже крові...« — »Пали! Пали!« —
- 330 »Крові! Крові хочуть!
 Крові вашої!...« — і димом
 Праведного вкрило.
 »Моліться! Моліться!
 Господи помилуй,
- 335 Прости Ти їм, бо не знають...«

Та й не чути стало!
Мов собаки, коло огню
Кругом ченці стали:
Боялися, щоб не виліз
340 Гадиною з жару
Та не повис на короні
Або на тіярі.

Погас огонь, дунув вітер
І попіл розвіяв.
345 І бачили на тіярі
Червоного змія
Прості люди. Пішли ченці
Й Те Деум співали;
Розійшлися по трапезах
350 І трапезували
І день, і ніч, аж попухли.
Малою сім'єю
Зійшлись чехи. Взяли землі
З-під костра, і з нею
355 Пішли в Прагу. Отак Гуса
Ченці осудили —
Запалили. Та Божого
Слова не спалили, —
Не вгадали, що вилетить
360 Орел із-за хмари
Замість гуся і розклює
Високу тіяру.
Байдуже їм! Розлетілись,
Мов тії ворони,
365 З кровавого того свята.
Ченці і барони
Розвернулись у будинках
І гадки не мають —
Бенкетують, та інколи

370 Те Deum співають.
Все зробили... Постривайте, —
Он над головою
Старий Жижка з Таборова
Махнув булавою!

1845. 10. X.
С. Мар'їнське

За що ми любимо Богдана?
За те, що москалі його забули,
У дурні німчики убули
Великомудрого гетьмана.

(1845 (?))

Н Е О Ф І Т И

(По е м а)

ТЕКСТ ПЕРВИСНОЇ РЕДАКЦІЇ ІЗ КОПІЇ 1860-ИХ РОКІВ

Михайлу Семеновичу Щепкину
на пам'ять 18 — 24. XII — 57

Возлюбленнику муз і грацій,
Ждучи тебе я нишком плачу,
І думу скорбную мою
Твоїй душі передаю.

5 Привітай же благодушно
Мою сиротину,
Наш великий чудотворче,
Мій друже єдиний!

10 Привітаєш — убогая,
Сірая, з тобою
Перепливе вона Лету
І притчею стане
Розпинателям народним,
Грядущим тиранам.

Сія глаголет Господь: Сохраніте суд і
сотворіте правду, приближилось спасеніє
мое прийти і милость моя открытися.

Ісаія. глава 56, уст. 1

ПРОЛОГ

15 Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій в заперті;
На шлях дивлюся, да на поле,

- Да на ворону на хресті
На гробовищі. Більш нічого
20 З тюрми не видно. Слава Богу
І за те! . . . хоть бачу, що живуть
І Богу моляться, і мруть
Хрещені люди. Хрест високий
На гробовищі, трохи збоку
25 Злотомальований стоїть
(Мабуть, не вбогий хтось лежить)
І намальовано — розп'ятий
За нас Син Божий на хресті.
Спасибі сиротам багатим,
30 Що хрест поставили! . . . І я
(Такая доленька моя)
Сижу собі, да все дивлюся
На хрест високий із тюрми . . .
Дивлюсь, дивлюся, помолюся
35 І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи, і тюрма
Неначе ширшає . . . співає
І плаче серце, оживає
40 І в Тебе, Боже, і в святих,
У праведних Твоїх питає,
Що він зробив їм? той святий
Той Назорей, той Син Єдиний
Богом ізбранної Марії
45 Що він зробив їм? І за що,
За що його мордували,
Во узи кували,
І святу главу його
Терном увінчали.
50 І вивели зо зlodіями
На Голгофу гору,

І повішали між ними?
За що? Не говорить
Ні сам святий Верхотворець,
55 Ні його святії,
Помощники, поборники,
Кастрати глухії!
Чи не за те, що і тепер
(Сам себе питаю)
60 Оттакими злодіями
Тюрми начиняють,
Як і Син оттією Марії
Ми не розпинаєм,
Як ті люті фарисеї
65 На хресті живого,
Праведного чоловіка.
Ми молимося Богу,
І на храмах його честний
Хрест златокований
70 Поставили, да й молимося,
Да б'ємо поклони.
А то були фараони,
Кесарі — то погань,
Погань лютая без Бога,
75 Сказано — дракони!
А Назорей милосердний
Назвав їх братами.
За те й повісили Його
Неначе злодія. Не знаю,
80 Для чого, справді, ми читаєм
Святую заповідь Його
Честную кров Його п'ємо,
Мов у шинкарки меду чарку . . .
О, суєслови! . . . На жидах,
85 Не на жидах, на вас лукавих,

На дітях ваших препоганих
Святая кров Його, кати!
Собаки без очей скаженні,
Ви й не бачите, — до землі
90 Б'єте поклони, за хрести
Ховаєтесь од сатани
І просите стиха
Супостатам-християнам
То чуми, то лиха,
95 То всякого безголов'я —
А все по закону . . .
А бодай вас!

Та цур же вам
Новим фараонам
І кесарям людоїдам ! . . .
100 Перелечу во время оно,
Як той мерзенний Рим з Нероном
В паскудних оргіях конав;
А новий день із тьми недолі
На Колізей і Капітолій
105 Уже світив, уже сів.
Уже огненні язики
Із краю в край по всій землі
Святеє слово пронесли
І никли гордії владики
110 Перед святим Його хрестом.

Перенесись во время оно,
Душе моя! І стоном-дзвоном,
І трубним гласом возгреми
Із мурів темної тюрми.
115 Благословенная в женах,
Святая праведная Мати

Святого Сина на землі!
Не дай в неволі пропадати,
Літа летучі марно тратить.

120 Скорбящих радосте, пошли
Пошли мені святее слово,
Святої правди голос новий
І розумом Твоїм святим
І оживи, і просвіти!

125 І розкажу я людям горе
Старої матері, що море
Сльози святої пролила
Так, як і Ти, і прийняла
В живу душу світ незримий

130 Твого розп'ятого Сина.
Ти матір правди на землі,
Ти сльози матері до краю
Із серця вилила . . . Ридаю,

135 Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило,
Щоб по Україні розлилось,,

140 Як благовоннее кадило
І рідні душі освятило.

I

Не в нашім краю, Богу милім,
Не за гетьманів і царів;
А в римській, ідольській землі

145 Се беззаконіє творилось
Либонь за Деція царя,
Чи за Нерона сподаря —
Сказать запевне не зумію;

- Нехай за Нерона — Росії
150 Тоді й на світі не було,
Як у Італії росло
Мале дівча, і красотою,
Красою чистою, святою,
Як тая лілія цвіло.
- 155 Дивилася на його мати
І молоділа. А дівчаті
Людей шукали і найшли,
Да помолившись Гіменею
В своїм веселім гінекеї,
160 В чужий веселий одвели.
Незабаром зробилась мати
Із доброго того дівчати:
Дитину-сина привела.
Молилася своїм пенатам
165 І в Капітолій принесла
Чималу жертву. І благала
Капітолійський весь синкліт,
Щоб первенця її вітали
Святії ідоли. Горить,
170 І день і ніч перед пенатом
Святий огонь. Радіє мати,
В Алкида первенець росте,
Росте, лицяються гетери,
І перед ідолом Венери
175 Горить кадило золоте.

II

- Тоді вже сходилa зоря
Над Вифлеємом. Правди слово,
Святої правди і любови
Зоря всесвітня зійшла
180 І мир, і радість принесла

На землю людям.

Фарисеї

185 І вся мізерна Іудея
Заворушилась, заревла,
Неначе гадина в болоті,
І Сина Божія у плоті
На тій Голгофі розп'яла
Межи злодіями. І спали
Упившись кровію, а Ти
190 Возстав од гроба: Слово встало,
І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.

Тоді ж ото цей син Алкид
І ті гетери молодії
195 І козлоногий, п'яний дід
Над самим Аппієвим шляхом
У гаї гарно роздяглися,
Вина святого напились
Та й поклонялися Пріяпу.
200 Аж гульк! Старий святий Петро,
Ідучи в Рим благовістити,
Зайшов у гай води напитись
Да одпочити. „Горе вам!” —
Сказав апостол утомлений
205 І зором оргію змірив,
І добрим, кротким, тихим словом
Благовістив їм слово нове —
Любов, і кротість, і добро.
Добро найкращеє на світі —
210 То братолюбіє. І діти,
І козлоногий сивий Пан,
І син Алкид твій, і гетери —
Всі, всі упали до землі,

215 Перед святим, і всі пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкид пішов із ними
За тим апостолом святим,
За тим учителем благим.

ІІІ

220 А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого єдиного. — Нема!
Уже й нема більш. Ти сама
Молись тепер своїм пенатам,
Сама собі вечеряй в хаті...
225 Ні, не вечеряй, а ридай,
Себе і долю проклинай
І сивій, кленучи! І горе! —
Умреш еси у самоті
Мов прокаженна...
230 На хресті
Стрімглав повісили старого
Апостола Петра святого;
А церкву всю у Сиракузи,
В підземній страшній узи
235 На барках одвезли. І син,
Твоя кохана дитина,
Твоя любов, твоя єдина
Утіха, радість на землі
В неволі гине; і не знаєш,
240 Де він конає, пропадає...
Ідеш шукать його в Сибір —
Чи теє, в Скифію, і ти,
І чи одна ти!... Божа мати,
І заступи вас, і укрий!
245 Нема сім'ї, немає хати,
Немає брата, ні сестри,

Щоб незаплакані ходили,
Не катувалися в тюрмі,
Або в далекій стороні —
250 В британських, гальських легіонах,
Не муштрувалися... О, Нероне,
Нероне лютий! Божий суд
Правдивий, наглий, серед шляху,
Тебе осудить. Припливуть
255 І прилетять зі всього світу
Святії мученики, — діти
Святої волі; круг одра,
Круг смертного твого постануть
В кайданах і... тоді настануть
260 Страшнії муки!...

Аж кишать
Невольники у Сиракузах,
В підземних мурах. А Медуза
В шинку з старцями п'яна спить,
265 От-от прокинеться, і потом,
І кров'ю вашою, деспоти,
Похмілля справить...

Скрізь шукала
Дитину мати, не найшла
270 І в Сиракузи поплила
Да там уже його в кайданах
Найшла сердешная, в тюрмі
Не допустили й подивитись —
І мусіла вона сидіти ,
275 Коло острога, ждять і ждять,
Як Бога з неба виглядять
Так того сина; аж поки то
Його в кайданах поженуть
Мести бульвар.

280 А в Римі свято,
Велике свято. Тиск народа:

Зо всього царства воеводи,
 Преторіяни і сенат;
 Жреці і ліктори стоять
 285 Круг Капітолія, і хором
 Співають гимн і курять дим.
 І в Капітолій із собором
 Іде сам кесар. Перед ним
 290 Із бронзи литую статую
 Самого кесаря несуть.
 Напевне видумали свято
 Патриції — аристократи
 І мудрий кесарів сенат:
 295 Вони, бач, кесаря хвалили
 На всі лади, що аж остило
 Самим ледащо вихвалять.,
 Так, щоб вже разом доказать, ,
 Вони й на раді присудили, ,
 Щоб просто кесаря назвать
 300 Самим Юпітером, да й годі. ,
 І написали воеводам
 Що кесар бог, що більше бога.
 По всьому царству, так і так:
 І сказано було ковать
 305 Із бронзи кесаря. До того,
 Так нота - бене додали,
 Що милувать Юпітер буде,
 Щоб всі молилися. І люди,
 Неначе в ірій потягли
 310 У Рим на прощу. Приплила
 Із Сиракуз й моя небога
 Благати кесаря і бога.
 І чи одна ж вона благала?
 Їх тисячі, в сльозах, зібрались
 315 Зі всього царства. Горе з вами!
 Кого благати ви прийшли?

Кому ви сльози принесли,
Кому ви принесли з сльозами
Свою надію? . . . І кого,
320 Кого благаєте, благії,
О, нерозумнії, сліпії!
Чи ж камінь милує кого?
Молітесь Богові святому,
Молітесь правді на землі,
325 А більше на землі нікому,
Ви не молітесь! . . .

І V

Перед Нероном до зорі
Молились дуки сенатори
І всі патриції собором.
330 Оце ж і леться благодать:
Коли не чином, то грошима,
Кому в аренду Палестину,
Або за більшої заслуги
Самі благоволили дати
335 Свою підложницю в супруги,
Хоч і підтоптану — нічого,
Аби з-під кесаря; а в кого
Сестру благоволили взяти
У свій гарем, і се нічого:
340 На те він бог!
.
Преторіяни помолились,
Преторіянам дав указ,
Щоб все, що хочуть, те й робили,
А ми помилуємо вас.
345 І ви, плебеї, гречкосії,
І ви молилися, да вас
Ніхто не милує, не вміють

- Вас і помилувать гаразд!
На третій день уже пустили
350 Молитися за християн.
І ти приходила, молилась;
І милосердний істукан,
Навчившись жаловать в Медузи,
Велів вести із Сиракузи
355 У Рим в кайданах християн.
І рада ти і весело
Кесарові знову
Помолилась. А Юпітер,
Твій Юпітер новий
360 Ось побач, якеє свято
Буде завдавати
В Колізеї!... А тим часом
Іди зустрічати
Свого сина; да не дуже
365 Радій лиш небого:
Ще не знаєш ти нового,
Ласкавого бога,
Підожди лиш!
- І пішла ти,
- 370 Трохи не співаєш,
Да кесаря Юпітера
Хвалиш - прославляєш.
„От Юпітер, так Юпітер!
Не жаль і назвати
375 Юпітером! А я, дурна,
Ходила благати
У Афини Юпітера...
Дурна, більш нічого!...”
І нищечком помолилась
380 Кесареві-богу —
Да й пішла понад болотом,
На Тибр поглядає...

- А по Тибру із-за гаю
 Барка впливає,
 385 Чи галера. На галері
 Везуть твого сина
 З християнами в кайданах.
 А твоя дитина
 Ще й до щогли прикована.
 390 Не неофіт новий —
 Твій єдиний, а апостол
 Великого слова,
 Слова істини. Чи чуеш?
 У путах співає
 395 Твій мученик:

Аллілуя!

“Псалом новий Господеві
 І новую славу
 Воспоем честним собором,
 400 Серцем нелукавим.
 Во псалтирі і тимпані
 Воспоем благая,
 Яко Бог кара неправих,
 Правим помагає.

- 405 Преподобнії во славі
 І на тихих ложах
 Радуються, славословлять,
 Хвалять ім'я Боже.
 І мечі в руках їх добрі,
 410 Острі обоюду,
 На отмщеніє язикам
 І в науку людям.
 Окують царей неситих
 В залізній пута
 415 І їх, славних, оковами

- Ручними окрутять.
І осудять неправедних
Судом своїм правим,
І вівіки стане слава,
420 Преподобним слава”. —
- А ти на березі стояла,
Неначе темная скала,
Дивилась, слухала, ридала,,
І аллілуя ізрекла . . .
- 425 Забрязкали тяжкі окупи
На неофітах. А твій син,
Єдиний твій, апостол новий,
Перехрестившись, возгласив:
430 „Моліться, братія, моліться
За ката лютого! Його ,
В своїх молитвах пом’яніте,,
Перед гординею ж його,
Брати мої, не преклоніться:
Молитва Богові. А він
- 435 Нехай лютує на землі,
Нехай пророки побиває,
Нехай усіх нас пожирає!
Уже внучата зачались
І виростуть внучата тії,
- 440 Христові воїни святії
І без огня, і без ножа
Стратеги Божії воспрянуть,
І тисячі і тьми поганих
Перед святими побіжать!
- 445 Моліться, братія!”

Молились,

Упавши ниць перед хрестом
Закуті в пута неофіти,
Молились радісно. Хвала,

450 Хвала вам, лицарі святії!
Вовіки віки похвала.

VI

І в Рим галера приплила.
Минув і тиждень. То й і кесар,
Постригши сам себе в Зевеса,
455 Завдав Зевесу юбілей.
Ликує Рим. Перед кумира
Везуть возами ладан, мира,
Гуртами гонять християн
У Колізей, мов у різницю. . .
460 І кров тече. . . Ликує Рим
І глядіятор, і патрицій —
Обидва п'яні: кров і дим
Їх упоїв. Руїну слави
Рим пропиває — тризну править
465 По Сціпіонах. . . Пий, лютуй,
Мерзенний старче! Розкошуй
В своїх гаремах! Із-за моря
Уже зійшла зоря.
Не громом праведним, святим,
470 Тебе поб'є ножем тупим:
Тебе заріжуть, мов собаку,
Уб'ють обухом! . . .

Другий день

Реве арена. На арені
475 Лідійський золотий пісок
Покрився пурпуром червоним,
В болото крові змісивсь.
А Сиракузьких назореїв
Ще не було у Колізеї. —
480 На третій день і їх в кайданах
Сторожа з голими мечами

І їх в різницю привела.
Апостол, син твій, на арену,
Псалом співаючи, ступив.
485 І п'яний кесар, мов скажений,
Зареготались. І леопард
Із ями вискочив: на сцену
Ступив, зиркнув, і полилась
Святая кров. По Колізею
490 Неначе громом пронеслась
І стихла буря . . .

Де ж була,

Де ти була? І чом на його,
На кесаря свого святого
495 Не кинулася? Стерегли,
Кругом в три лави оступили
Зевеса ліктори. За ним
Залізну браму зачинили,
За кесарем твоїм святим.
500 А ти осталася надворі,
Сама самісенька... „О горе!”
Ти закричала, знявши руки,
І збожеволівши од муки,
Об мур старою головою
505 Ударилась, і неживою
Під браму впала.

VII

З позорища увечері
У терми сховався
Святий кесар з лікторами.
510 Колізей остався
Без кесаря і без римлян.
І ніби заплакав,
Сполохнувшись, сумно-сумно

15 Над ним ворон крякав.
Одинокий серед Риму
Мов гора, чорніє
Серед поля широкого...
Тихо-тихо віє
Із Альбано, із-за гаю
20 Вітер понад Римом;
А з-за того Колізею,
Неначе з-за диму,
Сходить місяць круглолицій,
І мир первозданний
325 Спочива на лоні ночі.
Тільки ми, Адаме,
Твої чада нависні,
Ми не спочиваєм
До самої домовини
330 У твоєму раї:
Гриземося, мов собаки,
За маслак смердячий
Да ще й Бога зневажаєм
Грішники ледачі.

335 Опівночі прокинулась
Нещаслива мати,
Підвелася, іздригнулась,
Стала щось шептати...
Опівночі широкая
340 Брама одчинилась
І побоїще страшенне
Світлом освітілось.
І на возах, на колісницях
Із Колізея, із різниці
345 Святії вивезли тіла
І повезли на Тибр... Тілами
Святих убитих годували

Для його царського стола
У Тибрі рибу.

Встала мати,

- 550 Кругом оглянулась, взялась
За биту голову руками,
І тихо мовчки за возами
Марою чорною пішла
На Тибр. А скифи сіроокі,
555 Погоничі, рабів раби,
Подумали: „Сестра Морока
Із пекла вийшла провозать
У пекло римлян”. Поскидали
У воду трупи, да й назад
560 З возами скифи повертали.

- А ти осталася одна,
Одна на березі! Дивилась
Як розстилалися, стелились
Круги широкії над ним,
565 Над сином праведним твоїм.
Дивилась довго... Не осталось
Живого сліду на воді.
І ти заплакала тоді,
Та страшно, страшно заридала,
570 І помолилась в первий раз
Новому Богу.

- І спас
Тебе розп'ятий Син Марії
І ти слова його живії
В живу ю душу прийняла,
575 І на торжища і в чертоги
Живого, істинного Бога
Ти слово правди понесла.

8. XII. 1857

Нижній Новгород

В І Д Ь М А

(П О Е М А)

Молюся, знову уповаю,
І знову сльози виливаю,
І думу тяжкую мою
Нічим стінам передаю.

5 Озовітеся ж, заплачте,
Німїї, зо мною
Над неправдою людською,
Над долею злою.

10 Озовітеся! А за вами,
Може, озоветься
Безталання невсипуше
І нам усміхнеться.

15 Поеднає з недолею
І з людьми і скаже
Спасибі нам. Помолиться
Й тихо спати ляже.

І примиренному присняться
І люди добрі, і любов,
І все добро. І встане вранці
20 Веселий і забуде знов
Свою недолю. І в неволі
Познає рай, познає волю
І всетворящую любов.

25 Коло осіннього Миколи,
Обідрані, трохи не голі,

- Бендерським шляхом уночі
 Ішли цигани. А йдучи —
 Звичайне, вольнії — співали.
 Ішли, ішли, а потім стали.
- 30 Шатро край шляху розп'яли,
 Огонь чималий розвели
 І кругом його посідали.
 Хто з шашликом, а хто і так —
 Зате він вольний, як козак
- 35 Колись-то був. Сидять, куняють,
 А за шатром в степу співає,
 Неначе п'яна, з приданок
 Додому йдучи, молодиця:
- 40 »Ой у новій хаті
 Полягали спати,
 Молодій приснилось,
 Що мати сказалась,
 Свекор оженився,
 Батько утопився.
- 45 І...гу...«
- Цигани слухають, сміються:
 — І де ті люди тут возьмуться?
 Оце, мабуть, із-за Дністра,
 Бо тут все степ... Мара! Мара! —
- 50 Цигани крикнули, схопились.
 А перед ними опинилось
 Те, що співало. Жаль і страх!
 В свитині латаній дрижала
 Якась людина. На ногах
- 55 І на руках повиступала
 Од стужі кров; аж струпом стала.
 І довгі коси в реп'яхах
 О поли бились в ковтунах.

60 Постояла, а потім сіла
Коло огню і руки гріла
На самім полум'ї. — Ну, так!
Оженився неборак! —
Сама собі вона шептала
І тяжко, страшно усміхалась.
65 Що се таке? Се не мара.
Моя се мати і сестра,
Моя се відьма, щоб ви знали.

Цигани

А відкіля ти, молодице?

Відьма

70 Хто, я? *(співає)*
»Як була я молодиця,
Цілували мене в лица,
А як стала стара баба,
Цілували б, була б рада«.

Циган

75 Співуча, нічого сказать.
Якби собі таку достать,
Та ще й з медведем...

Відьма

Я співаю.

80 Чи то сижу, чи то гуляю
Все співаю, все співаю,
Уже забула говорить...
А перше добре говорила.

Циган

Де ж ти була, що заблудила?

Відьма

Хто, я? чи ти? (шепче)

Цить лишень, цить.

- 85 Он, бач, зо мною пан лежить.
Огонь погас, а місяць сходить,
В яру пасеться вовкулак...

(усміхнувшись)

Я в приданках була, впилася,
І молода не придалася...

- 90 А все то прокляті пани
З дівчатами такеє діють...
Ще треба другу одружить.
Піду, без мене не зуміють
І в домовину положить...

Цигани

- 95 Не йди, небого, будь ти з нами!
У нас, їй-богу, добре жить.

Відьма

А діти єсть у вас?

Цигани

Немає.

Відьма

- 100 Кого ж годуєте есте?
Кого ви спати кладете?
Кого колишете вночі?
Лягаючи і встаючи,
За кого молитесь? Ох, діти!
І все діти! І все діти!
- 105 Не знаю, де од їх подітись.

Де не піду, й вони за мною,
Вони з'їдять мене колись...

Цигани

Не плач, небого, не журись.
У нас дітей нема й заводу.

Відьма

110 Хоч з гори та в воду.

І відьма тяжко заридала.
Цигани мовчки дивувались,
Поки поснули, де хто впав.
Вона ж не спала, не журилась.

115 Сиділа, ноги устромила
В гарячий попіл. Виступав
Щербатий місяць з-за могили
І на шатро мов позирав,
Аж поки хмари заступили.

120 Чом не спиться багатому
Сивому, гладкому?
Чом не спиться убогому
Сироті старому?

125 Один дума, як би його
Достроїть палати.
Другий дума, як би його
На подзвін придбати.
Один старий одпочине
В пишній домовині.

130 Другий старий і так собі
Де-небудь під тином.
І обидва спочивають
І гадки не мають.

135 Убогого не згадують,
А того ще й лають.

Коло огню старий циган
З люлькою куняє.
Позирає на прибуду
Й на подзвін не дбає.

Циган

140 Чому не ляжеш, не спочинеш?
Зірниця сходить, подивись.

Відьма

Дивилась я — вже ти дивись.

Циган

Ми рано рушимо, покинем,
Як не проспийся.

Відьма

145 Не просплюсь.
Я вже ніколи не просплюсь.
Отак де-небудь і загину
У бур'яні...

(співає тихо)

150 »Гаю, гаю, темний гаю,
Тихенький Дунаю!
Ой у гаї погуляю,
В Дунаю скупаюсь.
В зеленому баговинні
Трохи одпочину...
155 Та, може, ще хоч каліку
Приведу дитину...«

Дарма! аби собі ходило
Та вміло матір проклинать.
А он, чи бачиш, на могилі

160 Очима лупа кошеня?
Іди до мене. Кицю, кицю...
Не йде, прокляте бісеня!
А то дала б тобі напиться
З моєї чистої криниці...

(приспівує)

165 »Стоїть кутя на покуті,
А в запічку діти.
Наплодила, наводила,
Та нема де діти:
Чи то потопити?
170 Чи то подушити?
Чи жидові на кров продать,
А гроші пропити?«

Що, добре наші завдають?
Сідай лиш ближченько, отут.

175 Ото-то й то! А ти не знаєш...

Що я в Волощині була.
Я розкажу, як нагадаю.
Близнят в Бендерах привела,

180 У білих Яссах колихала,
У Дунаєві купала,
В Туреччині сповила

Та додому однесла —
Аж у Київ. Та вже дома,
Без кадила, без кропила,

185 За три шаги охрестила,
А три шаги пропила.
Упилася, упилась!

І досі п'яна!...
І вже ніколи не просплюся.

190 Бо я вже й Бога не боюся
І не соромлюся людей.

Коли б мені отих дітей
Найти де-небудь! Ти не знаєш,
Чи є в Туреччині війна?

Циган

195 Була колись, — тепер нема.
Умер найстарший старшина.

Відьма

А я думала, що й досі...
Аж уже немає.
Слухай лишень, скажу тобі,
200 Кого я шукаю.
Я шукаю Наталочку
Та сина Івана.
Дочку свою Наталоньку...
Та шукаю пана,
205 Того Ірода, що, знаєш?...
Стривай, нагадала.
Як була я молодюю —
І гадки не мала,
По садочку похожала,
210 Квітчалась, пишалась.
А він мене і набачив,
Ірод!... І не снилось,
Що я була кріпачкою,
А то б утопилась, —
215 Було б легше. От набачив,
Та й бере в покої,
І стриже, неначе хлопця,
І в поход з собою
Бере мене. У Бендери
220 Прийшли ми. Стояли
З москалями на квартирах.
А москалі за Дунаєм
Турка воювали.

225 Тут дав Бог мені близнята
Якраз против Спаса.
А він мене і покинув.
Не вступив і в хату,
На дітей своїх не глянув,
Луципер проклятий!

230 Пішов собі з москалями,
А я з байстрюками
Повертала в Україну
Степами, тернами,
Острижена. Та й байдуже.

235 У селах питала
Шлях у Київ. І що з мене
Люди насміялись...
Трохи була не втопилась,
Та жаль було кинуть

240 Близняточок. То с'як, то так
На свою країну
Придигала. Одпочила.
Вечора діждалась,
Та й у село. Хотілось, бач,

245 Щоб люди не знали.
От я крадусь попідтинню
До своєї хати.
В хаті темно, нема дома,
Або вже ліг спати

250 Мій батечко одинокий.
Я ледве ступаю:
Вхожу в хату. Аж щось стогне,
Ніби умирає, —
То мій батько. І нікому

255 Ні перехрестити,
Ні рук скласти. О прокляті,
Лукавії діти,
Що ви дієте на світі!...

- Я перелякалась,
260 Хата пустою смерділа...
От я заховала
Близнят своїх у коморі,
Вбігаю у хату,
А він уже ледве дише.
265 Я до його. — Тату!
Мій таточку! це я прийшла. —
За руки хватаю.
— Це я, — кажу. А він мені
Шепче: — Я прощаю.
270 Я прощаю. — Тільки й чула.
Здається, я впала.
І заснула. Якби була
До віку проспала!
Опівночі прокинулась:
275 Як у ямі, в хаті.
А за руку батько давить.
— Тату! — кричу. — Тату! —
А він уже так як крига...
Насилу я руку
280 Випручала. Що, цигане,
Якби таку суку
Тобі дочку. Що б [ти] зробив?

Циган

Йй-богу, не знаю.

Відьма

- Та мовчи вже, бо забуду.
285 Потім не згадаю.
Дітей, бачся, годувала
Та в засік ховала.
Та очіпок, се вже вранці,
Клоччям вимощала,

290 Щоб не знати було, що стрига.
Прибралась, ходила,
Поки люди домовину
На дворі робили.
Доробили, положили,
295 Понесли, сховали...
І одна я, як билина
На полі, осталась
На сім світі... Були діти —
І тих не осталося.

300 >Через яр ходила
Та воду носила,
Коровай сама бгала,
Дочку оддавала,
Сина оженила...

305 І... гу...«

Циган
Не скигли, бо ти всіх побудиш.

Відьма
Хіба я скиглю, навісний?

Циган
Та добре, добре. Що дальш буде?
Розкажуй дальше.

Відьма
310 Що даси?
Навариш завтра мамалиги!
Я кукурузи принесу.
Нагадала! Нагадала!
З дочкою ліг спати...
315 Завдав сина у лакеї...

Громадою з хати
Виганяли... Нагадала.
Я собак дражнила
Попід вікнами з старцями.
320 І байстрят носила
За плечима. Щоб привчались...
Аж і сам приїхав.
Я до його кинулася,
325 Забудучи лихо.
Привітав мене, луципер,
Благословив діток
Та й забрав їх у покої...
Ростуть мої квіти!
Та й вирости. Сина Йвана
330 Оддав якійсь пані
У лакеї. А Наталю...
Чи твої цигани
Всі послули?

Циган

Всі послули.

Відьма
335 Бо щоб не почули
Мого слова. Страшно буде.
І ти, старий друже,
Злякаєшся, як вимовлю...
Чи тобі байдуже?
340 Наталоньку! Дитя своє!
Ірод нечестивий!...
Занапастив... А до того
Посилає в Київ
Мене, бачиш, молитися.
345 Я, дурна, й ходила,
І молилась... Ні, цигане,

Я марне молилась.
Чи в вас єсть Бог який-небудь?
В нас його немає...
350 Пани вкрали та в шкатулі
У себе й ховають.

Вертаюся із Києва.
Замкнуті покої.
Він узяв її з собою
355 Та й поїхав з нею,
З Наталею... Чи чуєш ти?
І остриг, проклятий,
Дитя своє. Полетіла
Я його шукати.
360 В Волощину. Та й шукаю,
Совою літаю
Над байраками. Та діток,
Діточок шукаю,
Наталоньку!... Ні, ні, ні, ні!
365 Я шукаю пана.
Розірву!... Возьміть до себе
І мене, цигани,
Я медведя водитиму,
А як найду ката,
370 То й спущу його на його.
Отоді, проклятий!...
Ні, не спущу. Сама його
Загризу... Чи чуєш?
Одружимось, мое серце,
375 Я й досі діваю.
А сина вже оженила,
А дочка й так буде.
Лазитиме попідтинню,
Поки найдуть люди
380 Неживою. Чи ти бачив?

- Там такий хороший
Мій син Іван... Ух, холодно!
Позич мені грошей,
Намиста доброго куплю.
385 Та й тебе повішу,
А сама піду додому...
Дивись, миша, миша
Несе у Київ мишенят.
390 Не донесеш, утопиш десь,
Або пан одніме.
Чи найду моїх діток,
Чи так і загину? —
- Та й замовкла, мов заснула.
Цигани вставали,
395 Розбирали шатро своє,
В дорогу рушали.
Та й рушили. Пішли степом.
І вона, небога
Безталанна встала мовчки,
400 І нібито Богу
Нишком собі помолилась,
Та пошкандибала
За циганами. І тихо,
Тихенько співала:
- 405 »Кажуть люди, що суд буде,
А суду не буде.
Бо вже мене осудили
На сім світі люди«.

-
- 410 Із-за Дністра пішли цигани
І на Волинь і на Україну.

За селом село минали,

В городи ходили,
І марою за собою
Приблуду водили.
415 І співала, й танцювала,
Не пила й не їла...
Неначе смерть, з циганами
По селах ходила.
Потім разом схаменулась,
420 Стала їсти й пити,
І ховатись за шатрами,
І Богу молитись.
Щось таке їй поробила
Стара Маріула.
425 Якимсь зіллям напувала,
То воно й минулось.
Потім її стала вчити
І лікарювати:
Які трави, що од чого,
430 І де їх шукати,
Як сушити, як варити...
Всьому, всьому вчила
Маріула, а та вчилась
Та Богу молилась.
435 Минуло літо, уже й друге
І третє настало.
Уже прийшли в Україну...
Жаль їй чогось стало.
Поклонилась Маріулі
440 За науку в ноги,
Попрощалась з циганами,
Помолилась Богу;
Та й пішла собі, небога,
На свою країну.
445 — Вернусь, каже, хоч погляну
На дочку, на сина. —

Не довелось. Пан вернувся,
Покинув Наталю
В Московщині. А ти її
450 За Дністром шукала.
Сина Йвана молодого
Оддали в солдати,
За те, що ти не навчила
Панів шанувати.
455 До кого ж ти прихилишся?
Нікого немає!...
До людей хились, небого,
Люди привітають.

Пан, вернувшись, занедужав,
460 Стогне, пропадає.
А вона набрала зілля
Та й пішла в палати
Лічить його, помагати,
А не проклинати.
465 Не допомгла болящому,
Бо не допустили...
А як умер, то за його
Богу помолилась.
І жила собі святою,
470 Дівчат научала,
Щоб з панами не кохались,
Людей не цурались.
— А то Бог вас покарає,
А ще гірше люди;
475 Люди горді, неправедні,
Своїм судом судять. —
Отак вона научала.
Болящих лічила.
А з убогим остатньою
480 Крихтою ділилась.

Люди добрі і розумні
Добре її знали,
І все-таки покриткою
І Відьмою звали.

Седнів 1847. III. 7. —

Нижній Новгород —

1858. III. 6.

НЕВОЛЬНИК

(Поема)

Думи мої молодії —
Понурії діти,
І ви мене покинули!...
Пустку натопити
5 Нема кому... Остався я —
Та не сиротою,
А з тобою молодою —
Раю мій, покою —
Моя зоре досвітняя,
10 Єдина думо
Пречистая!... ти вітаєш...
Як у того Нуми
Тая німфа Егерія, —
Так ти, моя зоре.
15 Просіяєш надо мною —
Ніби заговориш —
Усміхнешся... Дивлюся я —
Нічого не бачу...
Прокинуся... серце плаче —
20 І очі заплачуть.
Спасибі, зіронько!...

Минає
Неясний день мій; вже смеркає;
Над головою вже несе
25 Свою неклепаную косу

Косар непевний... мовчки скосить, —
А там і слід мій занесе
Холодний вітер... Все минає!...

30 Згадаєш, може, молодая,
Вилиту сльозами
Мою думу, — і тихими —
Тихими речами
Проговориш: я любила
Його на сім світі —
35 Й на тім світі любитиму...
О, мій тихий світе,
Моя зоре вечірняя!
Я буду витати
40 Коло тебе, і за тебе
Господа благати!

Той блукає за морями,
Світ пережожає,
Долі-доленьки шукає —
Немає, немає...
45 Мов умерла; а той рветься
З усієї сили
За долею... от от догнав
І — бебех в могилу!
А в іншого сіромахи
50 Ні хати, ні поля,
Тільки торба, а з торбини
Виглядає доля,
Мов дитинка; а він її
Лає, проклинає
55 І за чвертку закладає, —
Ні, не покидає!
Як реп'ях той, учепиться
За латані поли
Та й збирає колосочки

- 60 На чужому полі,
 А там — снопи, а там — скирти,
 А там — у палатах
 Сидить собі сіромаха,
 Мов у своїй хаті.
- 65 Такая то доля тая, —
 Хоч і не шукайте:
 Кого схоче — сама найде,
 У колисці найде.
- Ще на Україні веселі
- 70 І вольнії пишались села
 Тоді, як праведно жили
 Старий козак і діток двоє...
 Ще за Гетьманщини старої
 Давно се діялось колись.
- 75 Так, коло полудня, в неділю,
 Та на Зелених ще й святках,
 Під хатою в сорочці білій
 Сидів з бандурою в руках,
 Старий козак.
- 80 — І так і сяк!
 (Старий міркує, розмовляє.)
 — І треба б, — каже. Й трохи шкода,
 А треба буде; два три года
 Нехай по світу погуляє
- 85 Та сам своєї пошукає
 Як я шукав колись... Ярино!
 А де Степан? — А он під тинном
 Неначе вкопаний стоїть. —
 — А я й не бачу! А ідіть
- 90 Лишень сюди, та йдіть обоє...
 А нуте, діти, отакої! —
 І вшкварив по струнах.
 Старий грає, а Ярина

95 З Степаном танцює;
 Старий грає, примовляє,
 Ногами тупцює.

— Якби мені лиха та лиха,
Якби мені свекрівонька тиха,
Якби мені чоловік молодий,
100 До другої не ходив, не любив.

Ой гоп, чики-чики!
Та червоні черевики,
Та троїсті музики, —
Од віку до віку

105 Я любила б чоловіка!
Ой, гоп, заходивсь,
Зробив хату, оженивсь,
І піч затопив,
І вечерять наварив. —

110 — А нуте, діти, отакої! —
І старий піднявся,
Як ударить, як ушкварить,
Аж у боки взявся!

— Чи так, чи не так,
115 Уродив постернак,
 А петрушку

Криши в юшку,
Буде смак, буде смак!
Ой так, таки так,

120 Оженився козак
 Кинув хату
 І кімнату,
Та й потяг у байрак. —

— Ні, не така вже, підтопталась
125 Стара моя сила.

- Утомився... А все це ви
Так розворушили.
О, бодай вас! Що то літа?
Ні вже, недоладу...
- 130 Минулося. Іди лишень
Полуднувать лагодь.
Гуляючи, як той казав,
Шматок хліба з'їсти.
Іди ж, доню... А ти, сину,
- 135 Послухаеш вісти.
Сідай лишень. Як убили
Твого батька Йвана
В Шляхетчині, то ти ще був
Маленьким, Степане. —
- 140 Ще й не лазив. — То я не син?
Я чужий вам, тату? —
Та не чужий, стривай лишень...
От умерла й мати,
Таки твоя, а я й кажу
- 145 Покійній Марині,
Мойй жінці: — А що, кажу, —
Возьмем за дитину —
Тебе б оце. — Добре, — каже,
Покійна Марина, —
- 150 Чому не взять? — Взяти тебе
Ми та й спарували
З Яриночкою докупи...
А тепер осталося
Ось що робить. Ти на літі,
- 155 І Ярина зріє.
Треба буде людей шукать
Та щонебудь діять.
Як ти скажеш? — Я не знаю,
Бо я думав тее...
- 160 — Що Ярина сестра тобі?

А воно не теє,
Воно, просто, любітєся,
Тай з Богом до шлюбу.
А поки що, треба буде
165 І на чужі люди
Подивитись, як там живуть,
 Чи орють,
 Чи на ораному сіють,
А просто жнуть
170 І немолоченєє віють,
Та як і мелють і їдять —
 Все треба знать.
Так, от як, друже: треба в люди
 На рік, на два піти
175 У наймити;
Тоді й побачимо, що буде.
Бо хто не вміє заробить,
То той не вмітимє й пожить.
А ти, як думаєш, небоже?
180 Не думай, коли хочеш знать,
Де лучше лихом торгувать,
Іди ти в Січ. Як Бог поможе,
Там наїсися всіх хлібів;
Я їх чимало попоїв,
185 І досі нудно, як згадаю!
Коли здобудеш, принесеш,
А коли згубиш, поживеш
Мое добро, то хоч звичаю
 Козацького наберешся,
190 Та побачиш світа,
 Не такого, як у бурсі,
 А живі м и с л і т е
 З товариством прочитаєш,
 Та по-молодечи
195 Будеш Богу молитися,

- А не по-чернечи
Харамаркать. Отак, сину,
Помолившись Богу,
Осідлаєм буланого,
200 Та й гайда в дорогу!
Ходім лишень полуднувать.
Чи ти вже, Ярино,
Змайструвала нам щонебудь?
Отаке-то, сину!...
205 — Уже, таточку! — озвалась
Із хати Ярина.

- Не їсться, не п'ється і серце не б'ється
І очі не бачать, не чуть голови!
Неначе немає, ніби неживий, —
210 Замість шматка хліба, за кухоль береться.
Дивиться Ярина та нишком сміється.
— Що се йому стало? Ні їсти, ні пить,
Нічого не хоче! Чи не занедужав?
Братіку Степане, що в тебе болить? —
215 Ярина питає. Старому байдуже,
Нібито й не чує. — Чи жать, чи не жать,
А сіяти треба! — старий промовляє
Нібито до себе. — А нумо, вставать,
До вечерні, може, ще пошкандибаю.
220 А ти, Степане, ляжеш спать,
Бо завтра рано треба встать.
Та коня сідлать.
— Степаночку, голубчику!
Чого се ти плачеш?
225 Усміхнися, подивися,
Хіба ти не бачиш
Що й я плачу? Розсердився
Бог знає на кого,

Та й зо мною не говорить.
230 Утечу, їй Богу,
Та й сховаюсь у бур'яні...
Скажи бо, Степане,
Може й справді нездужаєш?
Я зілля достану,
235 Я побіжу за бабою...
Може це з пристріту? —
Ні, Ярино, серце моє,
Мій рожевий квіте!
Я не брат тобі, Ярино,
240 Я завтра покину
Тебе й батька, на чужині
Денебудь загину,
А ти мене й не згадаєш,
Забудеш, Ярино,
245 Свого брата... — Схаменися!
Їй Богу, з пристріту!
Я не сестра? Хто ж оце я?
О Боже мій, світе!
Що тут діять? Батька нема,
250 А він занедужав,
Та ще й умре. О Боже мій!
А йому байдуже,
Мов сміється. Степаночку,
Хіба ти не знаєш,
255 Що без тебе і таточка
І мене не стане.—
— Ні, Ярино, я не кину,
А тільки поїду
Недалеко. А на той рік
260 Я до вас приїду
З старостами — за тобою
Та за рушниками...
Чи подаєш? — Та цур тобі

- 265 З тими старостами,
Ще й жартує! — Не жартую,
Йй Богу, Ярино,
Не жартую!... — Та це й справді
Ти завтра покинеш
Мене й батька? Не жартуєш?
- 270 Скажи бо, Степане, —
Хіба й справді не сестра я? —
— Ні, моє кохання,
Моє серце! — Боже ж ти мій!
Чому я не знала?
Була б тебе не любила
- 275 І не цілувала...
Ой, ой! сором! Геть од мене!
Пусти мене! Бачиш!
Який добрий! Та пусти бо!
Йй Богу, заплачу. —
- 280 І заплакала Ярина,
Як тая дитина.
І крізь сльози промовляла:
“Покине! Покине!”
- 285 Як той явір над водою,
Степан похилився!
Щирі сльози козацьки
В серці запеклися,
Мов у пеклі. А Ярина
- 290 То клене, то просить,
То замовкне, подивиться,
І знов заголосить.
Не зчулися, як смерклося;
І сестру, і брата,
- 295 Ніби скованих до-купи,
Застав батько в хаті.
І світ настав, а Ярині

Не спиться — ридає.
Уже Степан із криниці
Коня напуває.
300 Й вона з відрами побігла
Ніби за водою
До криниці. А тим часом
Запорозьку зброю
Старий виніс із комори.
305 Дивиться, радіє,
Приміряє, ніби знову
Старий молодіє.
Та й заплакав. — Зброе моя,
Зброе золотая!...
310 Літа мої молодії,
Сило молодая!
Послужи, моя ти зброе,
Молодій ще силі,
Послужи йому так щиро,
315 Як мені служила! —

Вернулися од криниці,
І Степан сідлає
Коня, свого товариша,
Й жупан надіває.
320 А Ярина дає зброю,
На порозі стоя;
Степан її надіває,
Та плачуть обоє.
І шаблюка, мов гадюка,
325 Й ратище-дрючина,
Й самопал семип'яденний
Повис за плечима.
Аж зомліла, як узріла;
І старий заплакав,
330 Як побачив на коневі

- Такого юнака.
Веде коня за поводи
Та плаче Ярина;
Старий батько іде рядом,
335 Научає сина:
Як у війську пробувати,
Старшин шанувати,
Товариство поважати,
В табор не ховатись.
340 — Нехай тебе Бог заступить! —
Як за селом стали,
Сказав батько, та всі трое
Разом заридали.
345 Степан гукнув, і курява
Шляхом піднялася.
— Не барися, мій синочку,
Швидче повертайся! —
Сказав старий. А Ярина,
Мов тая ялина
350 При долині, похилилась...
Мовчала Ярина.
Тільки сльози утирає,
На шлях поглядає;
355 І знов пропадає;
Ніби шапка через поле
Котиться, чорніє,
Проподає, мошечкою
Тільки мріє, мріє,
360 Та й пропало. Довго, довго
Стояла Ярина
Та дивилась, чи не вирне
Знову комашина
365 Із куряви. Не вирнула —
Пропала. І знову

Заплакала Яриночка
Та й пішла додому.

- 370 Минають дні, минає літо,
Настала осінь, шелестить
Пожовкле листя, мов убитий,
Старий під хатою сидить:
Дочка нездужає Ярина;
Його єдина дитина
375 Покинуть хоче. З ким дожить,
Добити віку вікового?
Згадав Степана молодого,
Згадав свої благі літа,
Згадав та й заплакав
Багатий сивий сирота.
380 — В Твоїх руках все на світі,
Твоя всюди воля!
Нехай буде так, як хочеш,
Така моя доля. —
385 Старий вимовив, і нишком
Богу помолився;
Та й пішов собі з-під хати
В садок походити.

-
- 390 І барвінком, і рутою,
І рястом квітчає
Весна землю, мов дівчину
В зеленому гаї;
І сонечко серед неба
Опинилось — стало,
395 Мов жених той молодую,
Землю оглядало.
І Ярина вийшла з хати

На світ божий глянуть,
Ледве вийшла: усміхнеться,
То піде, то стане,
400 Розглядає, дивується
Та любо та тихо,
Ніби вчора народилась...
А лютеє лихо
В самім серці ворухнулось
405 І світ запалило,
Як билина підкошена
Ярина схилилась;
Як з квіточки роса вранці,
Сльози полилися.
410 Старий батько коло неї,
Як дуб похилився.

Одужала Яриночка,
Ідуть люди в Київ
Та в Почаїв помолитись
415 І вона йде з ними.

У Києві великому
Всіх святих благала;
У Межигорського Спаса
Тричі причащалась;
420 У Почаєві святому
Ридала-молилась,
Щоб Степан той, доля тая
Йй хоча приснилась.
Не приснилась. Вернулася,
425 Знову забіліла
Зима біла. За зимою
Знов зазеленіла
Весна божа. Вийшла з хати
На світ дивуватись

430 Яриночка, та не Бога
Святого благати,
А нищечком у ворожки
Про його спитати.

І ворожка ворожила,
435 Пристріт замовляла.
Талан-долю та весілля
З воску виливала.
— Он бачиш, кінь осідланий
Тупає ногою
440 Під козаком; а онде йде
Дідусь з бородою
Аж до колін. Ото гроші;
Якби догадався
445 Козак отой злякать діда,
Злякав, та й сховався
За могилу, лічить гроші...
А он знову шляхом
Козак іде, ніби старець, —
То, бач, ради страху
450 Щоб ляхи або татари
Часом не спіткали. —
І радесенька Ярина
Додому верталась.

Уже третій і четвертий
455 І п'ятий минає —
Не малий рік, а Степана
Немає, немає.
І стежечка-доріжечка,
Яром та горою,
460 Утоптана до ворожки,
Поросла травною.
Нема його. У черниці

- Косу розплітає
Безталанна, коло неї
465 Падає, благає
Старий батько, хоч літечко,
Хоч Петра діждати,
Хоч Зеленої неділі...
Діждались, і хату
470 Уквітчали гарнесенько,
І в сорочках білих
Невеселі, мов сироти,
Під хатою сіли,
Сидять собі та сумують,
475 Слухають... щось грає,
Мов на кобзі, на улиці,
І ніби співає.

ДУМА

- У неділю вранці-рано
Сине море грало:
480 Товариство кошового
На раді прохало:
— Благослови, отамане,
Байдаки спускати,
Та за Тендер погуляти,
485 Турка пошукати.
Чайки й байдаки спускали,
Гарматами рештували,
3 Дніпрового гирла широкого впливали
Серед темної ночі,
490 На морі синьому,
За островом Тендером потопали,
Пропадали.
Один потопає,
Другий виринає,

495 Козацтву-товариству із синьої хвилі рукою
махає

І зично гукає:
— Нехай вам, панове товариство, Бог
допомагає!

І в синій хвилі потопає,
Пропадає.

500 Тільки три чайки, слава Богу,
Отамана курінного,
Сироти Степана молодого
Сине море не втопило,
А в турецьку землю агарянську
505 Без кормиг прибило.

Тоді сироту Степана,
Козака лейстрового,
Отамана молодого,
Турки-яничари ловили,
510 З гармати гримали,
В кайдани кували,
В тяжкую неволю завдавали.
Ой, Спасе наш Межигорський,
Чудотворний Спасе,

515 І лютому ворогові
Не допусти власти
В турецькую землю, в тяжкую неволю!
Там кайдани по три пуда
Отаманам по чотири.

520 І світа божого не бачать, не знають
Під землею камінь ламають,
Без сповіді святої умирають,
Як собаки здиhaють.

Пропадають.

І згадав сирота Степан в неволі

- 525 Свою далеку Україну,
Нерідного батька старого,
І коника вороного,
І нерідну сестру Ярину.
Плаче, ридає,
530 До Бога руки здіймає,
Кайдани ламає,
Утікає на вольную волю...
Уже на третьому поліу
Турки-яничари догнали,
535 До стовпа в'язали,
Очі виймали,
Гарячим залізом випікали,
В кайдани кували,
В тюрму посадили
540 Та й замурували. —
-

- Отак на улиці під тинном
Ще молодий кобзар стояв
І про невольника співав.
За тинном слухала Ярина,
545 І не дослухала — упала.
— Степаночку! Степаночку! —
Кричала, ридала.
— Степаночку, мое серце!
Де ж це ти барився?
550 Тату! Тату! Ідїть сюди,
Ідїть, подивітесь! —
Прийшов старий, розглядає
І свого Степана
Не пізнає — таке з його
555 Зробили кайдани.
— Сину ти мій безталанний!
Моя ти дитино!

Де ти в світі погибаєш,
Сину мій єдиний? —

- 560 Плаче старий та ридає,
Й Степан сліпий плаче!
Невидющими очима
Мов сонце побачив.
І беруть його під руки
565 І ведуть у хату;
І вітає Яриночка,
Мов рідного брата.
І голову йому змила,
І ноги умила,
570 І в сорочці тонкій білій
За стіл посадила;
Годувала, напувала,
Положила спати
У кімнаті, і тихенько
575 Вийшла з батьком з хати.

- Через тиждень без старостів
За Степана свата
Старий свою Яриночку, —
І Ярина в хаті.
580 — Ні, не треба, мій таточку,
Не треба, Ярино! —
Степан каже. — Я загинув,
Навіки загинув!
За що ж свої молодії
585 Ти літа погубиш
За калікою... Ярино!
Насміються люди,
І Бог святий покарає,
І прожене долю
590 З цієї хати веселої

На чужее поле.
Ні, Ярино, Бог не кине
І найде дружину;
А я піду в Запорожжя,
595 Там я не загину, —
Нагодують. — Ні, Степане,
Моя ти дитино!
І Господь тебе покине,
Як ти нас покинеш. —
600 — Оставайся, Степаночку!
Коли не хоч братись,
То так будем, я сестрою,
А ти будеш братом,
І дітьми йому обоє,
605 Батькові старому.
Не йди од нас, Степаночку,
Не кидай нас знову.
Не покинеш? — Ні, Ярино! —
І Степан остався.
610 Зрадів старий, мов маленький,
Аж за кобзу взявся,
Хотів вшкварить метелицю
З усієї сили,
Та не вшкварив... під хатою
615 Усі трое сіли.

— Розкажи ж ти нам, Степане,
Про свою недолю,
Бо й я таки гуляв колись
В турецькій неволі.
620 — Отож мене, вже сліпого,
На світ випускали
З товариством. Товариство
На Січ прямувало
І мене взяло з собою;

625 І через Балкани
Простали ми в Україну
Вольними ногами;
А на тихому Дунаю
Нас перебігають
630 Січовики-запорожці
І в Січ завертають...
І розказують, і плачуть,
Як Січ руйнували,
Як москалі срібло, злото
635 І свічі забрали
У Покрови; як козаки
Вночі утікали
І на тихому Дунаю
Новим кошом стали;
640 Як цариця по Києву
З Нечосом ходила,
І Межигорського Спаса
Вночі запалила,
І по Дніпру у золотій
645 Галері гуляла,
На пожар той поглядала,
Нишком усміхалась;
І як степи запорозькі
Тоді поділили
650 І панам на Україні
Люд закріпостили;
Як Кирило з старшинами
Пудром обсипались
І в цариці, мов собаки,
655 Патинки лизали.
Оттак, тату! Я щасливий,
Що очей не маю,
Що нічого того в світі
Не бачу й не знаю...

- 660 Ляхи були, усе взяли,
Кров повипивали,
А москалі і світ божий
В путо закували.
- 665 Оттаке-то! Тяжко, тату,
Із своєї хати
До турчина поганого
В сусіди прохатись.
Тепер, кажуть, в Слободзеї
Останки збирає
- 670 Головатий, та на Кубань
Хлопців підмовляє.
Нехай йому Бог поможе!
А що з того буде,
Святий знає! Почуємо,
- 675 Що розкажуть люди.

- Отак вони щодень божий
Удвох розмовляли
До півночі, а Ярина
Господарювала
- 680 Та святих отих благала...
Таки ж ублагала;
На всеїдній у неділю
Вона спарувалась
З сліпим своїм. Такеє то
- 685 Скоїлось на світі,
Мої любі дівчаточка,
Рожевії квіти.
Такеє то. Одружились
Мої молодії.
- 690 Може воно й недоладу,
Та що маю діять,
Коли таке сподіялось...

Рік уже минає,
Уже й другий. З дружиною
695 Ярина гуляє
По садочку. Старий батько
Сидить коло хати
Та вчить внука пузанчика
Чолом оддавати.

700 Оце і вся моя дума...
Не здивуйте, люди!
Те, що було, минулося,
І знову не буде.
Минулися мої сльози,
705 Не рветься, не плаче
Поточене старе серце
І очі не бачать —
Ні тихої хатиночки
В забутому краю,
710 Ні тихої долиночки,
Ні темного гаю;
Ні дівчини молодої
Й малої дитини
Я не бачу щасливої...
715 Все плаче, все гине!
І рад би я сховатися.
Але де — не знаю.
Скрізь неправда, де не гляну,
Скрізь Господа лають!...
720 Серце в'яне, засихає,
Замерзають сльози...
І втомивсь я, самотній,
На самій дорозі...
Отак-то... Не здивуйте,

- 725 Що вороном кричу:
 Хмара сонце заступила, —
 Я світа не бачу.
 Ледве-ледве опівночі
 Серцем прозираю,
730 І немощну мою душу
 За світ посилаю —
 Сцілющої й живущої
 Води пошукати:
 Як інколи, то й принесе
735 І покропить в хаті
 І засвітить огонь чистий —
 І сумно і тихо
 Розказує про весілля —
 Звертає на лихо...
740 Тепер мені про сліпого
 Сироту кінчає,
 Але, як довести краю —
 І сама не знає.
 Бо не було того дива
745 Може, спокон-віку.
 Щоб щаслива була жінка
 З сліпим чоловіком!
 От же сталось таке диво!
 Год, другий минає,
750 Як побрались, — а дивися —
 Вкупочці гуляють
 По садочку... Старий батько
 Сидить коло хати,
 Та вчить внука маленького
755 Чолом оддавати.

16 X 1⁴⁵

с. Мар'їнське —
1858-1860

Петербург

III

ПОЕМИ „СЛІПА” І „БЕЗТАЛАННИЙ”

В ПЕРЕКЛАДАХ
УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

С Л І П А

(Поема)

„Кого, ридаючи, прикличу,
Печаль мою ділити й біль?
В чужім краю кому на стрічу
Я вийду з співом рідних піль?

5 Нещасний згасну у неволі!
Важку печаль, журбу мою
За давнім щастям — раєм волі
Німим лиш стінам подаю.

10 Якби ж то плач мій, біль і горе,
Кайдан моїх іржавих дзвін
Ви в рідні занесли простори,
Вітри святі, до рідних стін,
І в мирній хатці повторили,

15 Де батько й матінка моя
Мене леліяли — любили!
А браття? Грішна ця сім'я
Чужоплемінникам за злато
З отар, елею і вина

20 В неволю продали ви брата,
Мов на зарізання овна.
О, Боже, Боже Іудеї
Наш добрий Творче, не карай
Злодарної рідні моєї
Мені ж покору Ти подай!”

25 Тихенько так собі співала,
Зажури сповнена, сумна,

Сліпа небога. Це вона
Край панського двора сиділа,
Близь незачинених воріт,
30 Що з них ніхто не йде у світ,
Ніхто не їде: запустили
Палати панські вже давно.
Широкий двір заріс травною.
Село — покинуте й воно.
35 Із патріархів простотою,
Із славою батьків святою
Забуто все. Село мовчить;
Ніхто в село не загостить
І не розбудить слів луною.
40 Мов кладовище... Під ворітьми
Сидить сама сліпа нещасна,
Виспівує сумну молитву,
Співає-тужить... і прекрасна
Жебрачки доня, юний цвіт,
45 Смугливим личком пригорнулась
До лона матернього спить;
Сном непорочности заснула,
Журби не знавши. Чарівна
В злиденнім одягу вона.
50 Ласкавий південь України
З тепла-любови до дитини
Промінням, сонця течією
Озолотив вродливу стать.
Невже ж даремне пролетять
55 П'янкi дні захвату над нею
І смутку їй не всолодять
Ясною радістю своєю?
Вона краса, при ній каліка...
Хто ж провід дасть, опіку їй?
60 Настане час кохання, мрій —
Недобре серце чоловіка

Не пощадить її надій.

.....

..... Невинним сном

- 65 Оксана спить і тихо мати
Співає, ладна відганяти
Від доні все, що ледь шумить.
Як вітер тільки у листочку
- 70 Відірванім шелесне, вмить
Сліпа німіє вже, тремтить,
Тривожно пригортає дочку,
Дитятко ніжне, скарб весь свій,
Свою єдиную відраду, ,
Незряча, в пам'яті своїй
- 75 Вбачавши давніх літ принаду,
Печальний вік свій молодий.
Всього зазнала від людей!
Вони й сюди зайдуть! Пощади
Не знатимуть для неї й тут!
- 80 Вони, жорстокі, розірвуть
Її старечі кволі руки...
Вони глухі на плач розлуки,
Чужа їм матерня любов.
У них уже й закон готов:
- 85 "Не вільно лазить попідтинню
І годуватись милостинню
Вродливій, юній сироті;
Її, зодівши в шовки, злато,
Ми в пишні внесемо палати,
- 90 І, поклонившись красоті,
Розкриєм зір їй, щоб узріла
Світ вищої жаги й думок,
І потім... потім..." Ваш божок,
Пошани вашої богиня,
- 95 Від фіміяму упиласть
І зачаділа від кадіння;

- І ваша мудрість відреклась
Усіх обітниць; жменю злата
У великодушності своїй
100 Йї кинувши, затьмили йї
Ви світ очей. І вже, в болоті
На славу ваших ветхих днів
Перед юрбою простаків
Вона свій келих п'є до дна...
105 І запиває серця рани.
І винувата лиш вона,
Не ви! Ви все ж дали, що треба
Наложниці нікчемній дати.
А чи вернули ви йї небо
110 Дівочих снів? Благодаті
Йї невинних поривань?
Чи ніжну всю йї любов,
І радість захвату, бажань,
І молоду невинну кров
115 Ви поновили? Не змогли!
Чи йї ви, грішники, дали
Ту розкіш, що могла б зазнати
В обіймах милого дитяти,
Любов, що в ній могла б вона
120 Себе в цей світ переливати
І таємницю розкривати
Життя — зажурена, сумна?
Розпусною своєю кров'ю
Ви не дали йї ізнайти
125 Дівочий захват, чар любови.
Йї пустили ви тягти
Останок днів, мов у пустині;
І про єдиного йї сина
Не доведеться вже мабуть
130 Почути вісточку з чужини.
Чужі йї діти подадуть

Напитися, смертельно хворій.

Труну самотню із докором

Чужії ж діти понесуть.

135 Але ж, як доля їй судила,
Щоб рідна все таки рука
Погаслі очі їй закрила, ,
Важкою буде їй могила
І постіль вічная шорстка!

140 Її дитя мале на сором
По світу піде мовчазне
І на Великдень під собором
З чужих рук крашанку візьме
І зі сльозами та з докором

145 Небогу матір спом'яне.

Осінній півдне, півдне ясний

У рідній, милій тій землі,

Де літа мої розцвіли,

Де так даремне, так нещасно

150 В недолі, злиднях пропливли, —

Осінній півдне, півдне ясний,

Як другові юнацьких літ, ,

Дозволь сплести тобі привіт

Із слів чужих мені, прекрасний!

155 Як завжди тихий ти і милий

Не знаєш часу змін, а я —

Не той вже став, що був колись:

І шлях похмурий битія

І ноша тяжкая моя

160 Мене страшенно вже змінили.

Життя я тайну розгадав

І серце я розкрив людини,

І не страждаю, як страждав,

І не люблю — каліка нині!

165 Тремтіння серця заморозив

Назавжди я в снігах чужини,

- І тільки пісня України
Ще інколи його тривожить.
Як гомін юних днів невинних.
170 В ній пізнаю мою весну,
Колишню волю сумовиту
І розпливаюсь в ній, тону.
І серце, душу горем бити,
Мов благодатною росою,
175 Лікую нею і молюся
І щирою з очей сльозою
Із Україною ділюся.
Та глухо все у ріднім краю!
Даремно голос посилаю.
180 Не подає луни діброва,
Німує моя чорноброва.
Заснуло все там! Марнота
Пойняла серце й ум людини,
І я тут кинутий, єдиний,
185 Самотній в світі сирота.

- Осінній південь, догорявши,
Поля спустілі золотив
І лист зів'ялий, осипавшись
З дерев, журливо шепотів
190 Про суєту людського віку.
У час такий моя каліка,
Сліпа небога і дочка
Її красуня чарівка —
Ще спала й мати біля неї
195 Співала тихо отієї,
Що Йосиф про свій рід співав
Колись в єгипетській в'язниці:
А ген в небеснім безграниччі
З дібров вкраїнської землі
200 Пливли на південь журавлі.

Чому б і їй, як вільній птиці,
Туди, де краще, не злинати
І веселіше не співати?
205 Яка ж це тайна прикувала
До тиші хмарної житла?
Всіх серця глибів не змогла
Розкрити людям, не являла
Їх навіть і дочці своїй;
Співала тільки і тужила.
210 Та мова доччина у ній
Ясною радістю мінилась.
Колишніх ніби, світлих мрій.
Чи огорожа і тополі,
Що сумно шепчуть між собою,
215 Минулих свідки днів і долі,
Чи дуба пень сухий, повоєм
Плюща зів'ялого покритий,
Забутий ніби часом, збитий,
Для неї свідки? Все мовчить!
220 Вона співає, лебедить,
У глибині душі ридає,
Немов молебень відправляє
За дні минулі, юні дні,
За їхні радості ясні.
225 І рвалися, пливли ці звуки
Із серця бідного глибин,
Було багато в них розпуки
Її життєвських хуртовин.
І в сотий раз вона кінчала
230 Глухий невольницький псалом;
З важким, зажуреним чолом
Зідхнула тяжко і сказала:
“Ой, пісне, пісне, пісне горя,
Ти вірна подруго моя,
235 В життя мого бурхливім морі

Одна ти тиха течія!
Тебе, ридаючи без впину,
Співаю вдень я і вночі,
Тебе в далеку шлю країну,
240 На крила вітру кладучи.
Та вітер буйний, м'якокрилий,
Що весело колись літав,
Тепер притих він, обезсилів,
Так наче б друга він втеряв,
245 Так наче б люди научили,
Щоб він не слухався мене
І не доніс він в край далекий
Мое співання це сумне!
Не зустрічавши вас, не знавши
250 Ясного дня, в печалі завжди,
Чим вас образити могла?
Що вам вчинила я? Любила,
За ваші грішні діла
Творця небесного молила,
255 Молила, плакала, а ви
В моїй журбі, в моїй печалі,
Мов кровожерливі леви
Докором серце розтерзали,
Отрути налили у кров,
260 І за молитву, за любов
Мое дитятко рідне й миле
Назвали словом тяжко злим,
З недобрим сміхом охрестили
Мене непотребом сліпим!
265 Я це забула, вам простила,
У вас я слави не взяла,
Я хлібом жебраним кормила
Мою дитину!" — І зайшлась,
Уся в сльозах, важким риданням.
270 Ридала гірко, аж Оксана

На неї очі ізвела,
Од сліз тих матерніх тепла
Прокинувшись зо сну, із мрії.
Всміхнулася і чорні вії
275 Закрила знову. “Який сон
Смішний, безглуздий, і як живо!..”

І зашарілась соромливо,
Сама не знаючи чому.
“Як холодно, а ти все плачеш!
280 Вже вечір скоро; чом мені
Ти свого горя не розкажеш.
І я б ридала із тобою.

А то..” — і ринув сліз рікою
Вже плач невинної краси.

285 “І ти заплакала... Прости,
Що серця мого біль і рани
Не поділяю із тобою.

Я скоро плач втишу, не стану
Важкою з розпачу сльозою
290 Твій сон тривожити прекрасний.

Не я, не я тобі нещасній
Розкрию долі шлях важкий:
Про все розкажуть злії люди
Безжалісно — тобі самій.

295 Багато дуже горя буде
І дурно не мине воно:
Спустошить серце їддю злою,
Любов святу візьме з собою
З усім найкращим заодно.

300 Не плач, Оксано!” І в риданні
Вона доказує Оксані:

“Не плач, дитиночко, засни!
Твій плач заранній ще, даремний;
Прийде твоєї час весни

305 І ти збагнеш мій жаль таємний;

Сама заплачеш ти, одна
 Ридати будеш сиротою
 І буде це моя вина,
 Що не поділиш сліз...” — “З тобою
 310 Ділити хочу їх! Люблю ж
 Тебе, і біль твій, горе люте
 Усе з тобою поділю!
 Не понесу ж чужим ось людям
 Я мого серця кров-сльозу, —
 315 Тобі на груди принесу.
 Не плач ти тільки! Ізо мною
 Ділися тугою важкою.
 Не плач сама! Розкрий мені
 Свій біль — й полегшає. Ах, слухай
 320 Про те, що бачила я в сні,
 Я розкажу. Гушавник, глуша,
 Так наче б ліс і навмання
 Ми йдем обидві — ти і я.
 То раптом темно, світло знов
 325 І далі — ти кудись поділась:
 Біжу, кричу, втомившись, сіла,
 Гірким плачем зайшла. І мов
 Село вже й вулиця велика,
 І я по вулиці іду
 330 У розпачі німім, без крику,
 І спотикаюсь об груду,
 І тисне в грудях з ваготи.
 А люди дивляться, сміються.
 І стало боляче, звести
 335 Мов очі на людей боюся.
 А там отаман вже кричить:
 “Ось я тебе!” І я злякалась,
 Тікати кинулася, впала.
 А син отамана стоїть
 340 Сумний неначе б над водою

- І тихо манить він рукою.
Ось я до його й підійшла,
А він схопив мене в обійми.
“Чому ти в лісі не жила? —
345 Чому ти в полі не росла?” —
Словами промовляв такими. —
“Тебе любити не дають,
Не дозволяють нам вінчатись:
Над нами будуть всі сміятись,
350 Без тебе ж — смуток давить грудь.
Я утоплюся”! — він сказав
І так мене поцілував!
Не так, як ти. . . І я збудилась.
Чи ж не химерний сон той мій?
355 Поганий, мабуть, він, лихий
Чи може й добрий — ти не знаєш?
Хотіла б дуже знати це.
Чого ж ти знову так зідхаєш?
Боїшся виявити все,
360 Що значить сон той? Ах, скажи ж ти!
Ну, що ж робити? Як погано,
Підемо в ліс і будем жити
З тобою вдвох, і буде гарно
Мені твій сум і біль ділити.
365 Ну, що ж? Розкажеш?”
“Так, — ствердила
Сліпа, зідхнувши: — все сказати
Тобі повинна я. Стомилась
Я вкрай те горе виливати
370 Неподіленними сльозами
Тобі уже п'ятнадцять літ.
Твій сон недобрий, сон страшний.
Судився болісний привіт
Безрадісній весні твоїй!
375 Мене не згадуй ти, прости,

І у просторі і на волі
Тужи із журним вітром ти,
Як я тужила, горювала,
Як повсякденну ту печаль,
380 Я тільки вітрові звіряла,
Але й йому мене не жаль;
Сушити навіть сліз не хоче,
А їх багато ж серце точить.
Оксано, вчуй мене, небого,
385 І серцем чистим, незлобливим
У час важкий Пречистій Діві
Молись за мене і за нього.
Неправди сповнених людей
Не слухай ти. Душею злою
390 Вони ославлять жереб мій
І насміються над тобою.
І правди ти не будеш знати;
На суд ще будеш викликати
Ти рідну матір! — А ти знаєш,
395 Що сльози гірко проливати,
Коли вини не почуваш
Ти за собою. Слухай же:
Я розкажу тобі усе,
Життя мого всю радість, муки,
400 Тобі для пам'яті й науки!

Своїх батьків не знала я,
В чужій сім'ї я виростала,
Мене любила ця сім'я,
Ці добрі люди. Тож казали,
405 Як почала я виростати,
Що мати рідна, помиравши,
Просила їх не покидати —
Лишаючи мене назавжди.
Але ж про неї, рід, як звали,

410 Дізнатись я і не змогла.
І я росла собі, росла;
Мене сиріткою прозвали,
В красуню згодом розцвіла;
Мене любили, милували,
415 І навіть сватали! Та я...
Чи то, така моя вже доля
Перед людьми пишалася
Своєю вродою. І волю,
Дівочу волю, берегла.
420 Як тяжко ж відплатили люди.
Недовго косу я плела —
Її покрили. Не забуду...
Помер весною пан старий,
А влітку дідич молодий
425 В село прибув. Погані чари
Ген із Московщини, для кари
Мені, привіз він уродливий;
І я веселість розлюбила
І Маковія день щасливий
430 Я не забуду до могили.
Як ясно сонечко світило,
Як гаснуло... і ніч яка!...
Докором — ти ж моя дочка! —
Ти не карай мене, нещасну! —
435 Зазнала стиду й горя — зла
І Маковія днину ясну
І день народин прокляла.
Були ми в полі, жито жали;
Скінчивши жати, йшли юрмою;
440 Під спів дівчата танцювали,
А я з розвитою косою,
В вінку із жита і пшениці
Йшла попереду, як цариця.
Зустрів нас дідич юний. Мною

- 445 Ніхто ще так не милувався.
З тремтінням тихо я ішла,
А він дивився й усміхався.
Яка щаслива я була!
Якою мрією п'янкою
- 450 Забилось серце там мені...
На третій день... О, мій спокою!
Чом ти лишив мене, в огні?
На третій день... і я в палатах
Цвіла, пишалася, як пані.
- 455 Недовго я жила, багато —
В холодну зиму, ранком раннім
Прокинулась, — усе спустіло,
І серце раптом зледеніло
А слуги... їм Господь суддею!
- 460 Мене прогнали, з усієї
Злоби затріснувши за мною
Палатні двері. Сіла тут,
Під пнем цим я, в сльозах... І в путь
Ледь-ледь протоптану стопою
- 465 В село забуте попелелась
І долю гіршу ізнайшла:
Мене і в хату не пустили,
Всі насміялись наді мною
Шовкову косу жалібною
- 470 Мені хустиною покрили.
І я, ридаючи, з села
Вже іншим шляхом побрела
В село чуже. Ах так, Оксано!
І в оксамитному жупані
- 475 І в сірій свиті люди злі!
Я із села в село ходила,
А горе йшло переді мною.
Я гірко плакала, молилась,
І всі сміялись наді мною.

- 480 Дурною, покриткою звали,
І навіть жебраки цурались.
У рідній Україні всій,
Скрізь місця не було одній
Мені. В лісах, у чистім полі
- 485 Я не не боялась ночувати:
Могла без свідків там, на волі
Співати пісню цю, ридати.
Вона гамує біль і горе,
Хоч і сумна така вона.
- 490 Жебрачка, подруга одна,
Така ж, як я, сліпа, о зоре,
Співати пісню вчила ту;
Ридавши, в світі неозорім,
Виспівую її, веду —
- 495 До смерти вже. Моя Оксано!
Ридати ось вже перестану,
Мою ти пісню пам'ятай
І так її, як я, співай!
Вона изменшить серця рану.
- 500 Настала красна вже весна,
Пташки співають, все проснулось,
Все засміялось — я одна
Святій весні не усміхнулась:
Вона лиш сльози принесла.
- 505 Тиняючись, я захворіла,
Ледь-ледь до хутора дійшла.
І там ти Божий світ узріла
На вбогім хуторі, цей світ.
О, скільки ж в Бога щастя й сили
- 510 Для наших сліз, для наших бід!
Твій перший крик... О, ні, не стану...
Ні... Поцілуй мене, Оксано!
Я не умію розказати

- 515 Про святість тої благодаті,
Що тільки матері це дано,
Лиш вибраній душею знати —
Вершину щастя ту людського.
Яка ж нещасна, бідна, вбога
Безплідна жінка... Із тобою
- 520 Для мене щастя знов розквітло,
Я милувалася весною,
Любила знову квіття, світло,
Квітками знову я жила.
Із сходом сонця я вставала.
- 525 Ти на руках моїх ще спала.
Ніким небачена — я йшла
В ліс покрадьки. Знайшовши квітку,
Сідала поблизу з тобою.
Ти тихо спиш — і квітне квітка.
- 530 І я пишалася тобою
Перед розквітлим цвітом тим.
Схилюся інколи над ним,
Пелюстку відірву рожеву —
І тихо, тихо покладу
- 535 Тобі на личку... на виду...
Та й ізрошу тебе сльозами.
Була ти краща за той цвіт,
Рум'яніша, як ранній світ.
Такі творив дари ясні
- 540 У тобі, в квіттю Бог мені.
Та... як тебе не забавляла,
Як я не гралася з тобою,
Яких пісень я не співала,
Все доля зла ішла за мною.
- 545 Я щастям не могла пишатись,
Не мала з ким я милуватись
Твоею вродою, красою.
Ти слово "мамо" жебоніла

- 550 І слова кращого не вмiла,
Як i тепер не знаєш ти.
Я не могла з тобою йти
Через село; я не стидалась —
Хай люди дивляться собі!
Любов'ю сором замяняла.
- 555 Являти береглась тобі
Як граються з собою дiти,
Як втомлених батькiв вони
Голублять — не давала зрiти.
- 560 Та час iшов. Ти виростала,
I любо так було менi,
Як ти ходити починала.
Але ж судив Господь всi днi
Нести те горе, до могили —
За грiшну молодiсть мою.
- 565 Свiт меркне вже. . . О, Боже милий!
Я над могилою стою,
Дай мудрiстю менi Твоєю
Узрiти сонце золоте,
Прощавшись з грiшною землею,
- 570 Поглянути на мiсце те,
Де я засну, засну навiки!
-
- 575 I я ослiпла. Сльози-рiки,
Анi гарячi молитви —
Нiщо Творця не ублагало,
I все, що душу звеселяло,
Мов камiнь гробу пригнiтив.
Що потiм вже було — не знаю:
Смiялись люди злi, чи нi.
- 580 Як бiди всi я спогадаю,
Менi лиш жаль, чом в юнi днi
Не згас для мене свiт цей Божий;

Тоді б не знала я нічого:
Ні долі, що солодка й гожа,
585 Але ж прудка, ні серця свого.
Тепер ще гірша, зловорожа
Мій біль роз'ятрює печаль.
Вродлива ж ти така, Оксано,
Я знаю це і давить жаль —
590 Твій сон недобрий, він зарано
Тобі приснився”.

ОКСАНА

Чи ж бо він
Якесь нам лихо провіщає?

СЛІПА

Для мене сон цей — лютий страх,
595 Над лиха всі, для тебе — жах!
І ти загинеш від людей,
Як я пропала. Ти не знаєш,
Що ось між ними з усіх змій
Найгіршу стрінеш ти змію.
600 За нею підеш, мов заснула,
Покинеш матір ти свою,
Як я покинула, забула
Мою, вже прибрану, сім'ю.

ОКСАНА

Та ж ти не знала, що так буде,
605 Що глузом злі зустрінуть люди,
Що він недобрий чоловік,
Що він покине. Мамо мила!
Таке мені ти говорила,
Аж страшно стало. Де ж це він,
610 Лихий мій батько? Ти казала,
Що я побачу тут його.
І скільки літ уже з тобою

Сиджу я тут — його нема,
Він не приїде, він покинув:
615 Тебе він, певно, не кохав.
То чом же ти його кохала?
Тікаймо геть з цього села —
Мені так лячно...

СЛІПА

Ах, Оксано!
620 Куди втечемо від людей?
Де молодість твою сховаю?
А він приїде... і тоді,
Тоді спокійно я помру?

Сліпа замовкла з горя-смутку;
625 Оксана туги повна, мрій,
Голівку вгорнену у хустку
Поклала на коліна їй.
“Засни, Оксано! — Мій ти раю!
Я тихо пісню проспівую,
630 Для тебе любий спів той мій,
Як браття брата продавали
В чужу далеку сторону”.
Леліяну на крилах сну
Пестила, ніжно цілувала,
635 Шептавши тихо їй псалом:

“Хай береже Пречиста Діва
Тебе від лиха, бур земних!
Хай сон твій сповнений утіх
Солодких буде, наче співи
640 Небесних янголів святих.
Хай не посміє спокуситель
В храм непорочности ввійти,
По терням встеленій путі

Хай зволить янгол-хоронитель
645 На лоно раю привести!
Нехай свята хоронить Діва
Тебе від зла, ворожих змов,
Хай найсвятіший свій покров
Пошле тобі Пречиста Діва,
650 Мое дитя, моя любов!”

Назавтра молода Оксана,
Мов осени імлистий ранок,
Із серцем, терзаним журбою,
В ногах у страдниці сліпої
655 Бліда, засмучена сиділа.
Сліпа ту ж пісню лебеділа,
Із тим же в серці неспокоєм!

Не швидко плинуть дні, не милий
Для них ясного сонця світ.
660 Прийшла весна, і запустілий
Двір оживився, все кипить
Життям веселим, як колись.
Приїхав дідич на дозвілля.
Обох їх страдниць розлучили:
665 Оксану в розкошах світлиць
Замкнули, а сліпу звеліли,
Приодягнувши, геть прогнати
З наказом гострим: не тинятись
Навколо панського двора.
670 Вона ж, небога, ще й раділа,
Що так все здійснилось, як мріла.
“Тепер, — так думала сліпа, —
Тепер Оксаночка моя
Знайшла вже захист від негоди,

675 У щасті житиме. . ." І йшла
З своєю піснею з села,
Благаючи небес Царицю
Доччине благо берегти.

680 Сумна посеред краси
Сидить Оксана у світлиці,
Уся в грезеті, оксамиті,
Не тішиться в дзеркальнім світлі
Своєю вродою, красою.
685 Минають дні, течуть рікою;
Мов панні, все їй подають,
Неначе скарбу бережуть.
Сам дідич ласощі їй носить,
Дарує перли, діаманти
І на колінах її просить
690 Не звати паном, ані татом.

Навіщо все це? І ридала. . .
Весна. . . Співає соловейко,
Але ж не так, як це було
Співав давним-давно, раненько,
695 Коли малесенька Оксана,
Поки ще спало все село,
Курінчик ставила з бур'яну,
Щоб маму сонце не пекло,
Коли ходила умиватись
700 Вона над чистим джерелом,
Барвінком, рутою квітчатись
І ненавмисне мов стрічатись
Із чорночубим козаком.
Печальний вечір ніч змінила
705 Іще смутніша. Тяжко їй,
Вона сиділа й тужно мріла
Про вбогий вік дитячий свій.

Співав козак,
Сміливець гайдамацький так.
Оксана довго-довго ждала
Його — коханого свого,
745 І не діждалася його.
Вже голос той не повторився,
Надії в серце не вселив,
Він тільки снівся, часто снівся
І юний розум він морив
750 Гарячкою безплідних мрій.

“Птиці вільнії, сестриці,
Летіть, птиці, в край мій милий,
Де мій любий, чорнобривий,
І де мати край дороги!
755 Болять руки, болять ноги,
А я долю проклинаю,
З поля волі дожидаю.”

Співала бідна так Оксана
Сидівши взимку край вікна.
760 Неволя стерла цвіт рум'яний,
Сльозою вмилась біль ясна.
Так, може, тут же, — шепотіла, —
Збудилась матінка моя
Колись зимою... Я ж ... а я...
765 Дитя її... І зацімліла.

Темніло поле, із туману
Зійшов кривавий місяць-князь;
З тремтінням глянула Оксана
І мовчки раптом ізнялась
770 Від непривітного вікна,
Злякавшись мари-світила.

Завили пси, ловці сурмили
В мисливські роги біля брам,
Надворі з реготом юрмились...
775 Йде пан до страдниці, мов хам,
Безстидно п'яний...

Сліпа небога, і не знала
Недолі рідної дочки,
З поводитарем чужим тинялась,
780 Ворожим світом ідучи.
Ходила в Київ і в Почаїв
Молитись Богові, святим,
Смирятися біль душі, за раєм
Ридавши втраченим своїм.

785 І повернулася зимою
В село страждання потайки,
Чимось недобрим серце нило,
Якісь таємні язики
Злу долю й горе їй ясили.

790 Зі страхом в серці і з журбою
Стежками знаними вона
Тихенько крадеться, нічної
Пори, як тиша навісна
Усе гнітила, як із дна

795 Небес глибоких місяць-з'ява
Блідий, покровом білим сяйва
Крив тіло грішниці землі.
І раптом обр'їй зайняли
Жахливі образи пожару.

800 Сліпа ж, нещасна, йде крізь світ,
Не бачивши ні зла, ні кари,
І добрела так до воріт
Покинутих весною. Боже!

805 Це що таке? І тріск, і гук,
І крик, і верески тривожні,

І жаром вдарило в лице.
Вона тремтить. Так близько ж це...

Враз чує голос... Боже мій!

Чий голос ти пізнала? Чий?

810 Пізнала... страшно... Це ж Оксана!

На місці тім, де стільки літ,

Горюючи, сиділи разом,

Вона, нещасна, тут сидить;

Ледь-ледь зодягнена, ледь дише...

815 І на руках, немов дитя,

Широкий ніж в крові колише.

І страшно так шепоче:

“Мовчи, дитя моє, мовчи,

Поки спечуться колачі;

820 Будем медом запивати,

Будем пана поминати.”

(Співає)

“А у пана два жупани

І третяя свита,

За це пана

825 Вранці рано

В діброві убито.

Ой, убили гайдамаки,

Жупани ділили:

Цьому жупан, тому жупан,

830 А третьому свита,

І zostався пан без свити,

В білий сніг заритий.

От так, гайдамаки!”

СЛІПА

Оксано! Де ти?

ОКСАНА

835

Ах, мовчи!

Хай сина я заколишу!

(Співає)

“Люлі, люлі, дитя мое,
В дрімучім лісу,
Ой, я тобі з поля волю,
840 Долю принесу.

Люлі, люлі, дитя мое,
В сирому бору,
А я піду погуляю,
Ягід наберу.

845

Люлі, люлі, дитя мое,
При битій дорозі,
Поламають люди руки
І білії нозі.

850

Люлі, люлі, дитя мое,
У труні дубовій,
Полиняють карі очі
І чорнії брови.

855

Засни, дитя, засни, дитя,
Засни ти навіки,
А я сама на базар піду,
У жида крови наточу
І тебе полічу”.

О... заснув! Тепер візьми.
У! який чорний... подивись!

СЛІПА

860

Оксано! Де ти? Що з тобою?

ОКСАНА

(прудко підходить до неї)

Кудюю ж ходиш ти? Дивись,

Який бенкет веселий в пана!
Та не весілля йому п'яне,
Його я спати вже поклала:
865 Тебе ще тільки бракувало.
Я підпалила. Йдім у танець!

(Співає і поволі танцює)

“Гей, гей, не біда!
Сльози також вода,
870 Сльози гасять печаль,
А її мені жаль,
Жаль печалі моєї,
Жаль подруги моєї
Туги чорної жаль”.
Моєї... Ні! Ах, ні! Інак...

875 Тож нині гарно, світло так,
А я, неначе б на поклонах.

(Співає і танцює)

“Посіяла лободу на біду,
А долина калиною поросла;
А у мене вродливиці
880 Змії-серги в ушах.
Через плечі висять
І сичать, і сичать.
Козак вірно любив,
Козак серги купив,
885 У могилі мати спала,
Я ж, на тее, ще й гуляла
По дорогах, і за мною,
І за мною все юрбою
По чотири, по три
890 Косарі, косарі
Бур'ян косять і співають”.

СЛІПА

Оксано, бідна, ой, молися,
Молися Богу, ти співаєш
Усе пісень страшних таких!

ОКСАНА

895 А ти сміятись, мамо, хочеш?
Ех, досить, мамо, стільки літ
Ти реготала, я сміялась, —
Поплачмо ж в ніч оцю хоч раз!

СЛІПА

900 Дитя мое! Моя ти доню!
Опам'ятайся, гріх, Оксано!
Ти насміялася.

ОКСАНА

Хто? Я?

Не насміялася! Дивись,
Дивися, як ламає крокви.
905 Гу!... гу!... гу!... Ха, ха, ха, ха!
Ходім в танок! Його ж нема!
Він не розлучить нас з тобою.

(Співає і танцює)

“По дорозі осока,
А в болоті груша,
910 Полюбила козака,
Запродала душу;
А козак
Так і сяк,
Не любив,
915 Задушив,
В сиру землю зарив.
У сирій темній хаті
При мені клалась спати

Відьма чорная.

920

І сміялася,
Обіймалася,

Їла, гризла мене,
І погравшись вогнем,
Підпаливши — співала,
925 Танцювала, кричала:
Жар, жар, жар!

925

Понад яр
На пожар
Всі злігалися,
930 Любувалися
І сміялися:

930

Не лишилось ні кола.
Смоляная чорту свічка!
935 Через яр іде овечка.

935

Не ходи, козаче, в ліс,
Не ходи, Іваночку,
Втертою доріжкою,
Не носи даруночків
940 Змії, чорній гадині!
Чарівниця лютая
Зітре брови чорнії,
Спалить очі карії.”

940

СЛІПА

945

Отямся, донечко Оксано,
Це все недобрії пісні;
Ходім в село: тут страшно стало!

ОКСАНА

Ходімо . . . Душно тут мені
Босоніж, наче на вогні,

- Рожевим снігом я танцюю.
 Ходім в село, переночуєм.
 А хто нас пустить ніч прожити?
 Тож люди нас бояться; в гущу
 Лісну вовків підем пестити;
 Тож брешуть про вовків, що злющі...
- 955 Вовки нас люблять, правда, так!
 А ти казала, пам'ятаеш...
 Ах, ні... не те... чекай... Не знаю!
 Забула все я... Мій козак,
 Мій кароокий... Я без краю
- 960 Його кохала — й він кохав,
 І в темну нічку приходжав
 В зелений сад, де я гуляла.
 Ах, як там весело бувало!
 Як він пестив, як цілував,
- 965 Які слова мені шептав!
 Ти так мене не цілувала,
 Як він, мій милий, дорогий,
 Мій найлюбіший, мій коханий!
- 970 Ти говорила, він не злий;
 А ось твій пан жорстокий, п'яний
 Його ізбавив віку, вбив,
 За те, що я його любила,
 За те, що він мене любив.
 В кайдани, злодій, закував.
- 975 Про це ще я не говорила
 З тобою навіть... Він пропав...
 Десь безвісти, як і пропала
 Дівоча вся моя краса.
 А чула ти про чудеса!
- 980 Він в гайдамаках отаманом
 І він мені ось дав цей ніж.
 То він приходив...

СЛІПА

Ну, скоріш!

Веди мене!

ОКСАНА

985 Куди вести,
В болото, в ліс? Чекай, пожди!
Я поведу тебе в село,
Де все бур'яном поросло,
990 Де замість хат — хрести, могили,
Де оселився друг мій милий
В сирій світлиці, самотою.

СЛІПА

Ходім скоріше. Бог з тобою!

Перехрестися.

ОКСАНА

995 Я хрестилась,
Я гірко плакала, молилась,
Та Бог відкинув ці хрести,
Мої сердечні молитви.
Відкинув, так... А знаєш ти?
1000 Ні, ти забула, мамо мила;
Я ж пам'ятаю, ти учила
Мене маленьку кровцю ссати,
І "Отче наш" іще читати.

СЛІПА

Оксано, Боже мій... Тож страх....

ОКСАНА

1005 Так, так
Я страшно говорю, та що ж?
Ти не боялася сидіти

- Під тинном, в ніч осінню, в дощ.
Просиділа так довгі літа,
1010 Літ двадцять, — підем знов туди,
Співати будем я і ти,
Поки народ не прокидався.
Співати пісню, як збирався
Козак з ордою воювати,
1015 І як покинув він дівчину,
І як він другу полюбив,
Тож так весело — як хтось кинув
В чужій далекій стороні
Листок любистку на вогні.

(Співає тихо)

- 1020 “Пливи, пливи, човнику, за Дунай;
За Дунаєм погуляю молода
З козаками молодцями мертвими,
З козаками мертвецями.
Цур мені! Цур мені! Цур мені!”
- 1025 Ходім скоріше. Ах, пожди!
Я загубила черевики!
А черевики ж дорогі,
І ноги так пекли мені ж,
Все ж їх не жаль, і босоніж
1030 До гробу дійдем...

(Співає)

- “Полетіла пташечка
Через поле в гай,
Уронила пір'ячко
На тихий Дунай.
1035 Пливи, пливи, пір'ячко,
За водою, ген!...”
- Я все мовчала, все мовчала,

- А він шептав і цілував.
Намистом вабив. З дукачами,
1040 Чом брати не веліла ти?
Тож ним ось можна б задушитись.
А знаєш що? Йдім до ріки
Купатись просто, і потонем
І будем шуками в воді.
1045 Пташкам — і їм у чистім полі
І воля й радісно літати;
Мені ж так весело в неволі
Дівочу молодість втрачати.
Невже ж то грішниця страшна я?
1050 Отруту, може, я варю?
Ні, я не грішниця; ти знаєш,
Всьому я вірила, всьому!
Та, хто повірив моїй вірі?
Тепер не те. Летить, летить!
1055 Ні, ти не вилетиш, проклятий!
Я задушу тебе! Держіте —
Червоний змії! Червоний змії!
Він розсипається... Після ж...
Га! га! га!”
- 1060 І, мов живої помсти постать,
Вона з розвитою косою,
З ножем в руках, помчала з криком
І шезла з вереском в огні.
Враз крик пронизливий. Здригнулась
1065 Сліпа і, тихо хрестячись,
“Амінь, амінь, амінь!” шепнула.
За криком знявся гук у вись,
Впав мур й гук дико заревів
І втих в байдужості долини,
1070 Мов у холодних душ глибинах.
Вогонь, казившись, в небо бив;

- Сліпа ж, німуючи, стояла
В диму і в куряві сніжній,
Вона Оксани дожидала
1075 І “со святими упокой”
З тремтінням мимохить шептала.
І вже своєї не діждавшись
Оксаночки, вона пішла
Із погорілого села,
1080 Співаючи псалом свій завжди:

“Кого, ридаючи, прикличу
Печаль мою ділити й біль?
В чужім краю кому на стрічу
Я вийду з співом рідних піль?”

Петербург, 1842

Переклав
БОГДАН КРАВЦІВ

БЕЗТАЛАННИЙ

Поема

На пам'ять 9 листопада 1843 року
княжні Варварі Миколаївні Репніній.

ПРИСВЯТА

Душі, з небес благословенній
Дано любити, терпіть, страждать.
І дар приречений, надхнення,
Дано сльозами поливать.

5 Ви розумієте це слово!...

Для вас я радо відложив
Життя буденного окупи,
Священодіям я ізнову
І сльози в згуки перелив.

10 Ваш добрий ангел надлетів,
Обвіяв крилами і снами,
І тихограйними речами
Про рай той мрії розбудив.

Яготин, 11 листопада 1843 р.

Души ваші очистившіє въ послушаніи истины духомъ въ братолюбіи нелицемѣрно, отъ чиста сердца другъ друга любите прилежно оро:пжденны не отъ сѣмєни истлѣнна, но не истлѣнна, словомъ живого Бога, пребывающаго во вѣки. Зане всяка плоть, яко трава, и всяка слава челоувѣча, яко цвѣтъ травный: изсше трава, и

цвѣт ея одпаде, глаголѣ же Господень перебуваетъ во
вѣки. Се же есть глаголѣ благовѣствованный въ васъ.

(Перше соборне посланіе св. апостола
Петра, I. 22-25).

- 15 Застелено стіл на дванадцять гостей,
Дванадцять фіялів на ньому стоїть,
Та час утікає,
Нікого немає, —
Невже товариство
Забуло зійтись?
- 20 О, ні, не забуло, — всіх друзів зібрало
Те слово обітне, що дали колись, —
І „вічну пам'ять” вони проспівали,
І справили тризну — і всі розійшлись.
Дванадцять було їх; і вроду і силу
- 25 Горнула їм юність. Вони уторік
Найкращого друга віднесли в могилу
І поминки другу в той день заложили,
Аж поки не зйдуться з любим навик.
О, скарбе любови! Пани-побратими,
- 30 Храніть його свято на рідній землі:
Приходьте щороку, як нині прийшли,
Зіходьтєся довго й піснями новими
Прославте свободу на рабській землі!
- 35 Благословен твій трудний шлях,
Пришельцю вбогий, невідомий!
Ти, самим Господом ведомий,
Огонь любови по серцях
Розносив щедро без утоми.
Благословен! Ти Божу волю
- 40 Коротким віком освятив,

В юдолі рабства радість волі
Ти без промов оголосив.
Коли брати — у братній крові,
З'єднав любов'ю ти чужих;
45 Свободу людям в братстві їх
Ти показав; великим словом
Ти світу мир благовістив;
І в смертний час благословив;
Свободи благо, — дух любови!
50 Душе-вибранице, чому
Ти на землі не забарилась?
У цій тюрмі ти птахом билась,
Але терпіла цю тюрму.
З докором скорбними очима
55 Ти поглядала на братів,
Та бракувало Серафима
У вічного царя царів —
І біля трону Його в славі
Стоїш у сонні ти яснім
60 І світ наш темний і лукавий
Обводиш поглядом сумним.
Я перед святістю твоєю
З безмовним трепетом хилюсь;
Молюся скорбною душею,
65 Як перед ангелом, молюсь!
Зійди, зішли святу годину!
На бідну голову навій
Хоч трохи світлих дум і мрій,
Хоча на мить одну-єдину
70 Засяй у темряві душі
І хмари мислей супротивних
І розжени і утиши.
Правдиво тихими речами
Мені повідай про своє
75 Земнее благо-житіє

- І дай орудувать серцями
Людей бундючних і своїм,
Уже отруеним і злим...
Розкрий науку потаємну —
- 80 Будити совість у катів
І словом кротким і смиренным
Добро лиш сіяти в житті.
Да провіщаю гимн пророчий
І долу правду низведу
- 85 І напівзгашенії очі
Зведу без страху в висоту.
І в цю годину, повну муки,
Пошли найближчих із людей.
Зложити вихололі руки
- 90 І безкористія елей
Пролити щиро із очей.
Благословлю земну дорогу,
Зустріну усмішкою смерть
І з упованієм на Бога
- 95 Ввійду, як ти, у Божу твердь.
Благословен твій трудний шлях
І твій спочин у Божім домі!
В сім'ї убогій, невідомій
Він ріс і долю сіромах
- 100 Зазнав без рідних ще ізмалку,
Ба і докори він зустрів
Із-за насущного кавалка...
Дитячий сон од хмурих днів
Майнув, як голуб той од крука;
- 105 І туга, чорная гадюка,
Круг серця нишком обвилась,
Жалом пожадливо вп'ялась
І кров'ю юною впивалась...
Душа ридала, розривалась,
- 110 Жадала волі... дух палав,

- Гордня кровю скипалась...
Він трепетав... він замирав...
Рука обурено стискалась...
О, як би міг я у цю мить
115 Та кулю земною схопить
Зо всім гаддям її двоногим,
Схопить і в безвісті жбурнуть...
Пекельно б реготала лють,
Шалено, демонська, раділа б!...
120 І чорна мить спалахкотіла
Вогненным світові судом.
З ридань упав він в оніміння,
Душа каралась чорним сном,
Душа мертвіла, а кругом
125 Земля, Господне сотворіння,
В зелених шатах і квітках,
Весну стрічаючи, раділа —
Душа яснішала, тепліла
І пробудилась... У сльозах,
130 Мов матір, землю він милує
Цілує, тулиться грудьми...
Він знову ангелом, що всеує
Злетів побути між людьми.
„Туди на небо! Як там ясно,
135 Як же просторо і прекрасно!
Як вільно буде там мені!” —
І від небес він у півсні
Очей не може відірвати
І любо так у глибині
140 Йому душею потопати.
У висоті одна-єдина,
Неначе білая хустина,
Прозора хмаронька пливе.
„Скажи, хто, хмаронько, тебе
145 Несе так високо, невпинно?

- І хто ти, що ти? І чому
Так любо, мило ти прибралась?
Чия ти вістка і кому?" —
І ясна хмаронька розтала
150 У сяйві сонця; виростає
Перед очима темний гай
„А де край світа, неба край,
Кінець землі? . . ." І він, скорботний
Зітхнув, як, може, не зітхав,
155 Мов у душі своїй самотній
Навік надію поховав.
Надійся, вір, — це серця цвіт!
Надія — Бог, а віра — світ.
„Не погасай, моя ти зоре!
160 Похмурі хмари розганяй.
Зміцняй в біді мене і горі
І шлях тернистий, шлях суворий
Небесним променем осяй.
Пошли душі твою святиню,
165 Святим наїтієм напій,
Да провіщаю благостиню,
Закон виконуючи твій! . . .
Надії він не поховав;
Піднявся дух, як голуб горній,
170 І хмари чорнії юдольні
Небесним світлом осіяв.
Пішов шукать він щастя-долі,
Уже минув і гай і поле,
Уже ховалося село . . .
175 І раптом жаль чогось так стало,
Сльозами очі щось налляло,
На серце каменем лягло.
Чогось нам жаль в минулім нашім,
І рідний край — нам дорогий . . .
180 Та, сіромаха, він не свій

Ні тут, ні там: плянета наша,
Чудовий світ наш, рай земний,
У всіх краях йому чужий.

Упав на шлях він і, небогий,
185 Мов матір, землю цілував,
Молитву Богу на дорогу,
Утерши сльози, прочитав . . .

І кроком вольним і твердим
Пішов і слід пропав за ним.

190 З порога рідної землі
Пішов блукати сиротою.
Які виплакував жалі!

Якою платою страшною
Знання для розуму придбав
195 І чисте серце заховав!

Пройти, не скаржучись на долю.

Митарства трудної юдолі,
Пронести пекло почуття,
Збагнути в дійсності життя,

200 Всі чорні списки прочитати,
Всі беззаконнії діла —

І заховати лет орла
І серце горлиці не втратить!

Людина се . . . без крова жить . . .

205 Людей пізнати — і любить!

Уболіваючи над ними,
Над нерозумними дітьми,
І не блюзнуючи у тьмі,

Як цар той розуму. Убогим,

210 Із-за насущного твердого,
Чванькому дурневі годить —

І чути, думати і жить! . . .

Страшная драма і святая! . . .

І він без слова і одчаю,

- 215 Її достойно відограв;
Своїм життям він не повчав,
Не хтів роман з нього творити —
З пригод — історію цілу;
І тьму привиджень розмаїтих
- 220 І байронічну імлу
Він не пускав; в братах не бачив
„Юрби нікчемної” рабів;
Чинів і влади не ганьбив,
Як Н, глашатай той обачний.
- 225 І той, хто дума без кінця
Про думи Канта, Галілея,
Космополіта-мудреця,
І, сам без серця, судією
Встає на людській серця, —
- 230 Той лжепророк! Такі пророки
Лиш слововержуть і верзуть!...
В життя вглядаючись глибоко —
У сокровенну його суть,
Він часто вдумливеє око,
- 235 Сльозою зрошене, мабуть,
Здіймав на ліпоту природи,
„Яка тут лагода!” — шептав
І рідну землю споминав;
У Бога правди і свободи
- 240 Для всього сушого просив,
І тихо думкою слідив
Давноминулеє народів,
Минуле рідної землі,
І гірко плакав. „О, Святая!
- 245 Свята батьківщино моя!
Як поможу тобі в одчаї, —
І ти закована, і я...
Скажу тиранам Божу волю, —
Не зрозуміють, не приймуть!

- 250 І на твоїм широкім полі
Камінням вісника поб'ють!
Знесуть високії могили
І понесуть їх словом зла!
Тебе убили, розчавили
- 255 І возхвалять заборонили
Твої великії діла!
О, Боже сильний і правдивий,
В Твоїй руці — життя і смерть —
Вдягни у славу свою твердь
- 260 І сотвори святее диво —
Воскреснуть мертвим повели!
Благослови возстать собором
На подвиг новий і суворий —
На чин іскуплення землі,
- 265 Землі, повитої в неславу,
Стократ политої криваво,
Колись преславної землі!
Мов хмари думи прояснились,
І сльози капали, мов дощ...
- 270 Блажен той на світі, щастя йому, доле,
Хто з братом голодним готов розділить
Останнюю крихту і злогоного волю
Законом Господнім спромігся смирить-
Блажен і свободен!... того ж, хто не оком,
- 275 А серцем лиш бачить лукавства людей
І тільки ридає, зітхає глибоко, —
Того, Справедливий, позбав Ти очей!
Твої гори, Твое море,
Всі дива природи
- 280 Не іскуплять його горя,
Не дадуть свободи.
І він, в нестатках, у скорботах,
Все бачив, чув усе і жив,
Людей пізнавши, полюбив,

- 285 І сумував над ними потай,
Вони також його любили,
Він їх братами називав;
Найшов і друзів собі милих,
Огнем душі причарував.
- 290 Часом, за думами своїми,
Мовчав між друзями . . . часом,
Надхненним вставши віщуном,
Речами мудрими, палкими
Раптово друзів дивував
- 295 І узи дружби межи ними,
Благословляючи, скріпляв.
Він говорив, що спільне благо
Дано любовію купить,
Що треба, сповнившись одваги,
- 300 Стать за добро і зло убить.
Казав, що дар великий з неба
Велике свято битія
Віддати батьківщині треба,
Понести в браннії поля.
- 305 І про кохання мовив друзям;
Зо смутком тихо говорив —
І замовкав . . . В нестерпній тузі
Вставав з-за столу і ходив
І гірко плакав. Суму свого,
- 310 Невипадкового, важкого,
Ні з ким, бездольний, не ділив.
Брати з душі його любили,
Мов кривний, був для них близьким,
Та завжди сум незрозумілий
- 315 Носив у серці побратим,
І в їх сім'ї вогненним словом
Він вибухав. Та на баях,
Коли при тисячних огнях
Мигтіли плечі мармурові,

- 320 За чимось тяжко він зідхав
І хмурним помислом витав
У ріднім краю, ріднім раї,
Там, де ніхто його не ждав,
Про нього й словом не згадав,
- 325 Про його долю не питає.
І думав він: “на що я тут?
І що почну я межі ними?
Танки, пісні вони ведуть,
Вони — свої межі своїми
- 330 І рівня — всі вони собі,
А я? . . .” І тихо він виходить,
Іде додому у журбі, —
Звідсіль і оком не проводять,
Там і душа не привіта.
- 335 Сумне, гірке — житя самотнє? . . .
І світло святне Великодне
Стократним сумом огорта.
І в’яне він, в’яне, як в полі билина,
Сумує-нудьгує, клене чужину . . .
- 340 Яка ж то це туга і звідки, невпинна,
Запала у серце, в саму глибину?
“О, доле злочасна! На що занехав я
Невиннеє щастя і край свій і дім?
На що я тинявся, що в світі придбав я?
- 345 Утіху тих пізнань? . . . Проклятіє їм!
Вони мені, черви, мій дух поточили,
З моїм тихим щастям мене розлучили!
Кому я свій сум і любов розкажу?
Кому рани серця в сльозах покажу?
- 350 Нема мені пари, я — злидень між ними,
Я — бідний поденник, простий робітник!
Що дав би я вірній казками своїми?
Любов . . . О, любови для неї на вік,
На вік, на три віки, на вічність би стало!

- 355 Я в серці своєму б її заховав.
О, як би я ніжно, як ніжно кохав!”
І сльози краплисті, як іскри, низались,
Котились по лицах і їли, як їдь, —
І сохли, гарячі. “О, дайте спочить,
360 Розбийте цей череп, ці груди розкрийте:
Там чорні гадюки, — свободу їм дайте!
О, дайте навек мені очі закрить!”
На чужині у самоті
Карався бідний сиротою
- 365 І ждав останнього спокою.
Юначі мрії золоті —
Служити батьківському краю —
Весняним цвітом одцвітають!
Було так порожньо в житті,
370 Що за могилу воно стало;
Приязні друзів було мало,
Вона лиш літепла була, —
Небесних світла і тепла, —
Душа окрилена жадала, —
- 375 Того кохання, що горить
В дівочім серці голубинім,
Де б міг він радісно спинить
Свій лет превиспренній, орлиний,
І злити чистії вогні
- 380 В пожар любови двоєдиний;
Кого сховав би у ясній
Чуття і розуму світлиці,
Як безборонну голубицю,
В добі хранив би напасній,
- 385 Кому упав би у жаданні
На юні перса дорогі,
Щоб, завмираючи в риданні,
На лоні раю життєдайнім
Спочить хоч трохи від жаги,

390 В очах втопившись очами,
В них душу й розум утопить,
І серце в серці розтопить
І потонути у нестямі . . .
Та не було кого любить,
395 Та доля пари не судила!
А серце плакало і нило
І завмирало в самоті.
Тужливі мрії молоді
Щоб у майбутнім прозрівали,
400 І небеса у висоті
Ласкавим усміхом вітали.
Як чиста свічка воскова,
Він таяв тихо, мовчазливо,
І хмурі очі укривав
405 Йому туман. Сором'язливо
На нього глянувши часом,
Красуня потай хвилювалась
І потай гарним юнаком
Ще довго потім любивалась.
410 І часто в'янули-тужили
За ним дівочії серця,
Та тайна воля, вища сила
Крем'яний шлях йому судила
Пройти самотньо до кінця.
415 Ослаб зовсім, згасали очі,
У грудях нило . . . За хрестом
Чорнів поріг у вічні ночі
І пустка хмурилась кругом.
Лежить і встати вже не може,
420 І білий світ йому стемнів.
Порада журная братів
Безсилий дух його тривожить.

По черзі друзі ночували

- У свого друга, і щодня
425 У нього ввечері і збиралась
Його добірная рідня.
Ось поприходили востаннє —
І всіх досвітня пора
Застала їх біля одра.
430 Вже сон позморював їх ранній,
Сумнії голови хилив,
Та він їх раптом оживив —
Почав — і полум'ям бувалим
Слова речей його взялись;
435 І друзі друга потішали,
Що вже за тиждень за якийсь
Він заспіває, як колись.
“Вже співом вам не заговорю
Про славу рідної землі.
440 Складіте ви псалом суворий
Про люд озлоблений у злі
І світлим гимном пом'яніте
Предтечу друга свого.
І за гріхи . . . гріхи його
445 Усердно Богу помолітесь . . .
І “со святими” по мені
Ви заспівайте при труні!”
Брати навколо поставали,
Як діти плакали-ридали . . .
450 Він їх лишав . . . Ось наслід
Зітхнув — і вигаса людина.
Пророка втратив білий світ,
А слава — вибраного сина.

**
*

- У смутку друзі понесли
455 Труну дубовую до храму;
Землі з риданням оддали
Останки друга, і сльозами

Щирозелений, молодий
Вінок лавровий окропляли

460 І на могилу покладали,
І помолилися на ній,
І "со святими" заспівали.

В трапезі за круглим, за братським столом
Увечері друзі сиділи кругом,

465 У смутку і тиші дванадцять сиділо!
Їх серце одною журбою боліло.
Тужливая тризна, тужливі брати! . . .
Ах, тризну таку відправив і ти.

Допоки житимуть, поклали

470 Свій стіл у день той накривать,
Щоб свого друга поминать
І пам'ятати його стало.

І кожний рік вони збирались
В той день усі в один гурток.

475 Вже бракувало багатьох,
Місця щороку порожніли,
Брати все більше сиротіли,
І ось один вже кілька літ
В порожню хату на обід

480 Похмурий старець приїжджає;
Журбу і радість юних літ
Самотньо, скорбно споминає.
Сидить годинами без слів

І піджидає — хоч одного б

485 Йому побачити з братів! —
І, не діждавшись нікого,
Відходить мовчки . . . — й цього дня,
Туди, де стіл стоїть прибраний,
Тихенько двері відчиня

490 І входить, схилений роками,
Забутий ними . . . Сумно він
Обводить стіл погаслим зором

- І з дружнім кидає докором:
“Отак, недвиги, неживі,
495 Закон свій братський поважають!
Ось і сьогодні не прийшли,
Мов десь водою запливли!” —
І сльози мовчки витирає,
Ховає братську любов . . .
500 “Хоча б один тобі прийшов!”
Сидить старий і дожидає,
Уже пройшло години три,
Йому пора уже іти;
Старий встає. “Так, одцурались!
505 Візьми та випий це вино”,
Сказав слuzі він: “все-одно,
Не могу я; пройшло, розпалось . . .
Та поминай його за нас,
Мені вертатися вже час!”
510 І сльози знову показалися . . .
Слуга вино ніяко випив.
“Дай капелюх . . . Які ж мене
Обсіли лінощі!” — і вийшов.
І рік минув, як все мине, —
515 Застелено стіл на дванадцять гостей,
Дванадцять фіялів на ньому стоїть.
Та день утікає,
Нікого немає, —
Навіки, навіки забуто за них!

Переклад

ОЛЕКСИ СТЕФАНОВИЧА

IV

ПРИМІТКИ ДО ТЕКСТУ
Й ІНШІ РЕДАКЦІЇ ТА ВАРІЯНТИ

Примітки до тексту й інші редакції та варіанти подаємо за виданням "Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах". Том II-ий, В-во АН УРСР, Київ, 1939, де вони надруковані розрізнено, окремо — інші редакції та варіанти і потім теж окремо — примітки. Їх зводимо в цьому виданні разом, скорочуючи тільки подекуди примітки і доповнюючи доступними нам даними з пізніших видань і праць.

У примітках і варіантах дотримуємося таких скорочень (в абетковому порядку):

Б. — "Більша книжка" — автографи творів Шевченка 1846-1860 зібрані в окремому рукописному збірнику під тією назвою.

Ж. — Журнал Шевченка з 12 червня 1857 до 13 липня 1858 року.

Жемч. Список Л. Жемчужнікова кінця 50-их рр. XIX ст. (Записки Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1900 р., т. XXXIII і 1901 р., т. XXXIX).

ЗНТШ — "Записки Наукового Товариства ім. Шевченка".

К — Лист П. Куліша до М. Маркевича з 25 листопада 1856.

К-14 — "Кобзар", видання 1860 р. з додатком вклеєних листків із списками 60-их рр. XIX ст. Но. 14.

Кож. — "Кобзар" видання Д. Є. Кожанчікова, СПб, 1867.

Лаз. — 1) Лист Шевченка до М. Лазаревського з 22 лютого 1858 р.; 2) Поезії Шевченка; список Ів. Лазаревського кінця 50-их рр. XIX ст. з поправками Шевченка.

М — "Мала або захаявна книжка" — автографи творів Шевченка 1846-1850 рр., зібрані в окремому зошиті під тією ж назвою.

Макс. — Лист Шевченка до М. Максимович з 22 листопада 1858 р.

Осн. — "Основа", журнал, 1861-1862.

Празьк. — "Кобзар", Прага, 1876 р., тт. I і II.

РБ — "Русская Беседа" 1859 р.

С — "Поезії Тараса Шевченка", видання К. Сушкевича, Львів, 1867 р. тт. I, II.

Щеп. — Лист Шевченка до М. Щепкіна з 10 лютого 1858 р.

Стор. 9. **НЕОФІТИ**. Текст — за автографом "Більшої книжки" (сс. 205-224). В автографі є ряд виправлень і закреслень (первісні варіанти — див. під А). Повний текст первісної редакції "Неофітів" не зберігся. У Відділі рукописів Інституту української літератури ім. Шевченка АН УРСР є уривок автографу на кількох аркушах маленького формату (Но. 63, сс. 1-4) із кінцем третього розділу поеми і теж розділами четвертим, п'ятим і шостим. Уривок був, мабуть, частиною цілого, очевидно, загубленого рукопису, і в ньому заголовку немає (текст уривку поданий нижче — під В.) Крім уривку автографу первісної редакції та остаточної редакції в "Більшій книжці" були, мабуть, ще два автографи цієї поеми, які не збереглися. Один з цих автографів був посланий П. Кулішеві дня 4 січня 1858 р. (через Овсяннікова) із заввагою, що ця поема ще "не добре викончена" і з проханням переписати гарненько "Неофіти" і послати їх Шепкіну. Куліш цього тексту не опублікував і доля автографу невідома. Другий автограф поеми Шевченко подарував Маркові Вовчку. За цим автографом поема була надрукована в празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, сс. 166-187). В. Доманицький у передмові до "Кобзаря" 1908 р. свідчить, що автограф, подарований Маркові Вовчку, зберігався в той час у Ф. І. Дейкуна на Полтавщині. Проте, доля цього автографу теж невідома. Збереглася копія 60-их років XIX ст., яка нагадує в дечому первісну редакцію поеми і подає повний текст твору. Надрукований цей текст в "Кобзарі" 1860 р. (сс. 224-242. В нашому виданні ця редакція наведена разом з іншими редакціями деяких поем Шевченка в розділі II-ому, на сс. 145-162). Вперше поема "Неофіти" була надрукована у львівському журналі "Вечерниці" 1862 р. (Но. 21, 32, 33) і також в журналі "Основа" 1862 (кн. IV, сс. 1-17). В "Основі" і потім в "Кобзарі" 1867 р., видання Кожанчікова (сс. 599-617), надрукований текст цієї поеми за автографом "Більшої книжки". Крім названих були опубліковані ще інші тексти. В журналі "Вечерниці" 1862 р. і пізніше у виданні Сушкевича 1867 р. (т. I, сс. 35-53) був опублікований текст близький до копії в "Кобзарі" 1860 р. (Но. 14), але з багатьма відмінами (варіанти подані під Г). Найпізніше з'явився текст, надрукований в празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (варіанти цього тексту, дуже різного від основного, подані нижче — під В). Текст копії Жемчужнікова (надрукований в ЗНТШ, 1900 р., т. XXXIII, сс. 11-13) збігається з текстом празького видання "Кобзаря", але має деякі своєрідні варіанти (див. нижче під В.). Рядків 1-60 в цьому тексті нема. У примітках до II-ого видання "Кобзаря" 1908 р. (сс. 631-632) В. Доманицький подає варіанти із копії Д. Мордовцева 1860 р. (див. під Г). Дата написання поеми в автографі Б — "1857, 8 Декабря, Нижній

Новгород". Цю дату треба вважати датою закінчення поеми. Писав Шевченко свою поему "Неофіти", як видно з його "Журналу", між 4 і 8 грудня 1857 р.

А. Первісні варіанти в автографі "Більшої книжки":

- Ряд. 69 а. — І голос пламенем святим
" 69 б. — І (розум) і слово пламенем святим
" 77 — Ти матер правди на землі!
" 83 — Щоб слово пламенем святим
" 116 — Щоб первенця привітали
" 123 — Лампаду теплять
" 139 — І слово правди рознеслось
" 160 — І п'яний голий Пан
" 163 — Перед святим. І повели
" 165 — (рядок дописаний пізніше)
" 193 — Сама вечерять ходиш
" 238 — Пом | инки | |справить|.
" 399 — І ти на березі стояла
" 552 — Дод | о м у | |скифи повертали|.

Б. Текст автографу-уривку Н. 63 (рядки 160-261):

І козлоногій сивий Пан
І добрий син твій¹⁾ і гитери
Усі упали до землі
Перед Кипридою стоять
До себе в терми на вечерю
І в термах оргія. Горять
Чертоги пурпуром і златом,
І курять амфори. Дівчата
Трохи не голі, і хлопята
Перед Кипридою стоять
І гимн співають. Уготован
Веселий пир і полягли
На ложах гості. Регот, гомін,
Гитери гостя привели
Сивобородого... І слово
Із уст апостола святого
Єлеєм медом потекло,
І стихла оргія. І жриця
Киприди, оргії цариця
Поникла радостним челом
Перед апостолом. І встала
І всі за нею повставали
І за апостолом пішли
У катакомби. За собою
І причет весь свій повели
І всіх гостей. І син твій мати
Пішов за ними, за святим

Святим учителем своїм.
А ти весела вийшла з хати
На шлях із гаю виглядати
Свого єдиного. Нема,
Уже й смеркає, вже й світає -
Твого єдиного немає
Уже й не буде. Ти сама
Сама помоли[ш]ся пенатам,
Сама вечерять сядеш
в хаті...
Ні не вечерять, а ридать
Ридать і Бога проклинать
І сивить плачучи, і горе
Умреш сама на самоті
Як прокаженна.

На хресті
Стремглав повісили старого
Того²⁾ апостола Петра.
А церков всю у Сиракузи
В галерах одвезли. І син
Твоя єдина дитина
Твоя любов, твоя єдина⁴⁾
Єдина радість⁵⁾ на землі
Гніє в неволі. І не знаєш
Де він канає пропадає
Ідеш шукать його в Сибір
Чи тее, в Скифію. І ти...

Ряд. 51 — в Празьк.: І святу ю главу его (Цей рядок виправлений, як в основному тексті)

Після 60-го рядка слідує такий текст:

Чи не за те, що й ми тепер, (Сам себе питаю) Оттакими злодіями Тюрьми починаєм Як і Син оттой Марії? Ми не розпинаєм, Як ті люті фарисеї, На хресті живого Праведного чоловіка; Ми молимося Богу, І на храмах Його честний Хрест златокований Поставили. — та й молимося, Та бємо поклони. А ті були фараони... Кесарі... то погань! Погань лютая, без Бога; Сказано, дракони! А Назорей милосердий Назвав їх братами: За те й повісили Його, Неначе злодія... Не знаю, Для чого справді ми читаєм Святу ю заповідь Його! Честную кров Його пьемо, Мов у шинкарки меду чарку... О, суєслови!... На жидах?... Не на жидах, на нас лукавих На дітях наших препоганих Святая кров Його!... Кати! Собаки без очей скажені, Ми і не бачим, бо земні	Бємо поклони. За хрести Ховаємось од сатани. А ми Його благаємо І просимо з-тиха Супостатам християнам То чуми, то лиха, Та всякого безголовья, І все по закону,, А бодай вас!... Та цур же вам, Новим фараонам І кесарям людоїдам! Перелічу в літа, У те незгірше время оно, Як той мерзений Рим з Не роном В паскудних оргіях канав; А новий день із тьми - юдолі, На Колізей і Капітолій Уже світив, уже сияв. Уже огненні язики Із краю в край, по всій землі Святеє слово пронесли. І никли гордіє владыки Перед святым Його хрестом. Так думаю во время оно Перелетить і стоном-дзвоном І трубним гласом розказать, Як Бог поможе, про святу ю, Про тую матір молодую І християнку. Про царя, Чи тее... про кесаря...

Ряд. 69 — І голос розумом святым

" 73 — Сльози святої пролила

" 77 — Ти, матір правди на землі,

" 79 — До краю вилила! Ридаю,

" 85 — в Жемч.: Щоб на Україну понеслось

" 85-86 — в Празьк.: І по Україні пронеслось

І на Україні світилось

" 87-88 — Те слово чистее, кадило

Чистійшій істини.

" 89 — Не в нашім краї, Богу милім,

- Ряд. 98 — Тоді й на світі не було,
 " 103 — Дивилася на його мати
 " 105 — Людей шукала і знайшла
 " 107 — В своїм веселім гинекеї,
 " 110 — Із доброго того дівчати:
 " 114-115 — Немалі жертви, і благала
 Капітолійський весь синкліт
 " 120-121 — В Алкида первенець її росте ...
 Лицяються гетери,
 " 123 — Лампади світять,
 " 133 — І Сина Божого во плоті
 " 138 — Возстав од гробу. Слово встало
 " 142-143 — Тоді ж отто, той син Алкид,
 Та ще гетери молодії,
 " 147 а. — в Празьк: Іще гарнійше попились
 б. — Вина святого напились
 " 149-150 — Аж гульк! ... Старий святий Петро,
 Ідучи в Рим благовістити,
 " 157 — в Празьк: Любов, і кротость, і добро
 " 159 — То братолюбіе... І діти,
 " 160 — в Празьк: І козлоногий сивий Пан (цей
 рядок первісно був, як в основному тексті).
 " 169-171 — Трохи не голиї, не в ряд
 Перед Кипридою стоять
 І гимн співають уготован
 " 175 — в Празьк: Сивобородого, — і знову
 " 177 — " Єлеєм слово потекло, —
 " 186 — " За тим апостолом святим.
 " 187 — " нема.
 " 187 — в Жемч.: За ним учителем своїм
 " 188 — " І ти весела вишла з хати
 " 190-192 — Свого єдиного. Нема!
 Уже й не буде!... І сама,
 Сама помолишся пенатам,
 " 195 — Себе і долю проклинать,
 " 200 — в Празьк: Стрімглав повісили старого
 " 202 — " А церков всю у Сиракузи,
 Після ряд. 202 — В підземні страшні узи
 Ряд. 204 — Твоя єдина дитина
 " 205 — в Празьк: Твоя єдина родина,
 " 205-208 — в Празьк: Твоя любов, твоя єдина,
 Єдина радість на землі —
 Гниє в неволі. І не знаєш,
 " 207-208 — в Жемч.: Гниє в неволі... І не знаєш
 " 224 — І прилетять зо всего світу
 " 227 — Круг смертного твого повстануть
 " 240 — Дитину мати: не знайшла —

- Ряд. 245-246 — І мусила вона сидіти
Коло острогу ждуть і ждуть
- " 255 — Жреці і ліктори стоять
- " 258 — І в Капітолій із собора
- " 267 — в Празьк.: Самім їм дурням вихвалять.
- " 268 — Так щоб вже разом доканать,
- " 274 — Що кесар — бог, ще більш од бога,
- " 275 — в Празьк.: І сказано було ковать
- " 278 — Що миловать Юпітер буде;
- " 279 — Щоб всі молилися; і люде
- " 282 — Із Сиракуз й моя небога,
- " 292 — в Празьк. нема.
- " 294 — О, нерозумнії сліпії!
- " 295 — в Празьк.: Чи ж камінь милує кого?
- " 295 — в Жемч.: Чи кат помилує кого?
- " 296 — в Празьк.: Молитесь Богові святому,
- " 299-300 — Не поклоніться.
Все брехня: царі, попи!...
- " 303-304 — в Празьк.: Молились вчора всі сенатори
І усі патріції, — і вчора
- " 303-304 — Кому в аренду — Палестину,
Байстратам Почеп, а кому
- " 311 — Хоч і підтопану — нічого:
- " 330 — Звелів вести із Сиракузів
- " 333-334 — в Празьк.: Кесареві знову
Помолилась. А Юпітер,
- " 335 — Твій Юпітер новий
- " 345 — І ти, моя мати,
- " 346 — а. в Празьк.: Пішла его зустрічати.
б. — Іди сина зустрічати,
- " 348 — в Празьк.: На березі. І пішла ти,
- " 363 — в Празьк.: Барка впливає,
- " 366 — З християнами в кайданах;
- " 370-371 — в Празьк.: Твій єдиний, а апостол
Великого слова,
- " 372 — Слова істини!... Чи чуєш?
- " 395 — І осудять нечестивих
- " 401-402 — Дивилась, слухала, ридала
І "Аллилуйя" подала
- " 403-404 — в Празьк.: За матерями
Забрязкали тяжкі окови
- " 411 — Перед гординою ж його,
- " 415 — Нехай пророків побиває,
- " 416 — Нехай усіх нас пожирає.
- " 418 — в Празьк.: І виростуть внучата тії
- " 418 — в Жемч. нема.
- " 419 — в Празьк. нема.

- Ряд. 421 — в Празьк.: І без огня і без меча
 " 421 — в Жемч.: І без огню, і без ножа
 " 434 — в Празьк.: Минув і тиждень той. І кесарь,
 " 436 — в Жемч.: Рим пропиває, тризну править.
- " 439-441 — Гуртами гонять християн,
 Мов у різницю. І кров тече...
 Ликує Рим...
- " 77 — До — краю вилила Ридаю,
 " 458 — В болоті крові замісивсь;
 " 465 — Апостол син твій на арену
 " 469 — І з ями вискочив на сцену
 " 471 — Свята кров. По Колізею
 " 472 — в Празьк.: Неначе громом пронеслась
 " 477 — Кругом в три лави обступили
 " 489 — О мур старою головою
 " 498-500 — Самотній серед Риму:
 Мов гора чорніє
 Серед поля широкого
- " 502 — Із Альбано, із-за гаю
 " 506 — в Празьк.: Сходить місяць...
 " 509 — Тільки, мій Адаме
 " 511 — Ми не спочиваєм
 " 516-517 — Та ще й Бога зневажаем.
 А тебе, ледачий
 Наш праотче.. Та цур тобі!
- " 523 — Кругом того Колізея
 " 527 — А може й так... Тихо-мовчки
 " 532-534 — в Празьк.: Під брамою сіла.
 Опівночі брама тобі
 Тихо одчинилась.
- " 540 — Для царського його стола
 До ряд. 548 в Празьк. примітка: Скандинавський Плутон
- Ряд. 553-554 — А ти осталася одна
 На березі. Дивилась,
 " 558 — Дивилась довго. Не осталося
 " 560-561 — І ти заплакала тоді,
 Ти страшно-тяжко заридала
- " 563 — в Празьк.: Новому Богові — і спас
- Після ряд. 569 — підпис: Кобзарь Дармограй.
 (В Празькому виданні 1876 р. подані в цих примітках
 відмінні рядки 307-308, 335, 345, 366, 372, 395, 416, 439-441 і
 554 — звучать так, як в основному тексті. Варіантні рядки —
 333-334, 348, 363, 370-371, 401, 403-404, 418, 419 і 434 були та-
 кі ж, як в основному тексті.)

Г. Варіанти із списку Д. Мордовцева 1860 р., подані в примітках до "Кобзаря" під ред. В. Доманицького, вид. 2, 1908 р. стор. 631-642.

- Ряд. 160 — І п'яний й голий отой Фавн
" 409 — За брата лютого. Його
" 446 — По Сціпіонах. Лютий, лютий
" 488 — Кругом зиркнула, і о мур

Г. Варіанти з видання Сушкевича 1867 р. т. I, стор.

Присвята — М. С. Щепкину

Після рядка 60-ого іде такий текст:

Чи не за те, що й ми тепер,
(Сам себе питаю),
Оттакими злодіями
Тюрми начиняєм,
Як і Син отсієї Марії?
Ми не роспинаєм,
Як ті люті фарисеї,
На хресті живого,
Праведного чоловіка —
Ми молимося Богу,
І на храмах его честний
Хрест златокоронний
Поставили, та й молимося,
Та бемо поклони...
А то були фараони,
Кесарі — то погань!
Погань люта; без Бога;
Сказано — дракони!
А Назорей милосердний
Назвав їх братами:
За те й повісили его!...
Неначе злодія. Не знаю
Для чого справді ми читаєм
Святою заповідь его!
Честную кров его пемо,
Мов у шинкарки меду чарку...
О суєслови!... на жидах —
Не на жидах, на нас лукавих,
На дітях наших препюганих
Святая кров его... Кати,

Собаки без очей скажені,
Ви і не бачите, — до землі
Бете поклони, за хрести
Ховаєтесь від сатани,
І просите стиха,
Супостатам-християнам
То чуми, то лиха,
То всякого безголова!
А все по закону....
А бодай вас!
Та цур же вам,
Новим фараонам
І кесарям людоїдам!...
Перелечу во время оно,
Як той мерзенний Рим
з Нероном
В паскудних оргіях конав;
А новий день, із тьми-неволі,
На Колизей і Капітолий
Уже світив, уже сияв.
Уже огненні язики
Із краю в край по всій землі
Святеє слово пронесли.
І никли гордії владики
Перед святим его хрестом.
Перенесись во время оно,
Душе моя, і стоном, дзвоном,
І трубним гласом возгреми,
Із мурів темної тюрми!

- Ряд. 77 — Ти Мати Божа на землі,
" 85 — І на Україну понеслось
" 86 — нема.

- Ряд. 123 — Горить кадило золоте...
" 130 — І вся мерзена Юдея
" 138 — Возстав із гроба Слово встало —
" 160 — І козлоногий сивий Фавн
" 163 — Перед святим, і повели
" 165 — нема.
" 172 — Співають гимн. Приготован
" 204 — Твій син Алкид, твоя дитина,
" 207 — Гине в неволі, у кайданах;
" 227 — Круг смертного твого постануть
267-268 — Його самим їм вихвалять, —
Та заразом щоб доконать
" 295 — Чи кат помилує кого?
" 296 — нема.
" 300 — нема.
" 306-308 — Коли не чином, то грошима,
Кому в аренду Палестину,
Або за більшої заслуги,
" 311 — Хоть і підтопану — нічого
" 316 — І себе повинні підкладать
" 343 — Лукавого бога! —
" 346 — Пішла його зустрічати —
" 394 — Ручними обкрутять;
" 502 — Ізза Тибру, із Альбана
" 517 — Праотче...
" 553-554 — А ти осталась одна
Одна на березі. Дивилась
" 562 — І помолилась в первий раз
" 565 — І слова його живії

Після рядка 569 — дата: 5-8 грудня, 1857 В Нижнім Новгороді.

(Варіанти в рядках тексту видання Сушкевича — перед 17, 23, 33, 93, 105, 107, 110, 147, 159, 224, 240, 246, 274, 292, 330, 411, 415, 469, 477, 489, 560 і 561 — збігаються з варіантами з автографу в Празькому виданні "Кобзаря" 1876 р., див. вище під В., і тому тут не повторені).

Стор. 28. **ЮРОДИВИЙ**. Автограф невідомий. Друкується за текстом першої публікації твору в статті О. Кониського "Недруковані поезії Т. Г. Шевченка" (ЗНТШ, 1901, т. XXXIX, с. 3-6). У статті Кониський твердить, що він друкує цей вірш з Шевченкового автографу — чвертки аркуша, складеного вдвоє, без ніяких ознак часу написання твору. В автографі було кілька виправлень, до яких Кониський подав первісні варіанти (надруковані нижче під А.). Орієнтовна дата написання цього твору — кінець 1857 р., Нижній Новгород.

А. Первісні варіанти в автографі, згаданому в названій статті О. Кониського:

- Ряд. 11 — До того нас домуштровали,
" 16 а. — А ми дивились і мовчали
" 6. — А ми читали і мовчали
" 53 — Поки нездужає сатрап,
" 57 — Послав у каторгу святого;
" 72 — Твої безбожний діла...
" 82 — І ти не глянуло на них
" 85 — Ти спиш в киоті, а кати...

Після ряд. 95 — І той юродивий в кайданах.

Стор. 32. **ДОЛЯ.** Друкується за автографом "Більшої книжки" (с. 227). Крім цього автографу у Відділі рукописів Інституту Літератури ім. Шевченка АН УРСР зберігаються ще три інші автографи цього твору — в "Журналі" Шевченка (запис під 9 лютого 1858), в листі до М. С. Щепкіна від 10 лютого 1858 і в листі до М. Лазаревського від 22 лютого 1858. Тексти всіх автографів збігаються, за винятком двох рядків. Вперше вірш був надрукований в альманаху "Хата" 1860 р. (с.89) за текстом Б, але без останніх 4 рядків. Повністю надрукований вперше в "Кобзарі" 1867 р. видання Кожанчікова (с. 618) за текстом автографу "Журналу". Дата написання визначена на підставі запису першої редакції вірша в Журналі.

А. Варіанти з автографу в Ж., Щеп. і Лаз.:

- Ряд. 14 — в Щеп.: І йоти кривди за собою!
" 16 — Мій друже щирий нелукавий!

Стор. 33. **МУЗА.** Текст — за автографом "Більшої книжки" (сс. 228-229). Так же само, як попередній вірш "Доля" і черговий "Слава", "Муза" творить із ними триптих, об'єднаний спільним заголовком „Доля-Муза-Слава”. В автографі є виправлення в кількох рядках, див. нижче під А. Крім цього автографу є ще три інші — в Ж., Щеп. Лаз. Всі вони різняться між собою і мають багато варіантів проти основного тексту (див. — під Б.). Крім того є ще копія віршу, зроблена П. Кулішем в 60-их рр. XIX ст; варіанти її подані під В. Вперше була надрукована „Муза” за текстом в Ж. в журналі „Основа” 1862 р. (кн. V. с. 23). За текстом Б надрукована вперше в Кож. (сс. 619-620) з відміною в одному рядку. Дата написання віршу визначена на підставі запису першої редакції в „Журналі”.

А. Первісні варіанти в автографі „Більшої книжки” (основний текст):

- Ряд. 6 — Як тая воля на роздольї
" 12 а. — Мені ти зорею сіяла

- Ряд. 12 б. — Святою зорею сіяла
 " 13 — В степу безлюднім в чужині
 " 17 — Із казарми смердячої
 " 19 — Вилетіла пташечкою,
Б. Варіанти з автографів в Ж., Щеп. і Лаз.:
 Ряд. 1 — в Ж., Лаз.: І ти пречистая святая
 " 1 — в Щеп.: І ти пречистее святее
 " 2 — в Щеп.: Ти чадо неба молодее,
 " 7 — в Щеп.: Туманом сивим повила.
 " 12 а. — в Ж., Щеп.: І всюди зоренько моя
 Ти непорочною сіяла!
 " 12 б. — в Ж., Лаз.: І всюди зоренько моя
 Ти не марніла ти сіяла!
 " 13 а. — в Ж., Щеп.: Не помарніла в чужині
 " 13 б. — в Ж., Лаз.: В степу безлюднім, в чужині
 " 15 а. — в Ж., Щеп.: У кайданах пишалася
 " 15 б. — в Ж., Лаз.: Ти в кайданах пишалася
 " 17 — Із казарми смердячої
 " 19 — Вилетіла як пташечка
 " 22 а. — в Ж.: Та любо та мило
 " 22 б. — в Ж., Лаз.: Моя сизокрила...
 " 22 — в Щеп.: Тихесенько мило...
 " 26 — Своєю Божою красою
 " 27 — Витаеш ти мій херувим
 Золотокрилий серафим!
 " 28 відповідає в Лаз. 29-ому рядкові
 " 29 відповідає в Лаз. 28-ому рядкові
 " 30 а. — в Ж.: Не
 " 30 б. — в Ж., Щеп.: Витаю з мною уночі,
 " 31 — в Щеп.: І вдень, і звечера, і рано,
 " 32 — в Ж., Щеп.: Не покидай мене, учи,
 " 33 — в Лаз.: Учи нескверними устами
 " 34 — Хвалити правду поможи
 " 37 а. — Не кидай марне. Положи
 " 37 — в Щеп.: Не кинь мене, а положи
 " 37 — в Лаз.: Святая Мати! Положи
 " 40 — в Лаз.: З очей безсмертних покажи.
В. Варіанти з копії Куліша:
 Ряд. 13 — В степу безлюднім, у чужині
 " 17 — Із казарми смердячої
 " 19 — Вилетіла пташечкою,

Стор.35. **СЛАВА.** Основний текст — за автографом "Більшої книжки" (с. 230). Крім цього автографу відомі ще три інші, наявні, як "Доля" і "Муза" в Ж., в Щеп., і в Лаз. Всі вони різняться між собою в багатьох рядках і розходяться з

основним текстом (варіанти їх — нижче під А.). Вперше вірш "Слава" був надрукований за текстом Ж. в журналі "Основа", 1862 (Кн. У, с. 25), з пропущенням рядків 19-20, очевидно, з цензурних міркувань. За текстом автографу Б вірш був надрукований вперше в "Кобзарі" 1867 р. видання Кожанчикова (сс. 621-622), теж із пропущенням 21 і 22 рядків. Дата написання твору — 9 лютого 1858. Її визначено на підставі запису першої редакції в Ж. В автографі Б Шевченковою рукою вписана дата "1858. Нижній Новгород".

А. Варіанти з автографів у Ж., в Щеп. і в Лаз.:

- Ряд. 1 — в Щеп.: А ти циндре, орандарко,
 " 3 — в Щеп., Лаз.: Де ти в чорта забарилась
 " 6 а. — в Ж., Щеп.: Мабуть розпустила.
 " 6 б. — в Ж.: Дрібно розпустила. (Там же виправлено, як в основному тексті).
 " 9 а. — в Ж., Щеп.: Сідай лишень коло мене
 " 9 б. — в Ж.: Горнись дишень коло мене
 " 9 — в Лаз. Пригорнись лишень до мене
 " 11 — в Лаз.: Обіймемось гарнесенько
 " 13 — в Ж., Щеп.: Поцілуемось... та й тее...
 (В Ж. цей рядок виправлений, як в основному тексті).
 " 17 а. — в Ж., Щеп.: Волочуся за тобою
 " 17 б. — в Ж.: Коло тебе мизкаюся
 " 17 а. — в Лаз.: Бахурую за
 " 17 б. — в Лаз. Бахурую коло тебе,
 " 18 — в Щеп.: Ти хоч і пишалась,
 " 19 — І с п'яними королями
 " 20 а. — в Ж.: По шинках таскалась,
 " 20 б. — По шинках шаталась,
 " 21 — в Ж., Лаз.: І курвила з Миколою
 " 21 — в Щеп.: І курвила с салдатами
 " 22 — в Ж., Щеп.: Під Севастополем... (в Ж. цей рядок виправлений, як в основному тексті).
 " 25 — в Ж.: Дай на себе надивитись
 " 25 — в Щеп.: Дай хоч глянути на тебе
 " 25 — в Лаз.: Хоч на себе надивитись
 " 26 — в Щеп.: І, і пригорнутись
 " 27 — Під крилом твоїм, і любо
 " 28 а. — в Ж.: Но
 " 28 б. — Спoxмільля заснути в Ж., Щеп. —
 " 28 в. — в Ж.: Навіки заснути
 " 28 г. — в Ж., Лаз.: З дороги заснути.

Стор. 37. СОН (На панщині пшеницю жала). Основний текст — за автографом, що написаний олівцем на звороті офорта, подарованого Шевченком Ф. І. Черненкові 16 липня 1858 р. В автографі багато авторських виправлень (первісні

варіанти подані нижче під А.). Текст “Сну” в цьому автографі найбільш викінчений і досконалий з мистецького погляду. Крім цього відомі ще три інші автографи твору: у “Більшій книжці (стор. 231), в “Журнали” Шевченка (запис під 13 липня 1858) і в листі Шевченка до Марії Максимовичевої від 22 листопада 1858 р. (див. лист 136 в X-ому томі цього видання). Усі ці автографи розходяться між собою і відрізняються від основного (варіанти з усіх цих автографів — під Б.) Відомі теж ще копії цього віршу: а) в листі В. С. Аксакової до М. Г. Карташевської від 26 липня 1858 р. (варіанти цього списку — нижче під В.), б) в примірнику “Кобзаря”, видання 1860 р. (стор. 221), близький до якого текст був опублікований у виданні Сушкевича 1867 р. (т. I, стор. 214) — (варіанти обидвох цих текстів подані під Г.) і в) копія, зроблена П. Кулішем в 60-их рр. XIX ст. (варіанти подані під Г.). Вперше був надрукований цей вірш у журналі “Русская Беседа” 1859 р. (кн. III, стор. 5-6) з присвятою Марку Вовчку. Цієї присвяти ні в одному з автографів немає; вона була передрукована тільки у виданні Сушкевича і в празькому виданні “Кобзаря” 1876 р. (т. I, стор. 343-344). Дата написання твору — “13 липня 1858 р. С.-Петербург” визначена на підставі запису першої редакції в “Журнали”. В автографі Б. зафіксована Шевченкова дата: “1858. Нижній Новгород”.

А. Первісні варіанти в автографі на звороті офорта, подарованого Черненкові:

- ” 3а.—Пішла а Йвася
- ” 3б.—Пішла собі пошкандибала|
- ” 4а.—Маленького нагодувать
- ” 4б.—А сина Йвана годувать
- ” 5—Воно манесеньке лежало
- ” 8—Попестила і чутким сном
- ” 11—І уродливий і жона|тий|
- ” 16—Свою собі пшеницю жнуть,
- ” 18—І усміхнулася небога
- ” 19а.—Та й пробудилася. Сповила
- ” 19б.—Та й пробудилась. Сповила
- ” 20—Свого Івасечка малого
- ” 22-23а.—І копу дожинать пішла
Поки не чути ланового
б.—Та щоб не зуспїть ланового
Ще копу дожинать пішла.

Б. Варіанти з автографів у „Більшій книжці“ (Б.), „Журнали“ (Ж.), листі до Марії Максимовичевої (Макс.) і з тексту, друкованого в „Руской Беседе“ (РБ):

Присвята — в РБ: (Марку Вовчку)

Ряд. 6 — У холодочку за снопом (В Ж., як в основному тексті)

- Ряд. 12 а. — в Ж.: Не бурлакує, а жонатий
 12 б. — Не одинокий, а жонатий
 " 15 — Та на своїм веселім полі
 " 16 — в Б., Макс., РБ: Свою таки пшеницю жнуть
 Після 17 — в Б.: Та й дуче колоски збирають
 Мов тая доленька свята,
 Мов ангеляточки ідуть.
 Після 17 ряд. в Макс.: (Та й усміхнулася небога: Проки)
 Та й дучи колоски збирають,
 Як тая доленька чужая...
 Ряд. 18 — в Б., Макс., РБ: І усміхнулася небога,
 " 19 — в РБ: Проснулася — нема нічого...
 " 20 — в Б., Макс., РБ: На сина глянула, взяла
 " 21 — в Ж.: Його гарненько сповила:
 Після 23 ряд. — в Ж., Б.: Остатню, може; Бог
 поможе

То й сон твій справдиця
 (Ці два рядки в Б. дописані іншою рукою).

В. Варіанти із копії в листі В. С. Аксакової до М. Г. Карташевської від 26 липня 1958 р.:

- Ряд. 8 — Попестила і тихим сном
 " 12 — Не одинокий, а жонатий.
 " 16 — Удвох своєю пшеницю жнуть
 " 18-23 — І усміхнулася небога,
 Та й пробудилась, сповила
 Свого Івасика малого
 Та копу дожинать пішла
 Поки не чути ланового

Дата — 14 июля 1858 г.

Г. Варіанти із копії 60-их рр. 19-ого ст. в "Кобзарі" 1860 р. і з видання Сушкевича 1867 р.:

Присвята — в К. 14: (Мар'ї Александрівні Марковичі)
 Присвята — в С.: Мар'ї Александрівні Марковичі.

- Ряд. 1 — На панщині пшеницю жали
 " 2 — в К-14: Втомилися і спочивать
 " 2 — в С.: Втомилися і спочивають.
 " 7 — в С.: Розповіла, погодувала,
 " 8 — в С.: Попестила й ніби сном
 " — І вродливий і багатий

Рядка 12-ого нема.

- " 13 — Та вольний бачицца, бо й сам
 " 15-16 — Та на своїм веселім полі,
 Таки своєю пшеницю жнуть,
 " 18 — в К-14: І усміхнулася небога,
 " 18 — в С.: І усміхалася небога
 " 20 — На сина глянула, взяла
 " 21 — Його тихесенько сповила,

Ряд. 22 — в К.-14: Та й щоб дожать до ланового

" 22 — в С.: Та й щоб до ланового

Г. Варіанти з копії Куліша 60-их рр. 19-ого ст.:

Ряд. 3 — Пішла в снопи. Подибала

" 5 — Бо сповите кричало.

Варіанти в рядках 6, 126, 15-16, після 17, 18 і 20 збігаються з текстом "Більшої книжки" (див. вище під Б.)

Стор. 38. **Я НЕ НЕЗДУЖАЮ, НІВРОКУ.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки". В автографі є поправка в одному рядку (див. під А). Крім автографу відомі ще кілька копій цього віршу. У примітках до "Кобзаря" 1908 р. В. Доманицький подає варіанти із копії Г. Богданенка (див. під Б.). У примірнику "Кобзаря" 1860 р. (К-14), на стор. 65 цей вірш записаний рукою І. Білозерського з датою "у Венеції в 1862 році"; близький до нього текст був надрукований у виданні Сушкевича 1867 р. (т. I, стор. 65). Ця копія різниться чимало від автографу Б. Треба думати, що, друкуючи цей вірш, Сушкевич його редагував, бо в опублікованому ним тексті є кілька нових варіантів (див. під В.). Деякі варіанти наявні і в копії П. Куліша 60-их рр. 19-ого ст. (див. під Г.). Вперше був надрукований цей твір у виданні Сушкевича 1867 р. Дата написання в автографі Б.: "1858. 22 Ноября", С.-Петербург.

А. Первісний варіант в автографі "Більшої книжки" (стор. 232):

Ряд. 2 — А щось таке щось бачить око,

Б. Варіанти із копії Г. Богданенка:

Заголовок — Сподівана воля

Ряд. 19 — Любить царя свого нового

В. Варіанти із копії І. Білозерського із видання Сушкевича 1867 р.:

Ряд 2 — А щось таке, щось бачить око

" 3 — в К-14: І не спить, і серце б'єтця

" 3 — в С.: І не спить, а серце бетця

" 4-5 — І болить, мов негодована дитина,
.....
.....

" 7 — Ти ждеш: добра не жди,

" 10 — Її приспав, .. і щоб збудить

" 12 — в С.: Громадою

" 13 — в С.: Та добре

" 17 — А панство буде панувать,

" 19 — в К-14: Любить царя свого дурного,

" 19 — в С.: Любить ... свого дурного

" 20 — в С.: Та прославлять

" 21 — Та більше, бачитця, нічого....

Г. Варіанти із копії Куліша:

- Ряд. 1—Я нездужаю нівроку,
" 2—А щось таке щось бачить око,
" 3—І серце жде когось. Болить,
" 18—Храми, палати будоватъ

Стор. 39. **ПОДРАЖАНІЄ 11 ПСАЛМУ.** — Основний текст поданий за автографом "Більшої книжки" (стор. 233). В автографі є поправка в одному рядку. Відомі рукописні копії цього віршу, зроблені Ів. Лазаревським і П. Кулішем. В копії першого наявний варіант в одному рядку. Копія другого має варіант в одному рядку, який повторює первісний варіант рядка, виправленого в автографі Б. Вперше був надрукований цей вірш у журналі "Основа", кн. X за 1861 р., стор. 1, під заголовком "Прочитавши 11-ий псалом" і з відмінами у двох рядках (див. нижче). Дата твору в автографі Б.: "1859 15 февраля", С. Петербург.

- Ряд. 8—в Б. і в Куліша: З гостей на цвинтаръ пове з уть?
" 8—в Осн. і С.: З гостей на цвинтаръ пове зуть?..
" 21—в Осн. і С.: Малих отих рабов похилих!
" 30—в Лаз.: Розлий же їх твої святії

Стор. 41. **МАРКУ ВОВЧКУ.** — Основний текст — за автографом "Більшої книжки" (стор. 234). В автографі є поправки в трьох рядках (див. під А.). Нові варіанти наявні в автографах-уритках цього віршу, написаних на листі М. О. та М. В. Максимовичів до Шевченка від 6 жовтня 1859 р. (урички ці приведені нижче під Б.). Існує ще копія цього твору, зроблена Ів. Лазаревським, з власноручними поправками Шевченка (варіанти з неї — див. під В.). Копія віршу, зроблена П. Кулішем в 60-их рр. XIX ст., цілком збігається з первісною редакцією в автографі Б. Вперше був надрукований цей вірш у "Кобзарі" 1867 р., видання Кожанчікова (стор. 627) за текстом Б. Дата написання твору визначена в автографі Б — "1859 Февраля 17 С. П. Б.". Присвята в автографі Б: " На память 24 Генваря 1859" занотовує день знайомства Шевченка з Марком Вовчком після приїзду її з Немирова до Петербурга.

А. Первісні варіанти в автографі "Більшої книжки" і в копії П. Куліша:

- Ряд. 17-19—А дні мої моя ти доле!
Твоїми днями назову.

Б. Текст автографів-уричків на листі М. О. та М. В. Максимовичів:

1. І тую думоньку. О доле!
Єдина моя ти доню.
Твоею гордо назову.

(Замість слова "гордо" первісно було "серце". Останні два рядки в автографі закреслені).

II. Пророче наш! моя ти доню

Твоєю думу назову.

В. Варіанти із копії Ів. Лазаревського з поправкою Шевченка:

Ряд. 11 — Світи на мене і нагрій

" 17-19 а. А дні мої, моя ти доню(?),
Твоїми днями назову.

" 17-19 б. А дні мої, моя дитино!
Твоїми днями назову.

Дата: 17 февр|аля 1859|.

Стор. 42. **ІСАІЯ ГЛАВА 35.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 235-236). Первісні варіанти іншого автографу, написаного олівцем на офорті роботи Соколова опублікував В. Доманицький у своїй праці "Критичний розслід над текстом "Кобзаря" (стор. 324-326). Вивчення їх показує, що автограф у виправленому вигляді майже ідентичний з основним текстом (автограф Б.), але первісні його варіанти дають ранішу редакцію твору (див. під А.). Є ще копія цього віршу, зроблена П. Кулішем в 1860-их роках. В цій копії один новий варіант (див. під Б.). Вперше вірш був надрукований в "Основі", кн. XI-XII за 1861 р., стор. 2-3 під заголовком "Прочитавши главу 35-у Ісаїї". Дата написання визначена в автографі Б — "25 Марта 1859" С. Петербург.

А. Варіанти в автографі, написаному на офорті роботи Соколова:

Заголовок: По драж|аніє|. Ісаїя глава ХХХУ.

Ряд. 3 — Квітчастим злагом! Процвіти,

" 4 а. — Рожевим крином процвіти!

" 4 б. — Зеленим крином процвіти!

" 10 а. — Тебе укріє дорогим

" 10 б. — Тебе покріє дорогим

" 12 — Добром заробленим підбитим,

" 16 — Одпочинуть невольничі

" 20 — Радуйтеся, дрібнодухі!

" 29-30 — Тоді кривий, мов сарна тая
Із гаю полем застрибає

" 32 — Прорветься слово, мов вода,

" 33 — Ненапоєнною

" 36 — Великі ріки, а озера

" 37 — Кругом лозами поростуть,

" 40 — Широкі святії

" 41 — Та великі простеляться

" 44 а. — Царі того шляху,

" 44 б. — Тих шляхів владики

Ряд. 47 — Зійдуться собі до купи,

" 49 а. — І пустиню опанують

" 49 б. — А пустиню опанують.

Б. Варіант із копії П. Куліша:

Ряд. 39 — Оживуть степ і озера,

Рядки 3, 4 б., 10 б., 12, 16, 20, 29, 30, 36, 37, 40, 41, 47, 49 б.
виправлені, як в основному тексті).

Стор. 44. **Н. Н. (ТАКА, ЯК ТИ, КОЛИСЬ ЛІЛЕЯ).** — Основний текст — за автографом "Більшої книжки" (стор. 237). Відома ще копія цього віршу, зроблена В. Г. Честаховським, опублікована в журналі "Наше Минуте" Но. 1-2 за 1919 р., стор. 22; варіанти її подано нижче. Вперше був надрукований цей вірш в празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 212). Дата написання твору визначена в автографі Б. — "19 Апреля 1859", С. Петербург.

Ряд. 11 — Пода й їй, Господи, подай

" 12 — Пошли їй долю на сім світі...

Стор. 45. **ОЙ ПО ГОРІ РОМАН ЦВІТЕ.** Основний текст надрукований за автографом "Більшої книжки" (стор. 238), в який цей вірш переписаний чужою рукою. В тексті є поправки Шевченка; зокрема, Шевченко написав присвяту твору: "Федору Івановичу Черненку. На пам'ять 22 Сентября 1859 р." замість первісної "Тригорію Федоровичу". Первісні варіанти цієї авторизованої копії подані нижче. У відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР зберігався до 1939 р. під № 65 пошкоджений автограф віршу без заголовка і без присвяти, із варіантами у двох рядках. Вперше був надрукований вірш в альманасу "Хата" 1860 р. (стор. 90) під заголовком "Пісня" без присвяти Черненкові і з відміною в одному рядку. Дата написання поставлена рукою Шевченка в Б. — "Лихвин. 7 Юня 1859 р." В автографі Но. 65 дата інша: "1859. 23 августа Гирівка."

Заголовок — в Б. й авт. Но. 65 нема, в "Хаті" — Пісня.

Ряд. 1 — в "Хаті": Ой по горі ромен цвіте

" 5 — в авт. Но. 65: Чи то в шинку з багачами

" 6 — в авт. Но. 65: Чи то в степу с чу|маками|
(Автограф у цьому місці пошкоджений).

" 8 — в Б.: З вітром віюця по волі? —

" 11 — в Б.: та в рушничку, та в хустині

Стор. 46. **ОЙ МАЮ, МАЮ Я ОЧЕНЯТА.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 239). В автографі один очевидний огріх, поправлений Шевченком зразу ж при вписуванні вірша: в рядку 4-ім спочатку було написано "Ой маю,

маю і оченята"; слово "оченята" Шевченко закреслив і зверху написав "Рученята". Вперше надрукований вірш у "Кобзарі" 1867 р. видання Кожанчікова (стор. 632). Дата написання твору визначена в Б. автором "10 Іюня |1859 р.| Пирятин."

Стор. 47. **СЕСТРИ**. — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 240). В автографі є поправка в одному рядку. Вперше був надрукований вірш у журналі "Основа" кн. УІ за 1861 рік, стор. 47-48, без змін. У "Кобзарі" 1867 р., видання Кожанчікова (стор. 633-634) вірш надрукований з відміною в одному рядку. Дата написання визначена в автографі Б. — "20 Іюля |1859 р.| Черкаси."

Ряд. 10 — в Б.: Сієє синій та горить

" 14 — в Кож.: Многострадалъная, святая,

Стор. 49. **КОЛИСЬ ДУРНОЮ ГОЛОВОЮ**. — Друкується за автографом "Більшої книжки" (Стор. 241). В Полтавському державному краєзнавчому музеї зберігався до 1939 р. окремий автограф цього віршу, з відмінами в одному рядку. Вперше надрукований був цей вірш в "Основі", кн. I за 1862 рік, стор. 6. Дата написання твору в автографі Б. — "21 Іюля |1859 р.| Черкаси". В автографі Полт. музею дата — "21 Іюня 1859 р. г. Черкаси".

Ряд. 8 — в "Осн." і в автогр. Полт. Музею.: На |о без-
славлені й| землі!...

Стор. 50. **ЯКБИ ТО ТИ, БОГДАНЕ П'ЯНИЙ**. — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (Стор. 242). Вперше була надрукована частина цього віршу (перші чотири рядки) в "Кобзарі" 1867 р., вид. Кожанчікова (стор. 636). Повністю був надрукований цей твір у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (том II стор. 213). Дата написання твору визначена в автографі Б. — "18 августа |1859 р.| в Переяславі".

Стор. 51. **ВО ІУДЕІ ВО ДНІ ОНИ**. — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 243-244). Раніша, чорнова, редакція цього твору — окремий автограф з багатьма виправленнями (т. зв. чернігівський автограф-зошит) зберігався до 1939 р. під Но. 52 у Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР. Цей текст ранішої редакції поданий повністю нижче під А. і за ним винотувані окремо наявні в ньому первісні варіанти. Вперше був надрукований цей твір у "Кобзарі" 1867 р., вид. Кожанчікова (стор. 636-638) з цензурними купюрами і з деякими відмінами в тексті (варіанти — див. нижче під Б.). В празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 213-214) був надрукований текст цього віршу з

відмінами в кількох рядках і з пропуском рядка 9-ого ("Самодержавний государ!"). Варіанти подані нижче під Б. Цілий твір без цензурних купюр був надрукований у виданні "Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії" (Женева, 1890, стор. 179-180). Дата написання визначена в автографі Б. — "24 Октября [1859]. С.- Петербург".

А. Текст чернігівського автографу-зошита (чернетки):

- Во Іудеї во дні они,
Во время Ірода царя;
Кругом Сіона й на Сіоні
Романські п'яні легіони
5 Паскудились. А у царя,
У Ірода таки самого.
І у порогу й за порогом
Стояли ліктори. А царь
Самодержавний государь!
10 Лизав у ліктора халяву
Щоб той йому на те, на се
Хоч півдинарія позичив
А той кишенею трясє
Виймає гроші і не лічить
15 Ниначе старцеві дає.
І п'яний Ірод знову п'є. —
Аж ось, не в самім Назареті
А у якомусь у вертепі
Марія сина привела
20 І в Віфлієм з малим пішла.
Біжить почтарь із Віфлієма,
І каже, — Царю! так! і так!
Бурьян! і кукіль! і будяк
Ростє в пшениці! Кляте племя
25 Давидове у нас зійшло!
Зотни, поки не піросло. —
Так що ж! — промовив Ірод п'яний,
По всьому царству постенать
Малих дітей. А то погані
30 Не датимуть і царювать. —
Почтар нівроку був підпильий,
Отдав сенатові приказ
Щоб тільки в Віфліємі били
Малих дітей. . . .
35 Спаси ти нас
Младенче праведний великий
Ще од п'янішого владики!
Тебе од п'яного спасла
Твоя преправедная Мати.
40 А де нам тую матір взяти,

- Ми серцем голі догола!
Раби з кокардами на лобі!
Лакеї в золотій оздобі!
Онуча, попіл з помела
- 45 Єго Величества. Та й годі!
Байстрюче праведний! дитино!
Її єдина дитино!
Байстрюче праведний! Прости
Мене неправедного. Нині —
- 50 Сьогодні маю я клясти
(Твоїх мучителєй. А Ти
Благословенная в женах
Пронепорочная)

Первісно в цьому тексті було: в рядку 4 — Римлянські; в р. 5 — а. паскудилися, б. паскудили; в р. 7 — і за порогом; в р. 8 — І царь; в р. 9 — Єрусалимській господарь; в р. 11 — Щоб йому; в р. 13 — а. калиткою, б. саковкою; в р. 19 — Покритка сина привела; в р. 20 — а. з малим, б. з байстрам; в р. 30 — І не дадуть до царювать; в р. 36 — Байстрюче; в р. 37 — Од тверезійшого; в р. 38 — а. од п'яного, б. од Ірода; в р. 40 — а. А де нам матір таку взяти. б. А де твою нам матір взяти. в. А де нам матір тую взяти; в р. 44 — а. Дрібнота, смітьтя з помела. б. Онуча, смітьтя з помела; рядки 46-47 у написанні на звороті сторінки звучали:

Великомучениче сину!

Її єдина дитина!

в рядку 50 було — а. я клясти, б. проклясти

Б. Варіанти з "Кобзаря" 1867 р., видання Кожанчікова і з празького видання "Кобзаря" 1876 р.:

Рядка 9-ого нема.

Ряд. 18 — А в віфлеємському вертепі

" 19 — Марія сина родила

" 32 — Одав Анатові приказ

Рядків 37-45 в Кож. нема.

Стор. 53. **МАРІЯ.** — Основний текст надрукований за другою редакцією цього твору, наявною в окремому т. зв. чернігівському автографі-зошиті Шевченка (на стор. 26-46). Цей зошит належав колись Чернігівському музеєві і до 1939 р. зберігався під Но. 52 у Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР. Як це засвідчено в листах Шевченка до княгині В. Репніної від 1 січня і 7 квітня 1850 р., думка створити поему з життя Марії, Христової Матері, з'явилася в поета ще на засланні, в 1850 р. Чи почав писати Шевченко цю поему вже тоді — невідомо, бо ніякі автогра-

фи, які були б датовані тим часом, не збереглися. В цьому самому автографі зошиті, з якого взятий основний текст поеми, записана на стор. 1 і 6-25 ще перша відмінна редакція цієї поеми, не така закінчена, як її друга редакція. Дослідники Шевченкових текстів вважають цю першу редакцію в Чернігівському зошиті найранішою з відомих редакцією поєми і трактують її як початкову чернетку цього твору, датовану самим Шевченком: "27 октябрю". Текст цієї першої редакції з Чернігівського автографу, що в ньому є багато виправлень, які доводять, що Шевченко посилено працював над цим рукописом, надрукований повністю в II-ому томі видання "Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах", Київ, 1939 на стор. 460-469, де й подані первісні варіанти цієї редакції. В автографі другої редакції "Марії", за якою друкується основний текст, є також цілий ряд перерібок і виправлень (ці первісні варіанти подані нижче під А.). Перед текстом цієї другої редакції рукою Шевченка, олівцем, написано: "Прочитайте і завтра вранці пришліть"... Це доводило б, що Шевченко давав автограф читати комусь із своїх приятелів. В кінці 1859 р. поема "Марія" була переписана до "Більшої книжки" (стор. 245-279) рукою Ів. Лазаревського (як це засвідчила К. О. Лазаревська), а не рукою Марка Вовчка, як це думали до того часу. Переписано поєму не досить уважно: в тексті є багато перекручень; деяких місць оригіналу переписувач не розібрав. Вивчення тексту поеми в "Більшій книжці" показує, що переписано її не з другої редакції Чернігівського автографу-зошита, а з якогось іншого рукопису. Можливо, що цей, незбережений до нашого часу, рукопис був проміжною редакцією між обидвома наявними в Чернігівському зошиті редакціями, бо в ньому є дещо спільне і з першою редакцією цього твору і з його другою редакцією. Варіанти тексту з "Більшої книжки" подані нижче під Б. Текст "Більшої книжки" — цінний ще й тим, що його правив сам Шевченко. Поправки Шевченка в ньому іноді збігаються з основним текстом, значить з другою редакцією в Чернігівському зошиті. На першій сторінці тексту поеми "Марія" в Більшій книжці сам Шевченко написав олівцем "Марія" (поема). Кінець твору, вставлені до тексту другої редакції рядки 747-756, Шевченко закреслив і тому ж, згідно з цією виразною й останньою волею поета, ці рядки в нашому виданні пропущені і подані на своєму місці між варіантами. Вперше була надрукована поема "Марія" в празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 215-235) за текстом "Більшої книжки", без рядків 747-756, саме тих, що їх викреслив сам Шевченко. В першодруку є відмінні в кількох рядках. У дальших виданнях, як правило, поема друкувалася за текстом "Більшої книжки", але, у ви-

данні "Поезії Т. Гр. Шевченка, заборонені в Росії", Женева, 1890, стор. 118-205, ця поема, хоч і надрукована за цим же текстом, протеж, має проти нього багато відмін невідомого походження. Ці варіанти подані під В. Дата написання остаточної редакції твору визначена самим Шевченком у "Більшій книжці" — "11 Ноября 1859 р. С.-Петербург."

А. Первісні варіанти в другій редакції Чернігівського автографу, за яким надрукований основний текст:

- Ряд. 3 — На серце чистее твоє
" 5а. — На тебе слабий возлагаю.
" б. — На тебе сило, возлагаю.
" 6 — Святая Матер всіх святих!
" 17 — Вонми їх плачу і пошли
" 19 — А я убогій воспою;
" 20 — Як процвітуть веселі села,
" 21 — Псалом і тихий і веселий

Після 21 рядка — Недолю тяжкую твою!
Я воспою тойді. А нині
Мов фарисей той милостиню
Динарій лепту подаю
(Первісні звучання першого і двох останніх рядків цього уривку були:

- Продолю тяжкую твою!
Мов благостиню милостиню
а. Тобі скорб |я щій| |подаю|.
б. Тобі убогій подаю.
в. Убогій лепту подаю.
г. Тобі убогій подаю.)

- Ряд. 22 — Тебе о мати воспою!
" 26 — У бондар |я| |чи тесляра|
" 30 — Уже чимала підросла
" 31 — Росла вона та виростала
" 47 — Йому на той бурнус святешний,
" 58 — А він сидить за стру |г| |берецьа?|
" 64-65 — На тихий той широкий став,
Чи озеро Тиверіяду?
" 66-67 — І промовля, — моя порадо!
Широкий царю озерам!
" 81а. — Ніхто не узрить! О доля
" б. — Ніхто не узрить! О доле?

Після 81 рядка — Згнушася тію кра |сою|

- Ряд. 82 — Тернами внаготі вела
" 85 — Смутная тихая пішла.
" 86а. — І дучи вирвала зелений
" б. — Лопух зорва |ла|
" 108 — І ти |сердешная| |за сином|
" 129 — Та |заспівала|.

- Ряд. 134 — Чи я нагуляюсь.
 " 151 — І не втомилась. Виглядав
 " 158 — І |повечеряємо вкупі|
 " 170 — У же |умитий вихожав| |?|
 " 208 а. — Горить і гасне на кабиці
 " б. — Горить ог |онь|
 " 217 — До самої Ти|веріяди|
 " 219 — Того |апостола| |і раді|
 " 246 — Ти Пре|чис|т|і|й|
 " 247 — Рабами б подлие раби
 " 248 — І досі б кисли. |О муко!|
 " 251 — А жаль на вас малих душою
 Після 251 — Не бачите перед собою
 Ані чо гі сінько.
 Ряд. 266 — Ти безталанная ко|го|
 " 279-280 — Чи то якогось роспьяли
 У горо|ді| Ти|веріяді|
 " 291 — Ста|рий| |колисочку дебелу|
 " 337 — Дає та й каже, — По погоду й сь.
 " 358 — За нас святая роспьялась!
 " 461 — Її мале біленьке козиня
 " 466-468 — Із города, носив продають
 Барилочко та шапличок:
 Несе йому медяничок
 " 480 — Ходім — промовила
 " 484 — А Йосип хлопчи|ка|
 " 486 — На річці прала сорочки.
 " 500 — Все, все сплюндровано. В пустині
 " 510 — Крепи свою святую силу...
 " 530 — Свою дитину одягла
 " 561 — Ще в першій раз дитячі сльози
 " 563 — Полегшало. Взяла
 " 571 а. — Дитина спить. Вона ж над си-
 ном
 б. — Дитина спить. А на дитину
 " 573 — І на єдиную свою
 " 596 — То вдвох собі вон|и|
 " 611 — І батько й мати, і дитина
 " 613 — Таки в самий Єрусалим.
 " 622 — Зайшла вона.
 " 625 — Її дитиночка сидить
 Після 628 — І дивувались фарисеї
 " 634 — Вона вж|е| |бачила|
 Ряд. 635-636 — Самого Бога меж людьми
 Вона вже бачила
 " 639-640 — Та й рушили собі в дорогу
 У Назарет.

Ряд. 672 — Романській куплений плебей!

" 677 — І ти заплачиш ідучи

" 682-685 — І пити дасть йому

Очи |сгить| |прах з його хітона| |?|

І найде дірочку в хітоні

(Цей рядок був початий: І за |лата е|)

І залагає та й сидить

Під смоквою і виглядає

" 696 — Як узрів діточок:

" 701 — На нову пр |оповідь?|

Після 746 рядка: А потім ченці одягли

Тебе в порфіру. І вінчали,

Як ту царицю... Розп'яли

Й тебе, як Сина. Наплювали

На тебе кроткую кати;

Розтлили кроткую! а ти...

Мов золото в тому горнилі,

В людській душі возонови-
лась,

В душі невольничій. А мінь.

Б. Варіанти із копії в "Більшій книжці" з поправками Шевченка:

Ряд. 6 — Святая жено всіх святих (Потім Шевченко цей рядок виправив, як в основному тексті).

" 27 — Чи в бондаря того святого

Рядків 29-30 — нема.

Ряд. 31 — Росла собі і виростала

" 39 — Та й дивитця: а час мине,

" 89 — Головоньку ту ю смутною (Первісно було, як в основному тексті).

" 94 — Благоуханний зельний крине (Первісно було, як в основному тексті).

" 97 — Ти заховалася од спеки,

" 115 — Леліями там рясним (Потім Шевченко виправив цей рядок, як в основному тексті).

" 116 — Червоним маком; та й засни

" 124 — Аж сліпить очі. Підняла (Було, як в основному тексті).

" 149 — Миль зо дві мило с козиням (Потім виправлено, як в основному тексті).

" 170 — Умитий в куші вихожав

" 217 — До сходу сонця провела

" 219-220 — Благовістителя і рада
Радісінька собі прийшла

" 226 — Не та тепер Марія стала...

" 237 — Ніс с торбиною на плечах

" 248 — І досі мерли б! О муко!

- Ряд. 251 — Сліпі ви, нищіє душею,
 " 273 — Молись і дякуй, що не кинув,
 " 283 — І веселенька я пішла
 " 288 — Ото вони ідуть собі. (Потім виправлено,
 як в основному тексті).
 " 296-297 — Маленькеє сорочиня
 Комусь то це?
 " 344 — Додому котиця, і, глядь! —
 " 346 — І—диво дивне!... — Ніколи
 " 372 — Чабан якийсь кричить, біжить — (По-
 тім виправлено, як в основному тексті).
 " 401-402 — нема.
 " 431 — Щоб хоть укритися вночі.
 " — Страшними мертвими очами
 "479 — Ходім до моньку дитина!" —
 " 483 — Коза с козяточком коло хати. (Потім
 виправлено, як в основному тексті).
 " 503 — Швиденько кинулась: там
 " 528 — Таки з Іваном, та й була
 " 534 — В сосіди, в наймички проситись.
 " 537 — Уже чимало підросло;
 " 542 — Звичайне діточки! Ідуть
 " 544 — Аж любо гледіть, як ідуть!
 " 547 — Івась у коники гулявся,
 " 591 — Та в школу одвела
 " 593 — Сама, сама й навчила
 " 620 — Та плаче матір: і не чуть,
 " 639 — І веселенькиї в дорогу
 " 650 — І прорікали й роспьялись
 " 665 — І мовчки трепетно ридала,
 " 684 — Зашиє дірочку, та й знову
 " 691 — За ним по улицям ходили,
 " 696 — Як узрів діточок, привстав
 " 706 — З малими дітками, мужики,
 " 711 — Сказала діточкам і упала (Потім виправ-
 лено, як в основному тексті).
 " 722 — А ти, як палець той осталась
 " 731 — Вночі круг тебе сумовиті

Рядки після 746 рядка, наявні в першій і другій редакціях Чернігівського автографу, у "Більшій книжці" закреслені Шевченком. В шостому із закреслених рядків замість "розтлили кроткую" первісно було "розпьяли кроткую".

Дата — 11. Ноября С. Петербург.

В. Варіанти з видання "Поезії Т. Г. Шевченка, заборонені в Росії", Женева, 1890:

Ряд. 63 — І смутно-сумно поглядає

" 74 — Його старого підопру!..."

" 133 — Милій Боже, в Твоім раю

" 188 — Сама ж не їла, не пила,

" 212 — Марія встала та пішла

" 214 — І гость за нею, і се в ярочку

" 302 — Всі на ревизію у город,

" 305 — Тільки луна в гаю гула.

" 373-374 — "Пророчество Ієремії,
Ісаїї збулось, збулось!

" 387 — Та марне гріли... не купали

" 402 — І, не бораку, додали

" 532 — І зо святим своїм пішла

" 566 — Та коржичком нагодувала

" 573 — І на єдиную свою

Рядків, що приходять в Чернігівському автографі після
746 рядка, в названому виданні нема.

Варіанти в рядках: 29-30, 31, 89, 94, 116, 124, 217, 219-
220, 226, 248, 251, 283, 296-297, 344, 528, 542, 547, 620, 639
650, 665, 684, 696 і 722 збігаються з текстом у "Більшій
книжці" (див. вище, під Б.).

Стор. 76. **ПОСАЖУ КОЛО ХАТИНИ.** — Основний текст
за автографом "Більшої книжки" (стор. 280). В автографі цей
твір перекреслений. Вперше був надрукований вірш у журналі
"Основа", кн. II-а за 1862 р., стор. 2 під заголовком "Подра-
жаніє польському поетові Антонію Сові" з відмінами в
кількох рядках. Поданий в "Основі" заголовок неправильний,
бо цей твір Шевченка є наслідуванням віршу польського поета
Яна Чечота, а не Антонія Сиви, як це довів уже В. Щурат у
своїй статті "Шевченко-Желіговський-Чечот" у кн. "Літера-
турні начерки" (Стор. 95-99). Дата написання твору визна-
чена в автографі "Більшої книжки" — "19 Ноября |1859 р.].
С. Петербург."

Варіанти з "Основи":

Заголовок: Подражаніє польському поетові Антонію Сові

Ряд. 2-3 — На спомин дружину,

І яблуньку і грушечку,

" 4 — На спомин єдиній!

Стор. 77. **ПОДРАЖАНІЄ ІЄЗЕКІЛЮ. ГЛАВА ХІХ.** — Ос-
новний текст — за автографом "Більшої книжки" (стор. 281-
282). В автографі є поправки в двох рядках. Вперше був
надрукований цей вірш О. Кониським в "Записках Наукового
Товариства ім. Шевченка, 1901 р., т. XXXIX, стор. 1-2, за
якимсь невідомим рукописом Шевченка, з відмінами в ба-
гатьох рядках проти основного тексту в "Більшій книжці".
Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книж-

ки" — "Декабря 6" 1859 р., С. Петербург. Така сама дата і в публікації О. Кониського (скорочено Кон.).

- Ряд. 1 — в Кон.: Возстань пророче, сине божий!
" 4 — в Б.: Нашо та львиця ваша мати
" 5 — в Б.: Зо львами купилась щенята
" 5-6 — в Кон.: Зо львами кліщилась й щенята
3 в а с добувала — лютих в а с —
" 14 — в Кон.: Хоч бачать тее та мовчать.
" 19 — в Кон.: На каторгу. А мати... мати
" 25 — в Кон.: Від реву львичища того.
" 26 — в Кон.: А львичища про те не знають,
" 41 — в Кон.: І худосилий. Вітер з поля
" 45-46 — в Кон.: В своїй же крові. Плач великий,
Вомісто львичиноґо рика,

Стор. 79. **ОСН. ГЛАВА ХІУ.** — Друкується за авторизованим текстом "Більшої книжки", в якій вірш записаний рукою Ів. Лазаревського і виправлений Шевченком. Вперше надрукований у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 236-237) з деякими відмінами в тексті; ці ж самі відміни є і в рукописному збірнику 1889 р. (Но. 23 у Відділі рукописів Інституту укр. літератури АН УРСР, стор. 103-106). В. Доманицький у примітках до "Кобзаря" 1908 р. (стор. 632) подає варіанти з невідомого автографу, що належав дочці проф. Н. Стороженка (див. нижче, скорочено: Стор.). Дата написання твору визначена в тексті "Більшої книжки" — "25 Декабря 1859 г.", С. Петербург.

- Ряд. 43 — в Стор.: І не сховається! Всюди
" 43 — в Празьк.: І не сховається. Усюди
" 48 — в Празьк.: В село на грище приведуть
" 51 — в Стор.: Ростнуть, розірвуть, розіпнуть,
" 52 — в Стор.: А кровью в вашу, собаки
" 52 — в Празьк.: І вашей кровію собак..

Стор. 82. **ДІВЧА ЛЮБЕ, ЧОРНОБРИВЕ.** — Друкується за авторизованим текстом "Більшої книжки" (стор. 289), де вірш записаний невідомою рукою (можливо, кимось із Лазаревських) разом із віршем "Ой діброво — темний гаю!" під Но. I, II. Вперше був надрукований цей твір в "Кобзарі" 1867 р., видання Кожанчікова (Стор. 640). Дата написання визначена в "Більшій книжці" — "15 Січня 1860. С. П. Б."

Стор. 83. **ОЙ ДІБРОВО — ТЕМНИЙ ГАЮ!** — Друкується за авторизованим текстом "Більшої книжки" (стор. 289-290), в якій вірш записаний тією ж рукою, що й попередній. В тексті вірша є поправки рукою Шевченка в двох рядках. Пер-

вісні варіанти їх подані нижче. Вперше був надрукований вірш в "Кобзарі" 1876 р., видання Кожанчікова (стор. 640). Дата написання визначена в "Більшій книжці" — "15 Сичня 1860. С.П.Б."

Ряд. 9 — Надивившись на дщю свою
" 10 — Любо молодю,

Стор. 84. ПОДРАЖАНІЄ СЕРБЬСЬКОМУ. — Друкується за неповним автографом "Більшої книжки" (стор. 291); заголовок і перші 8 рядків написані тут рукою Шевченка, решта — рукою О. М. Лазаревського. Вперше був надрукований цей вірш в "Кобзарі" 1867 р., вид. Кожанчікова (стор. 641). Дата написання твору записана рукою О. М. Лазаревського в "Більшій книжці" — "4 Мая 1860 С.П.Б."

Стор. 85. МОЛИТВИ. — Друкується за авторизованим текстом "Більшої книжки" (стор. 292, 293 і 295), де вірш вписаний рукою О. М. Лазаревського. Записаний цей вірш на трьох сторінках окремими уривками і кожний уривок датований. На цій підставі більшість видавців і дослідників трактували цей твір, як окремі вірші. На початку тексту, в рядку 10-тім, Шевченко власноручно дописав слово " царів ". У тексті є поправка в одному рядку (див. під А.). Не зберігся ні один повний автограф цього твору. У відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР зберігався до 1939 р. під Но. 26 уривок автографу з кінцевими 4 строфами (рядки 34-57); перші шість рядків в цьому уривку написані рукою Шевченка. В празькому виданні "Кобзаря" 1876 р., де вперше був надрукований цей твір. (т. II, стор. 238-240), текст мав кілька рядків, відмінних від основного тексту (див. під Г.). У примітках в цьому виданні був поданий ряд варіантів, узятих, як зазначає редакція, з якогось первісного рукопису; це дає підставу до здогаду, що існувало кілька редакцій твору. Варіанти з празького видання подані нижче під В. Є ще текст твору в рукописному збірнику 1889 р.; варіанти з цієї копії подані нижче під Г. Текст копії Л. Жемчужнікова (ЗНТШ, 1901, т. XXXIX, стор. 19) цілком збігається з рукописом "Більшої книжки", крім рядків 22 — "Зло починаючих спина" і 29 — "Постав ти ангели свої". Дати написання твору визначаються за рукописом "Більшої книжки". Перші три уривки були вписані в ній разом (на стор. 292-293) і розділені датами — "24 мая 1860. СПб.", "25 мая", "27 мая". Четвертий уривок вписаний на стор. 295 з датою "31 мая. СПб."

А. Первісний варіант в тексті "Більшої книжки":
ряд. 57 — Нам любов на землі

Б. Варіанти з рукописного уривку (автограф Но. 26):

ряд. 39 — Тим неситим очам (Цей рядок Шевченко виправив, як в основному тексті).

- Ряд. 40 — А премудрим умам,
 " 42-43 — Думать добре, орать
 " 45 — І надія ще вам!
 " 46 — Чистосердим дрібним,
 " 47 — нема.
 " 48 — Творче неба, землі
 " 53 — нема.
 " 56-57 — Моя любо... Не нам
 Нам любов на землі.

В. Варіанти з невідомого рукопису, подані у примітках у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р.:

- Ряд. 34-35 — Тим неситим царям
 І земля і моря
 " 38 — нема.
 " 39 — Тим неситим царям.
 " 41 — І трудящим умам
 " 45 — І надія ще вам.
 " 46-51 — Душевбогим дрібним,
 Чистим серцем, святим
 І молитву і сон
 І доземний поклон
 Всетерпініє їм.
 " 57 — Нам любо на землі

Г. Варіанти з празького видання "Кобзаря" 1876 р.:

- Ряд. 17 — Постав ти ангели Твої,
 " 22 — Злоначинающих мині,
 " 29 — Постав ти ангели свої
 " 40-41 — Роботящим рукам,
 Роботящим умам,

Г. Варіанти з рукописного збірника 1889 р.:

- Ряд. 17 — Постав ти анголи Твої
 " 24-25 — В глибокі тюрми не муруй;
 А добре зиждущим рукам
 " 32-33 — Любов, о Господи, подай
 І правдолюбіє пошли.
 " 40-41 — Роботящим рукам,
 Роботящим умам,

Стор. 88. **КОЛИСЬ ТО ЩЕ, ВО ВРЕМЯ ОНО.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (Стор. 294). Вперше був надрукований вірш в "Кобзарі" 1867 р., видання Кожанчікова (стор. 642), з відмінами в двох рядках, що перекручують зміст. Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "28 Мая |1860 р.| С. Петербург".

Стор. 89. **ПЛАЧ ЯРОСЛАВНИ.** — Друкується за автографами "Більшої книжки" (стор. 296-297, 307). В автографах є кілька поправок (первісні варіанти див. нижче під А.). Ці

автографи є двома цілком відмінними і самостійними редакціями перекладу даного місця із "Слова о полку Ігореві". У Відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР зберігався до 1939 р. під Но. 78 автограф-чернетка, в якому записані окремі місця з обидвох редакцій твору (рядки 54-69). Цей автограф вважають проміжним етапом між обидвома — першою й останньою — редакціями перекладу чи переспіву. Текст чорнового автографу уривку поданий повністю під Б., а наявні в ньому поправки наведені за цим текстом. У празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. I, стор. 358-360, 362), де твір надрукований в основному за текстом "Більшої книжки", подано в примітках багато варіантів з "власного рукопису Т. Г. Шевченка", як це стверджує редакція видання. Дехто вважає цей рукопис за найранішу з відомих нам редакцій твору. Характеристично, що редакція празького видання "Кобзаря", маючи до диспозиції автограф Шевченка, основний текст надрукувала за автографом "Більшої книжки", що був передрукований у виданні Кожанчікова. Варіанти з приміток у празькому виданні подані під В. Вперше був надрукований "Плач Ярославни" в "Кобзарі" 1867 р. видання Кожанчікова (стор. 643-644, 647), з незначними відмінностями в тексті. Дата написання твору визначена в "Більшій книжці"; раніша редакція датована — "4 Юня [1860 р.]. СПб", остання редакція датована — "14 Сентября" 1860 р., С. Петербург.

А. Первісні варіанти в автографах "Більшої книжки":

Ряд. 48 — Святий пресвітлий господине
 " 60 — На княжім добрім білім тілі

Б. Текст чорнового уривку-автографу Но. 78:

В Путивлі граді вранці-рано	Отру
Сумує плаче Ярославна	Глибокіі на ладо рани
Полечу, — рече — зузулею	І плаче-плаче Ярославна
Понад Дунаєм полечу!	В Путивлі городі, рече,
В ріці Каялі омочу	— Вітрило-вітре господине
Рукав бобровий, і омю	Нащо ти вієши? Несеш
На княжім добрім його тілі	На легкому тому крилі
Засохлу кров його	Хановські стріли —

Первісно було: в 1 рядку цього уривку — рано-рано, в 2 р. — Сумує, плаче і рече, в 3 р. — замість рече було каже, у 8 р. — Засохлу кров та почорнілу, в 16 р. — Хановські стріли на мого.

В. Варіанти з автографу, подані в примітках у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р.:

Ряд. 1 — В Путивлі славнім в-ранці рано
 " 3-4 — В гаю зозулею кує,
 Жалю словами додає

- Ряд. 7-12 — Понад Дунаєм полечу,
 Рукав бебряний омочу
 В каламутному тім Дунаї;
 Десь там далеко умірає
 Мій любий князь на самоті.
 Омю кров на білім тілі
 На тяжких ранах почорнілих
 На князі, ладо сироті;
 Омю кров, омю рани, —
 І розібьюся о скалу...
- " 15-18 — Вітрило-вітре господине!
 На-що ти вієш, мій єдиний,
 На-що несеш ти на крилі
 Ті ханови тяжкії стріли
 На вої милиї мої,
- " 20 — нема.
- " 25-26 — Мое веселіє — надію
 В степу між тучею розвіяв!
- " 29 — А ти Словутицю старий.
- " 35-36 — Дружину хоробру преславно,
 Дружину тую Святославлю.
 О мій Словутицю старий
- " 38-40 — Щоб я постіль сміючись слала,
 У море сльоз не посилала,
 Бо море сльози не приспить.
- " 45-48 — Землі ти радість принесло
 І людям на землі; моєї ж
 Журби-туги не рознесло.
 Пресвятий, світлий господине!
- " 53 — Нехай сама собі загину!
- " 55 — Незримо плаче Ярославна
- " 60-62 — На княжім твердім тому тілі
 Засохшу кров, і обітру
 Глибокії запеклі рани
- " 68-69 — Хановські стріли на мое
 Єдине ладо й його вої.

Стор. 92. З ПЕРЕДСВІТА ДО ВЕЧОРА. — Основний текст за автографом "Більшої книжки". У Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР зберігалися до 1939 р. під НоНо. 77, 78 і 83 три автографи-уривки цього твору. Перші два є первісними чернетками ранішого, без сумніву, походження, як основний текст, і ці уривки повністю наведені під А. і Б. Третій автограф-уривок (рядки 6-13) написаний на полях аркуша паперу, на якому Курочкін записав переклади двох віршів Шевченка. Текст цього уривку наведений під В. У празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. I, стор. 361.

362) надруковано в примітках варіанти з "власного рукопису Шевченка"; вони подані під Г. Вперше був надрукований твір в "Кобзарі" 1867 р., вид. Кожанчікова (стор. 645-646) за текстом "Більшої книжки". Цей же текст передруковано у виданні Сушкевича 1867 р. (т. II, стор. 136-137) і в празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. В передруках деякі рядки змінені. Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "6 юля" 1860 р., С. Петербург.

А. Текст чорного автографу-урирку No. 77:

Зрана-світа до вечера
А з вечера до досвіта
Летять рої стрілянії
Шаблі брязчатть на шеломах
Тріщать ламаючись дулеві
Списи на полі половецькім
На полі тихім і безлюднім.

Тихе поле копитами
Поорано, засіяно
Костяками, а кровію
Суто-густо поливано.

Тихе поле половецьке
Не оране не сіяне
Почорнене копитами

А костями побілене
А кровію червоною

Зрана світа, до вечера
А з вечера до досвіта
Летять рої стрілянії
Тріщать списи гартовані
В половецькім тихім полі
Не сіянім не оранім!
Бряжчут шаблі о шеломи
Половецьке чорне поле
Копитами поритее
Білим трупом засіяне
А кровію политее
Принесло тугу-неволю
В землю Рускую те поле

В рядку 4-ім цього урирку первісно було — а. Бря|ж|чут
копія на шлемах, б. Бря|ж|чут шаблі на тих шле-
мах; в р. 5 — Тріщать ламаючись списи дулеві; в р. 14
зам. почорнене було пооране; в р. 16 — А кровію мере-
жано; в р. 20 — Тріщать списи дулевії, рядок 23 — впи-
саний; в р. 24 було — а. Половецькее те поле, б. По-
ловецьке тее поле і в р. 25 — Копитами пооране.

Б. Текст чорного автографу-урирку No. 78:

Тихе поле половецьке
Копитами поритее
Білим трупом укритее
І кровію политее!

Веселее тихе поле
Подало тугу недолю
В землю Рускую з неволі

Врядку 1-ім цього урирку два останні слова були за-
креслені і замість них надписано—Чорна земля не ора-
на і після 1-го рядка ішов рядок — Не оране не сіяне;
після рядка 2 було вписано іншою рукою — Костьми
засіяне бул|о|; в р. 6 було — Подало журбу
неволю.

В. Текст чорнового автографу-уривку No. 83:

Тихе поле аж крикнуло
Аж заридало потряслось
Тугу журбу та ту неволю
На землю Руську пронесло.

В 3-ому рядку цього уривку первісно замість "та" було — і. В деяких виданнях "Кобзаря" цей уривок був друкований як окремий вірш.

Г. Варіанти з автографу, подані в примітках у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р.:

Ряд. 7 — В землі дальній Половецькій.

" 8-12 — Чорна земля копитами

Розорана, засіяна

Костьми була, — полита я

Кров'ю. Горе на тім полі.

" 14-17 — Що там шумить, гуде-реве

До зорі рано? Повертає

То Ігор військо Всеволоду

Любому брату на помоч.

" 20-21 — Та день о полудня на третій

Упали Игореві стязі.

Стор. 94. **НА СМЕРТЬ ГРИГОРІЯ...** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 298). Вперше був надрукований цей вірш у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 241) під заголовком "На смерть Григорія, митрополита Петербургського". Дата написання визначена в "Більшій книжці" — "17 Іюня" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 95. **ГИМН ЧЕРНИЧИЙ.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 299). В автографі один рядок виправлений — первісний варіант нижче. В. Доманицький у примітках до "Кобзаря" 1908 р. (стор. 633) відзначає, що в копії Г. Богданенка 1861 р. цей вірш мав заголовок "Чернича пісня". Уперше був надрукований цей вірш у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 241). Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "20 Іюня" 1860 р., С. Петербург. В копії Л. Жемчужнікова (ЗНТШ, 1901 р., т. XXXIX, стор. 19) вірш датований — "28 червня 1860 р."

Ряд. 7 — Кохалися б та росли

Стор. 96. **НАД ДНПРОВОЮ САГОЮ.** — Основний текст надрукований з автографу "Більшої книжки" (стор. 300). В автографі є поправка в одному рядку (первісний варіант —

нижче). Вперше був друкований вірш у журналі "Основа" кн. X-а за 1861 р., стор. 2, з деякими редакторськими змінами. Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "24 Іюня" 1860 р., С. Петербург.

Ряд. 3 — Ме ж лозою з ка | л и н о ю |

Стор. 98. **РОСЛИ УКУПОЦЦІ, ЗРОСЛИ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 301). Вперше був надрукований вірш в журналі "Основа", кн. У-а за 1862 р., стор. 1, з деякими редакторськими змінами і з пропущенням рядків 14 і 16. Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "25 Іюня" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 99. **СВИТЕ ЯСНИЙ, СВИТЕ ТИХИЙ.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 302). В. Доманицький у примітках до "Кобзаря" 1908 р. (стор. 633) наводить варіанти із копії Г. Богданенка 1861 р. (див. під А.). У рукописній копії у примірнику "Кобзаря", видання 1860 р. (стор. 9), є ряд інших варіантів; вони наведені нижче під Б. Крім того, у книжці О. Партицького "Провідні ідеї в письмах Т. Шевченка" (Львів, 1872) надрукований текст цього віршу з деякими новими варіантами (див. під В.). У львівському журналі "Правда" No. 15 за 1873 р., стор. 511, надрукований текст цього твору, який в основному збігається з текстом у книжці О. Партицького, але має і деякі відміни (див. під Г.). Вперше був надрукований цей вірш у вище названій книжці О. Партицького за якимсь невідомим рукописом. Так же само за якимось невідомим рукописом був надрукований текст цього віршу і в журналі "Правда", де його визначено, як частину поеми "Іван Гус". Всі ці факти свідчать про існування кількох копій твору. Проте, ці копії до нас не дійшли, і вже в праському виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 242) вірш був надрукований за текстом "Більшої книжки" без ніяких змін. Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "27 Іюня" 1860 р., С. Петербург.

А. Варіанти із копії Г. Богданенка 1861 р.:

- Ряд. 4-7 — В твоїй добрій тихій хаті
Оковано, одурено,
Кадилами окурено
Багрянцями укрито
- " 8 — І хрестом святим добито.
- " 13 — Із кадил люльки курити,
- " 15 — Кропилами будем, брате

Б. Варіанти із копії 60-их рр. XIX ст. в "Кобзарі" 1860 р.:

- Ряд. 3-6 — За що тебе, світе брате,
В твоїй добрій, теплій хаті,
Оковано, одурено,
кадилами окурено,
" 7-8 — Багрянцями укрито
А росп'ятім добито?!
" 13 — Та з кадил люльки курити,
" 15 — Кропилами будем, брате,

В. Варіанти з тексту надрукованого в книжці О. Партицького, Львів 1872:

- Ряд. 5-7 — Оковано, одурено
Кадилами окурено
Багрянцями окрито
" 13 — А з кадил люльки курити
" 15-16 — Кропилами будем, брате,
Нову хату замітати.

Г. Варіанти з львівської "Правди" No. 15 за 1873 р.:

- Ряд. 3-4 — За що тебе, світе-брате,
В твоїй теплій, тихій хаті,
" 13 — Та з кадил люльки курити,

Варіанти в рядках 5-7 і 15 цього тексту збігаються із текстом, надрукованим у книжці О. Партицького (див. вище під В.).

Стор. 100. **ЛИКЕРІ.** — Друкується за авторизованим текстом "Більшої книжки" (стор. 304-305), де вірш записаний рукою Ів. Лазаревського. Шевченко читав цей текст і в кінці додати "Августа. Стрельна" дописав число "5" ("5 Августа"). Вперше був надрукований вірш в журналі "Основа" кн. У-а за 1862 рік, стор. 1-2, з рядом пропущень і змін (рядки 5-8, 9, 10, 11). Дата написання твору визначена в рукописі "Більшої книжки" й уточнена самим Шевченком — "5 Августа [1860.р], Стрельна."

Стор. 101. **Н. Я. МАКАРОВУ.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 306). Вперше був надрукований цей вірш у журналі "Основа кн. У-а за 1862 р., стор. 2. Дата написання визначена в автографі "Більшої книжки" — "14 Сентября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 102. **І АРХІМЕД І ГАЛІЛЕЙ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 308). У Відділі рукописів Інституту літератури АН УРСР зберігався до 1939 р. уривок

автографу-чернетки на клаптику поштового паперу із записаними на ньому 6 початковими рядками віршу; варіанти з цього автографу подані нижче. Вперше був надрукований цей вірш у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 243) за текстом "Більшої книжки". Дата написання визначена в автографі "Більшої книжки" — "24 Сентября" 1860 р., С. Петербург.

- Ряд. 3а.— Не снівся навет їм убогим
" б.— Помазав голови чернечі
" в.— Потік на голови чернечі
" г.— Потік у черево чернече (Потім цей рядок виправлено, як в основному тексті).
" 6а.— Та й нас з собою повели
" б.— Без крихти хліба
" в.— І крихти хліба не взяли.

Стор. 103. Л. (ПОСТАВЛЮ ХАТУ І КІМНАТУ). — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 309). Вперше вірш був надрукований в журналі "Основа" кн. У-а за 1862 рік, стор. 3-4. Дата написання твору визначена у "Більшій книжці" — "27 Сентября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 104. НЕ НАРІКАЮ Я НА БОГА. — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 310). В автографі є поправка в одному рядку (первісний варіант — нижче). Вперше був надрукований вірш у журналі "Основа", кн. У-а за 1862 р., стор. 3-4. Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "5 Октября" 1860 р., С. Петербург.

Ряд. 7 — Колись то будуть. Д у р ю! Д у р ю!

Стор. 106. САУЛ. — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 311-314). В автографі кілька рядків виправлено, очевидно, пізніше, ніж переписано твір до Б. (Первісні варіанти — нижче під А.). Автографи, які б давали первісну редакцію твору, не збереглися, але вони, безперечно, існували. Про це свідчать такі дані: У примітках до празького видання "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 244-247), де вперше був надрукований цей твір, редакція подала багато варіантів за якимсь "першим рукописом". Деякі варіанти цього рукопису збігаються з первісними варіантами автографу "Більшої книжки", що їх виправив пізніше Шевченко (Варіанти з празького видання "Кобзаря" — нижче під Б.). В рукописному збірнику 1889 р. (стор. 113-118) текст має деякі відміни, переважно писарського походження, але в основному збігається з текстом празького видання "Кобзаря". Дата написання твору невідома. В автографі "Більшої книжки", куди Шевченко

переписав твір з чернетки, поставлена дата — "13 Октября"
1860 р., С Петербург.

А. Первісні варіанти в автографі "Більшої книжки":

- Ряд. 11 — З дружинами
" 19 — І осквернених ма[лосилих?]
" 43 — Того Саула здоровилу
Після 56-ого рядка — Кує із золота престол
А чабанам кує закон
З заліза і в широкополій
Ряд. 82 — І у кедрових стін питає
" 90-91 — У сінях царских. Заревли
Сивобороді волохаті

**Б. Варіанти із рукопису, подані в примітках у празькому
виданні "Кобзаря" 1876 р.**

- Ряд. 2 — В Єгипті темному і в нас.
" 5-6 — Свою худобу пастир пас
В своїм степу, в своїму раї
" 8-10 — Пасе собі, пасе-пасе,
Та хвалить Бога, та співає
Аж — осьь.. лихий царів несе
" 11-12 — З дружинами, з огнем, з ножами,
З жерцями, з книгами, з войсками.
" 26 — (Мов наші ченчики-ченці)
" 29-31 — Та на ковбаси. От царі,
Росли собі царі, росли,
Повиростали вже чи-мало.
" 36-37 — У їх немає і просили
Пророка старця Самуїла,
" 39-40 — А дав би їм таки царя.
Святий старенький прозорливець
" 50 — Та дивувались, що й вони
" 57-64 — І гвардію на караул
Муштрує сам. І одинокий,
В порфірі довгій і широкій,
Середь гарема царь Саул,
Зробивши сам на караул,
Та й одурів.
" 68-69 — І господарь і государь
Сьогодні одурів! Панове
" 74 — Вельможі-пастирі.
" 77 — Не їсть, не п'є і не кричить,
" 88 — Тельця лакеям принесли,
" 90-92 — У царських сінях. Заревли
Сивобороді, волохаті
Вельможі-пастирі пузаті

- Ряд. 102-107 — Трохи не вбив, не розтоптав
 Яко гадюку. Як-би знав,
 Якее лихо на світ вийде
 З того поганого Давида.
 То розтоптав би і рєзтер
- " 111-112 — І досі дуріють царі, —
 І поки горе на землі!

В Варіанти з празького видання "Кобзаря" 1876 р :

- Ряд 27 — В храмах, пагодах годувались,
 " 35 — Із кизяка хоч олтаря
 " 85-86 — Мов на сопільці І Саул
 (Чабан Саул) сидить, співає
 Поки не втне на караул
 І Самуїла не згадає. —
 От-то ж вельможі й чабани

Рядка 106 — нема.

Стор. 110. **МИНУЛИ ЛІТА МОЛОДІІ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 315). Вперше був надрукований в журналі "Основа" кн. У-а за 1861 р., стор. 1-2. Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "18 Октября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 111. **ТИТАРІВНА - НЕМИРІВНА.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 315). В автографі є поправка в одному рядку — первісний варіант нижче. Вперше був надрукований цей вірш у журналі "Основа", кн. У-а за 1861 р., стор. 2. Дата написання твору — в автографі "Більшої книжки" — "19 Октября" 1860 р., С. Петербург.

Ряд. 12 — Юнкєра з походу

Стор. 112. **ХОЧА ЛЕЖАЧОГО Й НЕ Б'ЮТЬ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 317). Вперше був надрукований вірш у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 256). Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "20 Октября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 113. **І ТУТ І ВСЮДИ — СКРІЗЬ ПОГАНО.** — Основний текст за автографом "Більшої книжки" (стор. 318). Вперше цей вірш був надрукований у журналі "Основа" кн. У-а за 1861 р., стор. 2 з цензурними пропусками (рядки 12-14). Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "30 Октября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 114. **О, ЛЮДИ! ЛЮДИ НЕБОРАКИ!** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 319). В автографі є

поправка в одному рядку — первісний варіант нижче. Вперше був надрукований вірш в журналі "Основа", кн. У-а за 1861 р., стор. 2-3, з великими пропусками (рядки 1-4 і 19-20); 23-ій змінено на "Усім неправдам на землі". Дата написання твору визначена в "Більшій книжці" — "3 Ноября" 1860 р., С. Петербург.

Ряд. 4 — Ви ж люди, люди не собаки!

Стор. 116. **ЯКБИ З КИМ СІСТИ ХЛІБА З'ІСТИ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 320). Вперше вірш був надрукований у журналі "Основа", кн. V-а за 1861 р., стор. 4. Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "4 Ноября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 117. **І ДЕНЬ ІДЕ, І НІЧ ІДЕ.** — Текст — за автографом "Більшої книжки" (стор. 321). Вперше цей чотири-вірш був надрукований у журналі "Основа", кн. V-а за 1861 р., стор. 3. Дата написання визначена в "Більшій книжці" — "5 Ноября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 118. **ТЕЧЕ ВОДА З-ПІД ЯВОРА.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 322). Вперше був надрукований вірш у журналі "Основа", кн. VI-а за 1861 р., стор. 48 з відміною в рядку 15-ому: "Ловлять ряску — розмовляють". Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "7 Ноября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 120. **ЯКОСЬ ТО ЙДУЧИ УНОЧІ.** — Основний текст друкується за окремим автографом, що зберігався під Но. 90 до 1939 р. у Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР. Це первісна чернетка твору з багатьма поправками; перша половина віршу написана чорнилом, пізніше виправлена червоним олівцем і далі чорнилом дописаний кінець віршу. При виправленні тексту деякі рядки лишилися незакреслені (рядки 14 і 15). Первісні варіанти рядків, виправлених в автографі, подані нижче під А. Автограф написано на обидвох боках невеликого аркушика паперу, що, як видно з форми заломів на ньому та з напису "Тарасу Григорьевичу Шевченко от Жемчужникова", був, очевидно, обгорткою для листа чи якихось паперів, надісланих Жемчужниковим Шевченкові. Вгорі на автографі невідомою рукою написано "Автограф Т. Г. Шевченка, подарений мне Лазаревским в Орле." Текст вірша, переписаний рукою Ів. Лазаревського, є і в "Більшій книжці" (стор. 323-324). Він збігається з редакцією вгаданого вище окремого автографу після виправлення її Шевченком, за винятком одного рядка (див. нижче — під Б.).

Це ще більше стверджувало б думку, що автограф є первісною редакцією, а поправки в ньому — кінцевою редакцією твору, бо саме виправлений текст переписав Ів. Лазаревський до "Більшої книжки", знаючи добре його походження. Вперше був надрукований цей твір у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 259) з відмінами в 1 і 3 рядках (рядок 1-ий надруковано — "Якось то йду я уночі", рядок 3-ій — "Міркую сам таки з собою"). Дата написання твору визначена в окремому автографі (Но. 90) — "13 Ноя|бря|" 1860 р., С. Петербург.

А. Первісні варіанти в автографі Но. 90:

- Ряд. 9-10 — А то... а то нема нічого
Ні чоловіка ані Бога
" 13 а. — Хортів спу|скаєм|
б. — Хортів годуємо спускаєм
Після 13 рядка — І гадоньки собі не маєм
Гниєм самі себе не бачим
(Первісно в цьому рядку було: гниєм собі).
Ряд. 14-15 а. — Отак я думав уночі
Понад Невою ідучи.
б. — Отож як бачите вночі
Понад Невою ідучи.

А. Варіант в копії твору в "Більшій книжці":

- Ряд. 3 — Міркую сам таки с собою:

Стор. 121. **БУВАЛИ ВОЙНИ Й ВІСЬКОВІ СВАРИ.** — Автограф невідомий. Вірш друкується за текстом "Більшої книжки" (стор. 325-326), куди він був переписаний рукою Ів. Лазаревського; переписувач попсував кілька рядків, очевидно, не розібравши їх. Вперше вірш був надрукований у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 259-260) з цими ж полсованими рядками. Дата написання твору визначена в рукописі "Більшої книжки" — "26 Ноября" 1860 р., С. Петербург.

Стор. 122. **Н. Т. (ВЕЛИКОМУЧЕНИЦЕ КУМО!).** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 327). У Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР зберігалася до 1939 р. під Но. 29 авторизована копія віршу, яка належала колись С. В. Лазаревському і була написана в 1860 р. (Див. ЗНТШ 1913 р., т. СХУ, стор. 172). Це, очевидно, копія первісної редакції твору і має цілий ряд варіантів (див. нижче під А.). В. Доманицький у "Кобзарі" 1908 р. (стор. 634) подав у примітках варіанти із копії Г. Богданенка, які збігаються з авторизованою копією С. В. Лазаревського, крім

деяких рядків (див. під Б.). Вперше був надрукований цей вірш у празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. II, стор. 260 261) за текстом "Більшої книжки". Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "2 Декабря" 1860 р., С. Петербург. В авторизованій копії Но. 29 дата інша — "2 Ноября |1860 г."

А. Варіанти із копії 1860 р. із поправками Шевченка:

- Ряд 3-5 — В раю Господньому жила,
Пишалася, росла, цвіла
І раю божого не зріла,
" 12-14 — Творилося, цвіло, росло і виростало
І на небо хвалу Творителю несло,
" 15 — А ти, небого, спала, спала
" 17 — Та ждала з неба жениха,
" 24 — А ти, буцім, не добачаєш,
" 30 — Покинь оту дівочу славу,
" 32 — Хоч с псом, сердего, соблуди! (Первісно було: соблудись! Потім Шевченко це виправив).

Б. Варіанти із копії Г. Богданенка 1861 р.:

Заголовок — До Куми

- Ряд. 3 — В раю Господньому зросла
" 13 — І виростало, і на небо
" 32 — Хоч раз з ким-небудь соблуди!

Варіанти в рядках 5, 15, 17, 24 і 30 цієї копії збігаються в текстом копії 1860 р. (Но. 29).

Стор. 124. **ЗИЙШЛИСЬ, ПОБРАЛИСЬ, ПОЄДНАЛИСЬ.** — Друкується за автографом "Більшої книжки" (стор. 328). У Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР зберігався до 1939 р. під Но. 29 автограф ранішої редакції цього віршу, що має один відмінний рядок (див. нижче). Написаний вірш на тому ж аркуші паперу, що й вірш "Н. Т." ("Великомученице кумо!") Автограф теж належав колись С. В. Лазаревському (див. ЗНТШ, 1913 р., т. СХУ, стор. 172). Вперше був надрукований вірш у журналі "Основа" кн. УІІІ за 1861 р. стор. 1-2. Дата написання твору визначена в автографі "Більшої книжки" — "5 Декабря" 1860 р., С. Петербург. Раніша редакція окремого автографу датована — 2 Ноября 1860.

- Ряд. 8 — А хлопців [в] не крути забрали,
Рядка 10-ого — нема.

Стор. 125. **КУМА МОЯ І Я.** — Друкується за окремим автографом, що зберігався до 1939 р. під Но. 49 у Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР. В автографі є поправка в одному рядку (первісний варіант — див.

нижче) Вірш написаний олівцем на звороті листа А. Маркевича до Шевченка від 16 вересня 1860 р. Автограф належав колись С. В. Лазаревському. Вперше був надрукований цей вірш в Записках Наукового Товариства ім. Шевченка, 1913 р., т. СХУ, стор. 176. Дата написання твору — 1860 р., С. Петербург.
Ряд. 9 — Ти х е н ь к о ? | д л а н ь с в о ю п р о с т е р | ? |

Стор. 126. **ЧИ НЕ ПОКИНУТЬ НАМ, НЕБОГО.** — Автограф невідомий. Друкується за текстом першодруку. Вперше цей твір був надрукований у журналі "Основа", кн. У за 1861 р., стор. 3-5. У примітці до віршу редакція "Основи" подала: "Стихи оці (мабуть — до Музи), здається, останнє поетичне слово нашого вічнопам'ятного Тараса. На подлиннику під первою його половиною (після стиха: СЛАВОЮ СВЯТОЮ) стоїть "14 Февреля"; під другою половиною — дня не означено". У празькому виданні "Кобзаря" 1876 р. (т. I. стор. 369-372 і т. II, стор. 276) цей твір був надрукований як два окремі вірші, з відміною в рядку 44 (варіант — див. нижче). Дата написання першої половини твору, як видно з примітки редакції "Основи", — 14 лютого 1861 р., С. Петербург. Друга половина написана в період між днем 14 і 26 лютого 1861 р.

Ряд. 44 — Ві т а л и б с к р і з ь п о - н а д з е м л ю ,

ПРИМІТКИ ДО ПОЕЗІЙ НЕНАДРУКОВАНИХ У ПОПЕРЕДНІХ ТОМАХ ТА ІНШИХ РЕДАКЦІЙ ДЕЯКИХ ПОЕМ

Стор. 131. **ЄРЕТИК.** *) До 1906 року знали лише половину цієї поеми (до ряд. 227 вкл.). Сам Шевченко по повероті з заслання не міг роздобути повного її тексту й достав лише цю половину в копії Бартенева (див. далі). Вперше перші 87 рядків (Послання Славному П. І. Шафарикові при поемі ІВАН ГУС, або ЄРЕТИК) опубліковано в "Основі" ще за життя поета (кн. I, 1861 р.); початок самої поеми від ряд. 88 до 123 опубліковано вперше теж в "Основі" (кн. УІІІ, 1861 р.). У львівській "Правді" 1873 р., чч. 15-16, видруковано теж частину поеми, а в Пр. К. 1886 р., т. II, опубліковано поему до ряд. 227 вкл. Аж 1906 р. в кн. 6 журналу "Билос" за рукописом ДП вперше подав повний текст П. Є. Щоголев.

Крім рукопису ДП за яким друкуємо наш текст, були ще 1) автограф половини поеми в пізнішій редакції, коли поет 1858 р. пробував реставрувати поему, доставши від Бартене

*) Примітки до поеми "Єретик" передруковані тут без змін із 3-ього тому видання УНІ у Варшаві за редакцією проф. П. Зайцева.

ва копію її першої половини: а) частину цього автографу подарував В. Білозерський 1863 р. "Народному Дому" у Львові (до ряд. 88 включно); цей текст — в Кож. К. 67 р.; б) ще одна частина цього автографу стала власністю Чернігівського Музею (рядки 89-123); 2) автограф поеми, що його послав Шевченко Шафарикові. Де він, — невідомо, а за Доманицьким виходить, що у сина Шафарика зберігався власне той автограф, що його ми згадали вище. Показалося, що це не так. Традиція переказує, що з Бібліотеки "Народного Дому" забрав автограф-дар Білозерського і Новицький. Довго не знали, де він, але в архіві по бл. п. проф. В. Біднові знайшли ми нотатки покійного, з яких видно, що він знайшов цей, украдений з Народного Дому, автограф, у збірці "Ruthenica", що належала Ржегоржеві (сигнатура: 81. В. 73), в Чеському Національному Музеї в Празі. Ржегоржеві його продав, здається, М. Панкевич. 1863 р. в Відні було зроблено літографічну репродукцію з цього автографу. 3) в Черн. Музеї є шматочок автографу-продовження тексту, подарованого Білозерським "Нар. Дому" (від рядка 89 до 123). Крім того є такі копії першої, давно знаної половини поеми: 1) Жемчужнікова (без "Послання") — певно з кінця 50-х років, 2) Бартенева, що її роздобув для Ш-ка М. Максимович у Москві, коли поет, за намовою Куліша, хотів був поему наново написати (див. "Журнал" та листування) та 3) копія Науменка — семи рядків (від 89 до 94). Відміни такі:

Ряд. 3 — в "Основі" та Кож. К.:

Сусіди злі; нагрілися

в Празькому Кобзарі: Сусідоньки; награвіся (помилка!);

в Коп. Бартенева: Сусідоньки; нагрілися

Ряд. 4 — в "Основі", Кож. К. та Пр. К.:

Та й полягли спати

Ряд. 5-6 — лише в "Основі" та Кож. К.:

І забули теплий попіл

По полю розвіять

Ряд. 9 — в "Основі", Кож. К. та Коп. Барт.:

Огню іскра великого

Ряд. 11 — лише в "Основі" та Кож. К.:

Підпалу жде, — як той месник

Ряд. 13 — лише в Коп. Барт. та Пр. К.:

Непевного. Тліла іскра

Ряд. 14 — так тільки в рук. ДП; в "Основі" та Кож. К.

Тихо дотлівала

в Коп. Барт. та Пр. К.:

Незримо сіяла

Ряд. 19 — лише в Коп. Барт. та Пр. К.:

Славян тих славних порізнила

- Ряд. 20 — лише в "Основі" та Кож. К.:
І нишком - тихо упустила
- Ряд. 21 — так і в автогр. "Нар. Дому"; в інших текстах:
У собиць лютюю змію
- Ряд. 23 — так і в Пр. К.; в інших текстах:
Пожар погасили,
- Ряд. 25 — так і в Коп. Барт. та Пр. К.; в інших текстах:
Й сиріт поділили.
- Ряд. 28-29 — в "Основі", автогр. "Нар. Дому" та Кож. К.:
І забули невольники —
Чиї вони діти.
- Ряд. 37 — лише в автогр. "Нар. Дому":
Смілим добрим оком
- Ряд. 56 — лише в Пр. К.:
Слава тобі, Слав'янину,
- Ряд. 65 — в "Основі" та Кож. К.:
І добрим кормилом, —
- Ряд. — в "Основі" та Кож. К.:
Слава ж тобі, Шафарику,
в Пр. К.: Слава тобі, славний Чеху,
а в Коп. Барт.: Слава ж тобі, славний Чеху,
- Ряд. 70 — лише в Коп. Барт.:
Що злив еси в одно море
а в Пр. К.: Ізлив - еси в одно море
- Ряд. 78 — так і в Коп. Барт. та Пр. К.; в інших текстах:
Прийми, отче! А я нишком
- Ряд. 92 — лише в "Основі" та Пр. К.:
Людською кровію торгує
- Ряд. 94 — так і в автогр. "Нар. Дому" та копіях Жемчужн.
і Барт. та Прим. до "Правди" 1873; в "Основі" та Пр. К.:
О, Боже! Суд твій правий всеу,
а в Прим. до Пр. К.:
Небесний царь! І суд твій всеу,
- Ряд. 100 — так і в Прим. до "Правди" 1873 і в Прим. до
Пр. К. та копіях Жемчужн. та Барт.; в інш. текстах:
Люди стогнуть у кайданах,
- Ряд. 101 — так і в копіях Жемчужн. й Барт. та Прим. до
"Правди"; в "Правді":
Мов за дітьми мати;
в інш. текстах: Немає з ким взятись
- Ряд. 102-103 — лише в "Основі", Пр. К. та автогр. муз.
Тарнавського: Розкуватись, одностайне,
Односерде стати
- Ряд. 104 — лише в Пр. К.: За євангелію правди
- Ряд. 108 — лише в "Основі" та Пр. К.:
Чи настане великий час

а в Прим. до "Правди" та Коп. Барт.:

Чи настане час великий

Ряд. 110 — так лише в рук. ДП; в автогр. Муз. Тарн., "Основи" та Пр. К.:

Чи розломим три корони

в інш. текстах: Чи розібем три корони

Редактори К. ЛІМ-у 1934 р. цю відміну, очевидно, як "революційно-ефективну", всадили до тексту рук. ДП, що його взяли, як основний.

Ряд. 112 — так лише в рук. ДП; в "Основі" та Пр. К.:

Розломимо! Благослови

в "Правді": Розібе́мо!... Благослови,

а в Коп. Жемчужн.: Благослови, милий Боже!

Ряд. 113 — так лише в рук. ДП; в інш. текстах:

Не на месть і муки

Ряд. 114-115 — цих рядків в Коп. Жемчужн. немає; по них в "Основі", "Правді", Пр. К. та в автогр. Муз. Тарн. йдуть оці два рядки (яких немає ані в рук. ДП, ані в коп. Жемч.):

І слово тихеє... О, Боже!

(в автогр. М. Тарн.: І слово тихеє...)

Чи вони ж почують?...

В автогр. Муз. Тарн. цей варіант виглядав спочатку так:

І слово тихеє... Ні, ні!

Вони поснули, не почують,

Огнем збуду їх, напою,

Напою і нагодую

Голодних кровію...

Царів неситих, (цей рядок дописано

олівцем)

Цей мотив Ш-ко вніс до тексту вже в 1858 р. — це вислів його особистого настрою. Слова такі в устах Гуса неможливі. Дивно, що советські редактори не всадили їх до основного тексту (пор. р. 110).

Ряд. 116 — так і в Коп. Жемчужн. та Барт.; в інш. текстах:

...Отак

У келії своїй правдивий

Ряд. 117-118 — лише в "Основі" та Пр. К.:

Іван Гус думав розкувати

Народ замучений, і диво

Ряд. 120 — лише в "Правді":

Очам незрячим. Помолюсь!

Ряд. 121 — так і в копіях Жемчужн. та Барт.; у "Правді":

За мною Бог!... Да совершиться

в "Основі" та Пр. К.:

Пішов молитися вірний Гус

- в копіях Жемчужн. та Барт.:
 Пішов молитись щирий Гус
 а в автогр. Муз. Тарн.:
 Пішов молитись певний Гус.
 В Пр. К. після рядка 123 є заголовок "Папська Булла".
 Ряд. 130-131 — в Пр. К. тільки 1 рядок:
 Рабині божій отій
 Ряд. 134 — в Коп. Барт.: Отій самій, що хилилась
 а в інших текстах лише: Що хилилась...
 Ряд. 135 — так і в Коп. Барт.; в інших текстах:
 По шинках, по станах (очев. помилка).
 Ряд. 143 — так і в Коп. Барт.; в інших текстах:
 Одпочинь од кари у святому раї!
 Ряд. 150 — так і в копіях Жемчужн. і Барт.; в "Правді" та
 Пр. К.: Просніть ся, Чехи, змийте луду
 Ряд. 151 — в копіях Жемчужн. й Барт.:
 Просніть ся, Чехи, будьте люди!
 в "Правді": Розправте руки, будьте люди!
 а в Пр. К. тільки: ...будьте люди!
 Ряд. 155 — в Пр. К.: Мов у Москві татари
 Ряд. 163 — в Пр. К.: Святим положено конклавом
 Ряд. 177-183 — так і в копіях Барт. та Жемчужн., тільки
 в цій останній ряд. 179 звучить:
 Зломи язик мій за хули,
 В Пр. К. цих рядків немає.
 Ряд. 185 — так і в Коп. Барт. та Пр. К.; в Коп. Жемчужн.:
 І гірко плакав; люд мовчав
 Ряд. 186 — так і в Коп. Барт.; в Коп. Жемчужн. та Пр. К.:
 І дивувався, що він діяв?
 Ряд. 187 — так і в Коп. Барт.; в Коп. Жемчужн.:
 На кого руки піднімав?
 а в Пр. К.: На кого руку піднімав?
 Ряд. 188-189 — в Пр. К. цих рядків немає;
 Ряд. 190 — В Коп. Жемчужн.: І перед народом,
 а в Пр. К.: Всі здригнули
 Ряд. 191 — тільки в Коп. Жемчужн.:
 Іван Гус буллу розірвав
 Ряд. 198-199 — так і в Коп. Барт.; в Пр. К. цих рядків нема.
 Ряд. 203 — в Коп. Барт. помилково:
 Аж стани трясуться
 в Пр. К.: Аж трясуться стани
 Ряд. 204 — в Пр. К.: Від шопоту. Кардинали
 Ряд. 212 — так і в Коп. Барт.; в Пр. К.:
 Як зачули, що у Празі
 Ряд. 216 — в Пр. К. та "Правді" тільки: ...положили
 Ряд. 218 — в Коп. Жемчужн.: Проти Гуса, і в Констанцу

в "Правді" та Пр. К.: І в сі х...
Ряд. 219 — в "Правді" та Пр. К.: ...зкликати
Ряд. 220 — в Пр. К.: Та і стерегти як мога
Ряд. 222 — в Коп. Барт. та Пр. К.:

Щоб не втікла та я птаха

Ряд. 226 — так і в Коп. Барт.; в Пр. К.:

До Констанці; шляхи, степи

Ряд. 227 — в коп. Барт.: Мов сарана в крило. На цьому рядку кінчилися всі давніші тексти "Єретика", аж доки не відкрито в 1906 р. рук. ДП, в якому знайдено кінець поеми

Ряд. 230 — в тексті К. ЄН: І трубадури-кобзарі, а в рук. ДП виразно стоять дужки, які мають означати, що слово "кобзарі" є поясненням до "трубадури". Так і в автографі.

Ряд. 263 — в тексті "Нової Громади" 1906 р.

Те реве те вие, —

самовільна поправка, або помилка.

Ряд. 314 — в "Новій Громаді" рядок цей мабуть через недогляд, пропущено.

Ряд. 328 — так прочитали цей рядок і Новицький, і Дорош-кевич; в "Новій Громаді":

Іх лютії очі: "пали! пали!"

як читав і В. Доманицький.

Ряд. 361 — в "Новій Громаді" помилково прочитано:

Замість Г у с а, і розклюе.

Стор. 144. **ЗА ЩО МИ ЛЮБИМО БОГДАНА.** — Друкується за чорновим автографом — припискою олівцем на останньому листі рукописного "Кобзаря" 1844 р. з ілюстраціями Башилова і де Бальмена. В тексті — одна поправка (первісний варіант нижче). Автограф не датований. Орієнтовна дата 1845 р. (поруч — два рядки з "Кавказу" — 1845 р.)

Ряд. 3 — У дурні б і д н о г о убули

Стор. 145. **НЕОФІТИ.** — первісна редакція із копії 60-их рр. В "Кобзарі" 1860 р. (стор. 224-242) збереглася копія, яка подає повний текст цього твору, близький до первісної редакції. Нижче наведені зміни і доповнення, зроблені в рукописі тієї копії тією ж самою рукою.

Ряд. 21 — І за те!... хоть бачу, що живуть

" 54-57 — виправлені, як в основному тексті.

" 58 — Чи не за те, що й ми тепер

" 61 — Тюрьми на ч и н н я е м

" 85 — Не на жидах, на нас лукавим

" 123 — І слово пла мен е м святім

" 153, 188, 197 — виправлені, як в основному тексті.

" 203, 205 — в дужках поруч цих рядків наведені паралельно варіанти, що збігаються з основним текстом.

Ряд. 211 — І козлоногий сивий фавн

” 214-218 — змінені в цій же копії ще так:

Перед святим. І повели
До себе в терми на вечеру
А втермах оргія. Горят
Чертоги пурпуром і златом
Курятця амфори. Дівчата
Трохи не голи стоять
Перед Кипридою, і в лад
Їй гимн співають. Уготован
Веселий пир. І полягли
На ложах гості. Регот гомін
Аж тут ім гостя привели
Сивобородого. І слово
Із уст апостола святого

Драгим елеєм потекло.
І стихла оргія. А жриця
Киприди — оргії цариця
Поникла радостним чолом
Перед апостолом. І встала
І всі за нею повставали
І за апостолом пішли
У катакомби. І єдиний
Твій син Алкид пішов із
ними
За тим апостолом святим
За тим учителем благим.

Ряд. 222 — Уже й не буде більш Ти сама

” 233 — виправлено, як в основному тексті.

” 261 — перед дальшим текстом, що починається цим рядком, поставлено збоку цифру ІV.

” 281, 282, 300, 307, 308 — виправлені, як в основному тексті.

” 287 — А в Капитолій із собором

Ряд. 327 — перед цим рядком поставлена цифра — V.

” 327 і 329 — виправлені, як в основному тексті.

” 340-341 — первісно звучали:

На те він бог!... а ми під бога

І себе повинні покладати —

Не тільки сестер!...

Після ряд. 343 — в рукописі примітка (Schriftlicher Pruegel)

Ряд. 345 — А ви плебеї, гречкосії

В ряд. 353 — жаловати виправлено на жалости, а потім весь рядок викреслено.

Ряд. 354, 357, 364 — виправлено, як в основному тексті.

Ряд. 368-370 — змінені так:

А поки що з матерьями

Алкидова мати

Пійшла його зострінути

Святих привітати

На березі — Пішла вона

Трохи не співає,

Ряд. 372 — Хвалить — прославляє.

Перед ряд. 383 — цифра VI.

Ряд. 384, 437, 458, 482 — виправлені, як в основному тексті.

Ряд. 450 і 451 виправлено на три рядки — так, як в основному тексті.

- Ряд. 453 — Минув і тиждень, п'яний кесарь,
 " 490, 548, 566, 571 — виправлені, як в основному тексті.
 " 493 — Де ти сховалась? і чом на його
 " 498, 499 — переставлено один на місце одного
 " 519 — Із Альбано, ізза Ти бру
 " 556 — в рукописі коло цього рядка примітка: (Скандин.
 Плутон); пізніше виправлено на (Скифській Плутон).
 Ряд. 561 — А ти осталася одна,
 " 569 — Ти страшно, тяжко заридала

Стор. 163. **ВІДЬМА.** — Така назва останньої редакції Шевченкової поеми "Осика", текст якої надрукований на стор. 145-163 в II-ому томі нашого видання (III-ому видання Українського Наукового Інституту, Варшава-Львів, 1935, стор. 158-176), де й подані примітки і варіанти до цієї першої, найранішої і цілком відмінної редакції твору. Під назвою "Осика" збереглася ця поема в автографі, який після арешту Шевченка попав до III відділу і до департаменту поліції в окремому зошиті разом з передмовою до другого тому "Кобзаря", "Русалкою" і "Лілеєю". В 1847 р., на засланні, Шевченко, переписуючи "Осику" до "Малої книжки" з якогось чорнового рукопису, переробив цю поему і дав їй іншу назву "Відьма". В "Малій книжці" Шевченко випустив на початку поеми біблійний епіграф, пропустив 24 рядки тексту, виправив багато невдалих рядків і чимало окремих слів позамінював виразнішими, точнішими. Вертаючися із заслання в 1858 р., під час перебування в Нижньому Новгороді, Шевченко записав "Відьму" до "Більшої книжки", що стверджено записами в його "Журналі" під датами 4, 5 і 6 марта 1858 р. Переписуючи, Шевченко ґрунтовно переробив поему, скоротив її, зводячи число рядків з 635 до 480, переробляючи не тільки окремі рядки, але й цілі уривки. Після смерті поета "Відьма" була друкована то за автографом "Малої книжки", то за скороченою редакцією "Більшої книжки". Вперше "Відьма" була частково надрукована у львівському журналі "Вечерниці" 1862 р. (Но. 16-18). Повний текст — у "Кобзарі" видання Кожанчікова 1868 р. (стор. 338-354). Існує багато копій із цієї поеми, більша частина яких збігається з основним, друкованим у цьому томі нашого видання, текстом, але є в них і деякі вставки і з редакції "Осики" і з редакції "Малої книжки". В автографі, що попав був до департаменту поліції, дата написання твору визначена — "Седнев. 1847. 7 марта".

Первісні варіанти в автографі "Більшої книжки" такі:

- Ряд. 23 — Познає Божую любов.
 " 177 — Я роскажу тобі
 " 179 — У білих Ясах повивала,
 " 187 — Та м |у зики| |найняла|

- Ряд. 212 — Ірод!...Я не знала
 " 253 — То м і ї т | а т о |
 " 379 — Поки стопчуть люде
 " 483 — А все таки знахуркою

Стор. 180. **НЕВОЛЬНИК** — пізніша редакція поеми "Сліпий", надрукованої в II-ому томі нашого видання (на стор. 50-69; III-ий том видання Українського Наукового Інституту, Варшава-Львів, 1935, ст. 63-82), за рукописом, що попав до департаменту поліції. Поклавши текст цього рукопису в основу друківаного ним тексту поеми "Сліпий", проф. П. Зайцев зазначив у примітці на стор. 203 (згл. стор. 219 видання УНІ), що "варіантів до першої редакції нема ніяких", хоч насправді в автографі "Три літа" є цілий ряд первісних варіантів (приведені вони в I-ому томі Повного зібрання творів, В-во АН УРСР, К. 1939 р. на стор. 273). Над новою редакцією цієї поеми, що її основний текст поданий в цьому томі нашого видання, Шевченко почав працювати після заслання, на підставі незбереженої до нашого часу рукописної копії. Наявна ця редакція в автографі, що зберігався до 1939 р. під Но. 61 у Відділі рукописів Інституту української літератури АН УРСР: в ньому є деякі закреслення і купюри, зроблені внаслідок вимог т. зв. попередньої цензури (особливо ж рядки, що стосуються Катерини II). За текстом цього автографу, куди скорочено входить епілог поеми, була ця пізніша редакція опублікована під назвою "Невольник" з купюрами цензурного характеру в журналі "Основа", кн. IV за 1861 р. (стор. 1-20) і кн. VI за 1862 р. (стор. 1-2-епілог). В пізніших передруках, навіть у виданнях В. Доманицького й І. Франка, текст "Основи" був контамінований із текстом "Трьох літ", знайденим в департаменті поліції. Дату пізнішої редакції поеми, значить "Невольника" проф. П. Зайцев встановляє на 1858-1860 р. і тому ж її друкуємо в розділі інших редакцій після "Відьми".

Основний текст поданий тут за текстом автографу-уривку (Но. 61) і пропущені в ньому за текстом "Основи", що був надрукований теж за автографом Шевченка.

Рядки 1-81 — за текстом "Основи". Від рядка 82-ого починається текст автографу Но. 61.

- Ряд. 137 — Маленьким І в а н е
 " 169 — І просто жнуть
 " 187 — Коли з а р о б и ш, принесеш

Після 258 рядка в автографі бракує два листки. Пропущене друкується за текстом "Основи".

Від рядка 368 — текст уже за автографом Но. 61.

- Ряд. 435 — Престрїт в и л и в а л а
 " 444 — Козак отой, догадався

Ряд. 490 — в автографі синію оу замість закресленого синем [y]

" 593 — Рядок було почато словом Ти

Після рядка 619 — 14 рядків вписані іншою рукою, мабуть Ів. Лазаревського.

Рядки 632-633 — в рукописі закреслені червоним олівцем. Далі йдуть 27 рядків крапок, також перекреслених червоним олівцем. Ці купюри відновлюємо частинно за текстом "Основи", частинно ж за текстом "Сліпого".

Від 664 рядка — текст поданий знов за автографом Но.61. Перші 4 рядки в цьому місці автографу вписані іншою рукою.

Із рядком 669 — автограф закінчується. Дальші рядки 700-755 друковані за "Основою", кн. VI за 1862 рік, де вони були вміщені під назвою »Епілог до "Невольника"« із приміткою від редакції "Основи": "Пропущений Т. Г. Шевченком".

Стор. 203. **СЛІПА.** — Основний текст цієї поеми, що її Шевченко написав 1842 р. російською мовою, надрукований в У-ому томі нашого видання (на стор. 79-108). Там же (на стор. 295-296) подані примітки до цього твору. Питань зв'язаних з постановом цієї поеми стосується стаття П. Зайцева в У-ому томі п.п. "Поезії Шевченка російською мовою". В багатьох виданнях "Кобзаря" ця поема була пропущена цілком; тільки деякі видавці подавали її в перекладі на українську мову. Останнім часом в усіх радянських виданнях поетичних творів Шевченка поема "Сліпа" друкується тільки російською мовою і тому ж для багатьох українських читачів, що не знають російської мови, вона була і є невідомою. На українську мову переклав був цю поему вперше Василь Щурат і цей переклад був надрукований у львівському "Ділі" чч. 126-133 за 1914 р. Згодом цей переклад був передрукований у виданні: Т. Шевченко. Твори. Кобзарь. Том III в "Українській бібліотеці", що її видавала філологічна секція Наукового Товариства ім. Шевченка (Львів, 1938). В 1925 році, у другому томі видання: Т. Шевченко. Твори. Повний збірник в двох томах за редакцією Володимира Гадзінського та Костя Буревія. В-во "Село і Місто" (СІМ), Москва, 1925 р., була надрукована "Сліпа" в перекладі Ф. Скляра. Переклад Богдана Кравцева, зроблений 1962 р., друкується тут уперше.

Стор. 239. **БЕЗТАЛАННИЙ** — Основний російський текст цієї поеми надрукований під назвою "Тризна" в п'ятому томі нашого видання на стор. 109-126, разом з примітками до цього твору (на стор. 296-298). Літературна історія цього твору подана там же в статті П. Зайцева п. н. "Поезії Шев-

ченка російською мовою" (стор. 212-228). Як і "Сліпу" теж і цю поему у виданнях Шевченкового "Кобзаря" або пропускали цілком або друкували тільки російською мовою. На українську мову переклав "Тризну", Василь Щурат і надрукував її під назвою "Поминки" у львівському "Ділі" чч. 142, 144-147 за 1914 рік. Рання редакція цієї поеми була перекладена Ф. Скляром і надрукована у 2-томовому виданні Творів Т. Шевченка, в-во СіМ, Москва 1925. Вміщений у цьому томі мистецький переклад цієї ранньої редакції, зроблений поетом Олексою Стефановичем, надрукований у II-му томі 4-томового "Кобзаря" за редакцією проф. Леоніда Білецького. УВАН, Вінніпег, 1952 і його передруковуємо тут за ласкавою згодою Вид. Спілки "Тризуб". Переклад "Тризни" зроблений сучасним українським поетом Володимиром, був друкований у журналі "Визвольний шлях", кн. III за березень 1961 р. стор. 193-204.

НОВІ ТЕКСТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДИ І ТЕКСТ ШЕВЧЕНКОВИХ ПОЕЗІЙ 1857-1861

Справжнє наукове вивчення і зредагування текстів поетичних творів Тараса Шевченка можливе тільки при наявності усіх існуючих автографів поета, а коли їх немає, то цю роботу можна провести при наявності їх рукописних копій і першодруків. Така можливість існує сьогодні в Українській РСР, де вся рукописна спадщина Тараса Шевченка зосереджена у своїй великій частині в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР і де зібрані теж у більшості видання його творів і численні праці про нього. Немає цієї можливості для редакторів і видавців Шевченкових творів на еміграції, поза межами України. Позбавлений був найважливіших засобів для наукового зредагування поетичної спадщини Шевченка редактор здійснюваного Українським Науковим Інститутом у Варшаві Повного видання творів Тараса Шевченка, найкращий і найбільш авторитетний знавець Шевченкової творчості проф. Павло Зайцев при редагуванні трьох перших томів з поетичними творами Шевченка, не диспонуємо цими засобами й ми, редагуючи всилу обставин, цей четвертий том з поезіями Шевченка 1857-1861 років. Найважливіше джерело для встановлення тексту Шевченкових поезій згаданих років Шевченкова рукописна "Більша книжка" знаходиться в Києві і заповіджене Видавництвом АН УРСР факсимільне видання цієї рукописної збірки, що охоплює і частину "невільничої поезії" Шевченка і більшість поезій

останніх літ його життя, ще не появилoся. Тому для їх видання тут треба користуватися іншими джерелами.

Не маючи змоги використати неопубліковані досі фототипічним способом автографи творів Шевченка і їх рукописні копії, проф. Павло Зайцев поклав в основу зредагованих і виданих ним томів з поетичною творчістю Шевченка — II, III і IV у виданні УНІ, I, II і III в перевиданні М. Денисюка — особливо ж, якщо йде про текст Шевченкових поезій від 1843 р. — видання “Поезії” у в-ві “Література і Мистецтво” Харків, 1934, стор. 426(бнп). Згідно зі ствердженням П. Зайцева в його статті “Редакція тексту поезій Шевченка” (т. I-ий цього перевидання, стор. 217), цей текст найбільш авторитетний, бо був поправно виданий вже давніше й у виданні Поезії 1934 р. був виправлений Олександром Дорошкевичем.¹⁾ У другій своїй статті п. н. “Текст ранніх поезій Шевченка” (т. I, стор. 226) проф. П. Зайцев пише, що першим зредагованим О. Дорошкевичем виданням були Твори Т. Шевченка в трьох томах, ЛіМ, 1933 і що це видання сконфіскувала советська влада і випустила 1934 р. під тою самою назвою нове. Цим проф. Зайцев підтвердив ще раз свої слова про вирішну участь Дорошкевича в редагуванні тексту Шевченкових творів до тодішніх видань. Пізніше, в статті “Текст поезій Шевченка від 1843 р. до заслання” (Т. II, стор. 253-254), проф. П. Зайцев ствердив ще, що опрацьований Дорошкевичем текст усіх поезій Шевченка увійшов до виданого В-вом ЛіМ під редакцією А. Річицького в 1933 р. “Кобзаря” (Х.-К., 40, стор. VIII 459 - Б. К.) і що цей текст призначив Дорошкевич для видаваного Інститутом ім. Шевченка трьохтомового видання творів Шевченка, яке і вийшло з друку 1933 р., але в таємничий спосіб зникло з книгарського ринку. Згадуючи далі, що замість цього 3-томового видання вийшло 1934 р. в Харкові одностомове видання ЛіМ під назвами “Поезія Т. Г. Шев-

ченка” — на титульній сторінці, і “Кобзар” на обгортці, за редакцією А. Хвилі та Є. Шабліовського, проф. Зайцев не називає вже Дорошкевича, а тільки стверджує, що в “в праці над текстом в цьому виданні брали участь ще шість співробітників Інституту” (крім Шабліовського — Гуслистий, Йосипчук, Костенко, Гайовий, Панов, Блохин — Б. К.).

З усього цього виходить, що для зредагування виданих Українським Науковим Інститутом трьох томів (тодішній том II-ий, виданий 1934 р., том III-ий виданий 1935 р. і том IV-ий, вид. 1937 р.) були використані висліди текстологічної роботи не тільки Дорошкевича, але й більшого гурта текстологів, що брали участь в опрацьовуванні текстів до видання ЛіМ 1934 р. Але ж, підкреслюючи заслуги О. Дорошкевича, який “з великою затратою енергії й великою ерудицією приступив до редагування тексту поезій Шевченка на засадах наукової текстології” (не зважаючи на його намагання прикласти до видання тексту “марксівсько-ленінську” методу), проф. П. Зайцев з’ясовує, що й перед Дорошкевичем були вже — після праць Доманицького і Франка — видання Шевченкових поезій з поправно виданим текстом — поезії Т. Шевченка за редакцією І. Айзенштока і М. Плевака (у виданні ДВУ, Харків, 1925, 443 - Б. К.) і зокрема “Поезія” Т. Шевченка у двох томах під редакцією акад. С. Єфремова і М. Новицького (у виданні Історично-літературного Товариства при Українській Академії Наук, Книгоспілка, Київ, 1927, т. I - стор. 476, том II-ий - стор. 482 - Б. К.). Беручи тому теж і текстологічну працю цих попередників Дорошкевича до уваги, не буде недоречним ствердити, що в загальному Повне видання творів Тараса Шевченка Українського Наукового Інституту у Варшаві було базоване на вислідах і здобутках текстологічної праці українських шевченкознавців 20-их і початку 30-их рр. в Україні. Усі ці досягнення були й використані критично, з глибоким знанням справи редактором

варшавського видання Павлом Зайцевим, який після В. Доманицького перший, ще в 1914 році, почав працю над критичним опрацюванням і публікуванням Шевченкової спадщини.

Не припинилася робота над текстами Шевченка теж і після спроб здійснити в 1934 році ювілейне (до 80-річчя з дня народження) видання Шевченкових творів. В 1935-ому році появився перший том, запланованого як академічне, "Повного зібрання творів" під редакцією В. П. Затонського, А. А. Хвилі і Є. С. Шабліовського з поезіями 1838-1847 (Держ. Літ. В-во, Київ, 1935). Текст поетичних творів Шевченка з текстологічними до них примітками для цього тому, як і для другого, з поезіями 1847-1861, що появився 1937 р. (ДЛВ, Харків), був опрацьований, як виходить з опублікованих востаннє матеріалів²), одним із найвидатніших дослідників і знавців текстів Шевченкових творів, співредактором разом із акад. С. Єфремом видання "Поезій" з 1927 р., Михайлом Михайловичем Новицьким. Всупереч твердженню М. Глобенка³), що й це видання було покладене П. Зайцевим в основу варшавського Повного видання творів, достатніх даних на те немає. Проф. П. Зайцев не згадує про нього ні в своїх статтях, ні в примітках, та й зрештою обидва ці томи, фірмовані офіційно Затонським і Хвилею (в першому теж Шабліовським) і зредаговані з текстологічного боку фактично М. Новицьким, були опубліковані вже після появи відповідних томів варшавського видання, або водночас із їх появою.

Після засудження згаданих тут спроб критичного а то й академічного видання творів Шевченка і після репресування советським режимом не тільки їх фактичних редакторів О. Дорошкевича, М. Новицького і ряду інших, але й офіційних таких, як Затонський, Хвиля, Шабліовський, справу академічного видання творів Шевченка поставлено на порядок дня вже аж у зв'язку із 125-річчям з дня народження Т.

Шевченка, що припадало на 1939-ий рік. Підготовою такого видання, започатковуваного вже раз вперше в 1927 році акад. С. Єфремовим і М. Новицьким і потім в 1933 р. М. Новицьким, зайнявся зреорганізований режимом і “прочищений” з “буржуазнонаціоналістичних” шевченкознавців Інститут Української літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР. Вислідом проведеної цим Інститутом і базованої головним чином на здобутках попередніх років текстологічної праці був ряд видань Шевченкових творів, опублікованих в ювілейному 1939-ому році. Тоді появилися два однотомники: Кобзар. Повна збірка поезій (8-ка. Стор. XXII - 2нп - 395 - 1нп, масовим тиражем у 125.000 примірників) і Повна збірка поезій — Кобзар (4-а. Стор. XXVIII - 742 - 10 нп). Обидва ці видання фірмовані Академією наук УРСР, Інститутом Української Літератури ім. Т. Г. Шевченка та редакційною колегією в складі: О. Є. Корнійчук, П. Г. Тичина, М. Т. Рильський, Ф. А. Редько і Д. Д. Копиця. В обидвох вміщений, написаний І. Стебуном, біографічний нарис “Тарас Григорович Шевченко”. Одно і друге видання попереджені передмовою від редакційної колегії, наприкінці якої подана така довідка: “Усі тексти поезій цього видання звірені з автографами чи авторитетними друкованими редакціями і підготовлені до друку групою наукових співробітників Інституту української літератури ім. Шевченка АН УРСР. Наукову редакцію текстів провели: проф. Попов, М. П., проф. Маслов, С. І., старший науковий співробітник Геппенер, М. В., старший науковий співробітник Копиця, Д. Д.” Перед тим, в цій же передмові стверджено, що “готуючи до друку видання “Кобзаря” (Повної збірки поезій) Тараса Шевченка, редакційна колегія завдання своє бачила в тому, щоб подати тексти Шевченкових творів у редакції, найближчій до волі автора” і що принципи теорії “останніх редакцій”, на яких “попередні видавці базували свою роботу”, “в застосовані до рукописної спад-

щини Шевченка... не витримують критики". Якими критеріями кермувалася редакційна колегія в установлюванні текстів, "найближчих до волі автора", в передмові не подано. Ніякого наукового апарату — текстологічних приміток, інших редакцій і варіантів — в цих виданнях немає. Вміщені в них примітки — це тільки пояснення "незрозумілих місць, окремих слів, прізвищ історичних осіб тощо".

Подібно, як ці два однотомники, й ідентично, якщо йде про кількість надрукованих у них поезій і їх текст, була опублікована в тому ж 1939 р. Інститутом Української Літератури АН УРСР у Державному Літературному Видавництві "Повна збірка творів в п'яти томах", яка крім поезій охопила ще прозу, драматичні твори і щоденник поета, значить усю його літературну спадщину (крім листування). Появилася це п'ятитомове видання під тією ж редакцією, що й згадані вище однотомні видання повних збірок поезій. Наукову редакцію текстів поезій проводили ті ж самі особи, що й там. В передмові, яка була поширенням передмови до попередніх видань, додано тільки, що "наукову редакцію текстів прози й драматичних творів провів проф. Білецький О. І. та Назаревський О. А., щоденника — проф. Парадиський О. П.". Так само, як у попередніх виданнях, "редакційна колегія затверджувала до друку певні редакції Шевченкових творів, беручи за основу в кожному окремому випадку той текст, який справді найбільше відповідав волі автора". Як подає Микола Глобенко у своїй цитованій вище статті "Новітній етап боротьби за Шевченка", текст згаданих тут однотомників та поезій у п'ятитомовому виданні 1939 р. був "за авторитетним свідченням проф. Зайцева, найкращий з доти виданих".

Проте ж найважливішим і найбільш авторитетним з наукового погляду виданням були два перші томи академічного "Повного зібрання творів в десяти томах", том I-ий — Поезії 1837-1847, Том II — Поезії 1847-1861, що появилися того ж таки 1939 року за-

ходом Інституту української літератури ім. Т. Г. Шевченка вже у Видавництві Академії Наук УРСР (Т. I. вел. 8-ка, стор. 604; том. II. стор. 550). Фірмоване це видання "офіційною" редакційною колегією, в списку якої на заголовних сторінках подані: акад. Білецький О. І., Геппенер М. В., Копиця Д. Д., акад. Корнійчук О. Є., проф. Маслов С. І., проф. Попов П. М., Редько Ф. А., Рильський М. Т., акад. Тичина П. Г. Протеж склад фактичної редакції був інший. В передмові до I-ого тому подано, що обидва томи цього академічного видання виходять під загальною редакцією проф. Б. В. Якубського і що звірку і редакцію основного тексту провели наукові співробітники Інституту української літератури М. В. Геппенер, М. С. Грудницька, Ф. В. Коваль; звірку і редакцію варіантів — старший науковий співробітник Інституту О. А. Назаревський; редакцію приміток — старший науковий співробітник Інституту Д. Д. Копиця; літературну редакцію — Ф. С. Гавриш. Далі ствержено, що підготовку основного тексту, інших редакцій, варіантів та приміток провели крім названих ще теж наукові співробітники Інституту: Б. І. Зданевич, Д. М. Косарик, С. І. Маслов, П. М. Попов, Г. П. Паламарчук В. П. Тарнавський. З цієї інформації виходить, що фактичними головними редакторами цього академічного видання були — відомий український літературознавець, заслужений видавець творів Лесі Українки й автор праць про Шевченкову поетику проф. Борис В. Якубський і літературознавець, дослідник середньої доби української літератури, Микола В. Геппенер. З офіційної редакції відігравали деяку дальшу ролю тільки Д. Д. Копиця, проф. С. І. Маслов і проф. П. М. Попов.

Текстологічні принципи в редагуванні цих двох перших томів Шевченкової творчості з усіма його поезіями з'ясовані в передмові до I-го тому. Засуджуючи, за прийнятим у советських виданнях звичаєм, попередніх, мовляв "націоналістичних" редакто-

рів і видавців за застосовування в їх виданнях »хитро-умних псевдонаукових принципів нібито “останньої редакції” тощо», невідомі автори передмови заявляють, що “численність таких фальсифікацій ставила перед редакцією першого повного (насправді уже третього в УРСР! — Б. К.) видання зібраних творів поета вимогу проробити заново всю підготовчу роботу, не беручи на віру й найменшої дрібниці. Отже, всі тексти для цього видання заново перевірені за автографами або авторитетними друкованими джерелами. Доповнення і перевірка текстів творів ...грунтувалися в першу чергу на поглибленому вивченні його рукописної спадщини...” В дальшому стверджено ще, в деякій суперечності до зацитованих “засад”, що “до розділу основних редакцій виділені тексти творів за принципом збереження дійсної останньої волі автора”. Критеріїв ні методів виявлювання чи встановлювання цієї дійсної, але все ж таки останньої волі автора (підкр. наше — Б. К.), не зафіксовано.

Проте ж, не зважаючи на цього роду публіцистично-полемічну передмову, це академічне видання 1939 року з усіма поезіями Шевченка є в своїй основній частині, значить у текстах поезій, в зібранні інших редакцій і варіантів і в примітках, найкращим і найбільш науковим з усіх дотеперішніх видань, абстрагуючи від деяких недоліків і помилок, спричинених здебільша режимним тиском. Переглядаючи це видання і порівнюючи з давнішими, можна твердити з усією категоричністю, що в основу його лягла не тільки довгорічна ґрунтовна і наполеглива текстологічна робота попередніх, між ними й “націоналістичних”, редакторів і видавців, в більшості репресованих таких, як проф. М. Плевако, акад. С. Єфремов, проф. Ол. Дорошкевич, Михайло Новицький та інші, але й теж текстологічні праці редактора еміграційного Повного видання творів Шевченка Павла Зайцева. Друковані в цих двох томах академічного видання

тексти мало в чому відрізняються від таких же текстів встановлених П. Зайцевим у його виданні.

Великої вартости цим двом першим томам академічного видання 1939 р. надає поданий у них ґрунтовно і вичерпно опрацьований науковий апарат: інші редакції та варіанти й особливо ж примітки із їх цікавими і вичерпними вступними зауваженнями до історії текстів Шевченкових творів, надруковані на стор. 555-562 I-ого тому і на стор. 483-494 II-ого тому.

Усе це дає нам не тільки можливість, але й право визнати надруковані в цьому виданні тексти Шевченкових творів за найбільш повноцінні в теперішній час і покласти їх в основу цього четвертого тому Повного видання творів Тараса Шевченка з поезіями рр. 1857-1861, що мали увійти до п'ятого тому видання УНІ 1934-1939, публікація яка не була зреалізована через воєнні події.

Вибрати саме це видання як авторитетне з текстологічного погляду для видання цього тому спонукує нас ще й той факт, що обидва перші томи академічного видання підписані до друку — I-ий том 23 серпня 1939 р., значить перед самою ж такою другою світовою війною і II-ий том дня 25 жовтня 1939 р., вже під час воєнних дій — поділили незабаром долю своїх попередників з 1927, 1933 і 1935-37. Вони були засуджені офіційними чинниками як шкідливі і націоналістичні і фактичні їх редактори проф. Борис Якубський і Микола Геппенер зникли з лав наукових діячів і — репресовані — мабуть і загинули. Від 1939 року до часу писання цієї статті в березні 1962 р. немає згадки про них ні в якій із советських наукових чи літературних публікацій. Самі ж ці видання були вилучені з бібліотек і з книжкового ринку і вони залишилися невідомими не тільки читачам, але й навіть літературознавцям. Згодом Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР перевидав ці обидва перші томи "Повного зібрання тво-

рів в десяти томах” в “доповненому і виправленому” вигляді — перший том в 1951-ому році і другий в 1953 році. В якому напрямі “доповнено і виправлено” ці перевидані томи, які до закордонних бібліотек і на книжковий ринок поза СРСР чомусь не потрапили⁴) може свідчити факт, що із складу офіційної редакційної колегії зникло прізвище Геппенера, як також те, що закиди вбік “націоналістичних видавців і редакторів” у застосовуванні »хитроумних псевдонаукових принципів нібито “останньої редакції”«, які були в передмові до I-го тому 1939 р., замінено в передмові до “доповненого і виправленого” I-ого тому 1951 закидами на адресу вже тільки “буржуазних націоналістів” у »застосовуванні псевдонаукових принципів нібито “найкращої редакції”«. . .⁵)

Останнім часом, майже по десяти роках від здійснення Академією наук УРСР “доповненого і виправленого” другого видання I-ого тому і вісім років від опублікування II-ого тому десятитомового “Повного зібрання творів” це нібито “доповнене і виправлене” видання обидвох томів зазнало відкритої і гострої критики і то збоку керівника відділу шевченкознавства в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук УРСР, члена-кореспондента цієї АН і доктора філологічних наук Євгена П. Кирилюка. У своїй доповіді, виголошеній під час дев'ятої Наукової Шевченківської конференції, що відбулася в днях 9-11 березня 1960 р. в Ленінграді, і надрукованій в збірнику праць цієї ж конференції (В-во АН УРСР, Київ, 1961, стор. 26-64,) п.н. Питання Шевченківської текстології, Є. Кирилюк виявив цілий ряд недоліків в академічному виданні Повного зібрання творів, зокрема в другому виданні двох перших томів, стверджуючи, що “внаслідок усім відомих обставин перше академічне видання виявилось неповним, тобто неакадемічним”, бо до нього не увійшов загальновідомий вірш Шевченка “Якби ти, Богдане п'яний”. Водночас із цим Є. Кирилюк

висловив ряд вимог, м.ін. “ще раз звірити тексти поезій з автографами, першодруками, авторизованими копіями та іншими матеріялами для встановлення основного тексту”, “перевірити й уточнити хронологію окремих творів поета” та ін. і ствердив “настійну необхідність у новому академічному виданні”. Поскілки відомо з повідомлень в пресі, таке 6-томове видання Шевченкової літературної спадщини, є тепер у стадії підготовки.

Не зважаючи на те, що всі видання Шевченкових творів 1939 р. були опрацьовані в основних своїх текстах Інститутом літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії наук УРСР і фірмовані цим же Інститутом і що появилися вони в одному таки році, між обидвома однотомниками з “Повною збіркою поезій” і “Повною збіркою творів в п’яти томах”, з одного боку, та I-им і II-им томами “Повного зібрання творів в десяти томах” з другого боку є деякі різниці і розбіжності і в кількості творів і в їх тексті. В усіх виданнях 1939 р. кількість Шевченкових поезій включно із його російськими поемами встановлена на 227 (із врахуванням до цього числа, як окремих 10 Давидових псалмів, 14 віршів із циклу “В казематі”, двох редакцій “Москалевої криниці” і двох редакцій “Плачу Ярославни” та двох редакцій “Лічу в неволі дні і ночі”). В однотомниках і в п’ятитомнику цієї кількості 227 дотримано з допомогою влучення до основних редакцій чорнових уривків “Тихе поле аж крикнуло” і “Повій, вітре, понад яром”. До академічного видання ці два уривки не увійшли, вони подані слушно тільки у варіантах так, як це зроблено й у виданні УНІ за редакцією П. Зайцева. Натомість влучено до I-ого тому академічного видання неналежний цілком до поезій, а хіба до тому з драматичною спадщиною Шевченка уривок його російської драми “Невеста” п.н. “Песня караульного у тюрми” (СПБ, грудень 1841) і чотирорядкову строфу п.н.

“За що ми любимо Богдана”, написану Шевченком правдоподібно 1845 р.

Усі наявні в цьому академічному виданні тексти основних редакцій творів Шевченка влучені — за винятком “Песня караульного” — до чотирьох томів нашого перевидання з тим, що російські поеми Шевченка увійшли до V-ого тому, а в цьому четвертому тому подано їх українські переклади. Влучені до цього четвертого тому теж ненадруковані в попередніх томах: вірш “За що ми любимо Богдана”, поема “Єретик”, як теж відмінні редакції поем “Осика” і “Сліпий”, відомі під назвами “Відьма” і “Невольник”, надрукування яких у цьому тому було передбачене ще головним редактором цього видання проф. П. Зайцевим⁶).

Якщо йде про поетичну творчість Шевченка, то фактично цей четвертий том його поезій повинен би охоплювати не рр. 1857-1861, але роки 1853-1861, бо з часу заслання зберігся Шевченків вірш “Мій Боже милий, знову лихо” написаний мабуть 1853-1854 р. в Новопетровському форті. Але ж цей вірш, як теж і створена ще на засланні дня 16 травня 1857 р. друга редакція поеми “Москалева Криниця”, яка наділі є цілком окремим твором, були влучені проф. Зайцевим до четвертого тому редагованих ним творів Шевченка і вони надруковані в третьому тому цього перевидання: перший твір на сторінці 240, другий на стор. 253-264. Тому й ми починаємо цей четвертий том “Неофітами”, першим твором Шевченка, що був створений поетом після звільнення із заслання.

В основному текст поезій цього останнього періоду Шевченкової творчості ще найбільше устійнений і не вимагає поза “Неофітами” ширшої дослідної і порівняльної роботи. Тексти більшості творів рр. 1857-1861 збереглися в “Більшій книжці” Шевченка, зредаговані ним в цьому вигляді до друку. Зберег-

лися теж автографи деяких поезій, що не увійшли до "Більшої книжки", між ними й автограф останньої поезії Шевченка "Чи не покинуть нам, небого?"

Використовуючи текстологічні здобутки академічного видання 1939 р. і кладучи встановлені в ньому тексти в основу цього четвертого тому з поезіями Шевченка 1857-1861 рр., ми все ж таки провели в них ряд конечних змін, поправок і доповнень. Найперше цілком відкинуто в текстах цього тому невірні з погляду літературної мови і правопису писання множини прикметникових закінчень "святіе", "німіе", "пренепорочніе", тим більше, що поруч них Шевченко вживав частіше правильні форми "святії", "німії" і т. д. Підведені штучно редакторами акад. видання під російську вимову деякі староцерковні слова, як наприклад "долготерпеніе", "воместо", "розтленное" та інші подаємо в українській вимові так, як це робив Шевченко. Інколи уведені в текст і деякі поправки, слушність і конечність яких очевидна або доказана новими текстологічними дослідженнями. Вірші "Доля", "Муза" і "Слава" залишаємо, як окремі, бо хоч це і триптих і написані вони одного дня, то спільного заголовку їм автор не дав і навіть, якщоб назвати їх разом — "Доля-муза-слава", як це дехто пропонує, то їх треба було б, цитуючи, визначувати окремими назвами. Назву "Федору Івановичові Черненку" з-над віршу "Ой по горі роман цвіте" знімаємо, бо зміст віршу не має нічого спільного з Черненком і цей заголовок це тільки надпис на автографі. З поеми "Марія" викреслені кінцеві рядки, 747-756, бо в тексті "Більшої книжки" ці рядки закреслені самим Шевченком. Їх немає в більшості варіантів. Офіційні редактори акад. видання увели їх до тексту проти дійсної останньої волі поета, мабуть з уваги на їх зміст. Ці рядки подані при тих варіантах, де вони були. Назву "Подражаніє Едуарду Сові" над

віршом “Посажу коло хатини” усуваємо, бо, як вказали досліди — це наслідування віршу Яна Чечота. В 44-ому рядку “Осія. Глава XIV” рядок “І не сховаєтесь; всюди” виправляємо на ритмічно правильний “І не сховаєтеся; всюди”; так було у текстах Доманицького. Назву “Молитва” змінюємо на “Молитви”, бо даний твір це чотири з формального і змістового боку різні твори Шевченка, писані в різні дні. В другій редакції віршу “Плач Ярославни” змінюємо невитриманий ритмічно рядок “глибокії налюбім ладо рани” на “Глибокії на ладо рани” і “Хиновськи стріли” на “Хановські стріли”. Інші зміни зазначені в примітках.

В усіх текстах Шевченкових творів і статей в цьому томі дотримуємося академічного правопису, проведеного — за вийнятком апострофа — теж і в інших томах цього видання.

Поезії Шевченка, надруковані в цьому томі, подані в кожному з розділів у хронологічному порядку, а не як у попередніх томах за “альбомним” принципом, бо саме такої часової системи вимагає Шевченкова творчість останніх років, яка наділі є цілком окремим і за своїм змістом і з мистецького погляду поетичним циклом.

Для висвітлення й інтерпретації питань зв'язаних з сюжетами і мистецькими засобами цього останнього періоду Шевченкової творчості передруковуємо із небагатої порівняльно літератури про твори Шевченка років 1857-1861 розділ про “Неофіти” із маловідомої, бо виданої під час війни 1942 р. в “Українському Видавництві” у Кракові праці передчасно померлого літературознавця д-ра Євгена Юлія Пеленського п.н. “Шевченко — клясик” і статтю радянського шевченкознавця Євгена О. Ненадкеївча “Поетичний епілог творчості Шевченка” із “Збірника праць Сьомої наукової Шевченківської конференції”

(К. 1959). Статтейний матеріал у цьому томі доповнюємо ще нашою спробою насвітлити генезу згадки про Вашингтона і його "новий і праведний закон" у Шевченковому вірші "Юродивий".

БОГДАН КРАВЦІВ

1) Участь Дорошкевича в опрацюванні тексту для цього видання, що появилася під офіційною редакцією А. А. Хвилі і Є. С. Шабліовського і з вступною статтею А. А. Хвилі, підтверджує Микола Глобенко у своїй статті "Новітній етап боротьби за Шевченка" (див. його ж "З літературознавчої спадщини", Париж, 1961, стор. 80-81), додаючи, що крім названого видання ЛіМ в основу варшавського повного видання був покладений ще текст ювілейного повного зібрання творів за редакцією Затонського, Хвилі і Шабліовського (Повне зібрання творів під редакцією В. П. Затонського, А. А. Хвилі, Є. С. Шабліовського. Том I. Поезії 1838-1847. Держ. Літ. В-во (Київ, 1935) і том другий. Поезії 1847-1861, вже за редакцією тільки В. П. Затонського та А. А. Хвилі, Поезії 1847-1861. ДЛВ (Харків, 1937) — Б.К.) Твердження П. Зайцева і М. Глобенка про вирішальну участь Дорошкевича в редагуванні тексту для першого з цих видань заперечує в передмові до книжки М. Глобенка "З літературознавчої спадщини" (стор. 16), проф. д-р Ю. Бойко заявляючи, що "неправильним є... що ювілейне видання Кобзаря в УРСР у 1934 р. вийшло за текстологічним опрацюванням О. Дорошкевича", бо "тексти опрацьовувала текстологічна комісія, в яку входили шевченкознавці Я. Галайчук, Плахотишина та автор цих рядків" значить Ю. Бойко, що виступав тоді під прізвищем Ю. Блохин. В цьому запереченні якесь непорозуміння, бо ж, як подає В. Дорошенко у своїм Показчику видань Шевченкових творів, том ХІУ цього видання, поз. 742, в укладанні коментарів, приміток та редагуванні тексту до видання ЛіМ 1934 "брали участь наукові співробітники Інституту Шевченка: Є. С. Шабліовський, К. Г. Гуслистий, Ю. Д. Йосипчук, А. І. Костенко, М. Р. Гайовий, А. С. Панов і Ю. Г. Блохин". Про Я. Галайчука і Плахотишину В. Дорошенко, який бачив й описав це видання, не згадує.

2) див. статтю В. Порського "Проект академічного видання Шевченка 1933 р." із »Проспектом Академічного видання "Творів Тараса Шевченка"« Михайла Новицького і "Записками Є. Шабліовського до М. М. Новицького в справі реда-

гування I тому академічного видання Шевченка" та його ж (В. Порського) статтю "Михайло Новицький" із показником праць М. М. Новицького, що був складений ним же самим, — усе в 2-ому Річнику "Шевченко", УВАН, Н. Й. 1953.

³⁾ див. примітка ¹⁾.

⁴⁾ Їх немає в публічних і приватних бібліотеках у ЗДА. Перший із цих перевиданих томів знаходиться тільки, в Національній Бібліотеці в Парижі. Див. А. Жуковський. Шевченкіяна в Бібліотеках Парижу. Париж, 1961 стор. 12.

⁵⁾ див. Акад. О. І. Білецький. "Українське літературознавство за сорок років". В-во АН УРСР, Київ, 1957 стор. 24. Ще крутіший поворот у визначуванні принципів совєтської текстології зробив директор відділу шевченкознавства в Інституті літератури АН УРСР доктор філологічних наук Євген Кирилук, який у своїй статті "Книга життя народного", надрукованій в "Рад. Україні" за 9 березня 1960 року засуджував націоналістів за "спотворювання тексту "Кобзаря", що його вони, мовляв, подають "виключно в ранніх, первісних редакціях", і водночас доводив, всупереч усьому, що писали досі автори офіційних передмов до совєтських видань творів Шевченка, що "одним із основних принципів текстологічної науки є принцип останньої редакції, останньої волі автора"...

⁶⁾ Див. примітки в II-ому томі нашого перевидання стор. 203 і стор. 242.

ШЕВЧЕНКОВІ “НЕОФІТИ” *)

Початок грудня 1857 р. — Із рядків Шевченкового *Журналу* б'є якась внутрішня, глибока радість. Кожний день приносить якусь несподіванку, милу і зворушливу:

1 грудня. Дістав листа від М. С. Щепкина, в якому він пропонує мені побачення в селі Нікольському (маєток його сина), або коли я не маю зайвих грошей на цю подорож... то він обіцяє сам приїхати до мене до Нижнього. Як би він звеселив і мене і своїх нижнегородських поклонників! Напишу йому, нехай їде сюди і нехай на тутешній бідній сцені втне по-стародавньому.

Після сеансу в Шрейдерса та після обіду у Фреліха я попав випадково на півняний музичний вечір до офіцера шляхів Уттермарка і почув там віртуоза на фортепіяні, якого я й не гадав почути тут у глушині. Віртуоз цей якийсь пан Татарінов. Між іншим він загравав кілька уривків із “Пророка” та “Гугенотів” Меєрбера і підніс мене на сьоме небо.

2 (грудня). Сьогодні я був з візитом в надхненого мого віртуоза Татарінова й бачив у нього, чого також не сподівався побачити в Нижньому, — я побачив у нього справжнього Гюдена. Такі дві прегарні несподіванки разом — насолода рідка й висока. І які ж варвари нижнегородці! Вони знають Татарінова тільки, як урядовця в компанії, що будує залізницю.

*) Уривок із праці Є. Ю. Пеленського „Шевченко-клясик”, Краків, 1942.

А про картину Гюдена і навіть самого Гюдена ніхто й не чував, крім старого Улибишева, з яким я сьогодні познайомився в театрі. Це відомий біограф і критик Бетговена і постійний відвідувач тутешнього театру.

3 (грудня). Три дні зряду несподіванки і найприємніші несподіванки. Це велика радість у тутешньому одноманітному житті. Сьогодні відвідав мене Густав Василевич Кебер. Гість зовсім несподіваний. Він — великий приятель Ф. Лазаревського. І той, від'їжджаючи з Нижнього, доручив йому побачитись зі мною: і предобрий Густав Василевич сьогодні виконав доручення свого й мого друга. Коли б більше таких несподіванок, як гарно минали б дні нашого життя.

4 (грудня). Написав листи до Щепкина та Куліша. Прошу їх, друзів моїх великих, відкласти всяке житейське чи службове попеченіє й приїхати до мене. . . Який би я був щасливий, якби справдилось моє бажання. Може таки й справдиться.¹) . .

Лише той, хто знає, чим для Шевченка були “великі друзі” як Щепкин, Куліш і Лазаревський, чим були для нього мистці чи знавці мистецтва, як от Татарінов чи Улибишев, хто знає, як він захоплювався музикою, театром і пластичним мистецтвом, лише той зможе хоч приблизно відтворити той піднесений, світлий, радісний настрій, що в ньому тоді поет жив.

У Шевченка — клясика-оптиміста — піднесено радісний настрій міг викликати і дійсно викликав творчу реакцію. Чотири дні під ряд по тому пише поет велику поему, свій перший вповні оригінальний віршований твір по майже сімох літах перерви:

8 (грудня). Оці чотири дні писав я поему, назви для якої ще не придумав. Здається, назову її “Неофіти, або перші християни”. Добре, як не одурить мене Щепкин. Я йому присвячую цей твір, і мені страх якби хотілось йому прочитати та почути його справедливі, дружні завваги. Не знаю, коли я візь-

мусь за “Дервіша і сатрапа”. А потяг до (писання) *почуваю великий.* ²)

Така була творча спонука до написання нового твору. Це треба з особливим притиском підкреслити, і то не тому, що досі ніхто не звернув уваги на цей факт, що ця спонука є зовсім інша, як давніше. В молодих літах Шевченка спонукували писати, як і загалом романтиків-песимістів, здебільшого болючі, прикрі переживання. Тепер і це основно змінилося.

Про дальшу історію *Неофітів* говорять листи Шевченка до Куліша, Щепкина, Лазаревського, Аксакова і Кухаренка — з січня-лютого 1858 р. Згадки в листуванні підкреслюють передовсім одне: *Неофіти* не були викінчені, це лише перший нарис і таким він мабуть і залишився.

Шевченко післав *Неофітів* Кулішеві 4 січня 1858: *Тепер посилаю Тобі з оцим добрим чоловіком з Овсянниковим, свої “Неофіти”. Ще недобре викончені. Перепиши їх гарненько і пошли з цим же Овсянниковим старому Щепкину.* ³) Шевченко хотів знати думку такого тонкого критика, яким був Куліш. Того самого дня записав він у своєму журналі: *Кулішеві з листом післав свої “Неофіти”. Цікаво мені знати його думку про цей мій новий твір.* ⁴)

Куліш лише коротко похвалив *Неофітів*, але злякався їх тенденції, як це виходить із надто досадної його відповіді з 20 січня: “Твої *Неофіти*, брате Тарасе, гарна штука, да не для друку... Не годиться напominать синові про батька, ждучи од сина якого би не було добра. Він же в нас тепер первий чоловік: як би не він, то й дихнуть нам не дали би. А воля кріпаків — тож його діло. Найближчі тепер до його люди по душі — ми, писателі, а не пuzатії чини. Він любить нас, він йме нам віри, і віра не посрамить його. Не тільки друкувати сю вещь рано, да позволь мені, брате, не посилать і Щепкину, бо він з нею всюди носитиметься і пійде про тебе така чутка, що притьмом не слід пускать тебе у столицю. Тут же саме се

діло наклонулось".⁵⁾ Шевченко був свідомий того, що *Неофіти* не перейшли б цензури, тимто зараз по одержанні Кулішевого листа, 26 січня, написав йому те:

Який там тобі нечистий казав, що я приготував свої Неофіти для друку? І гадки, і думки не було. Я послав їх тобі тільки прочитати, щоб ти бачив, що я тут, не склавши руки, сижу. І старий Щепкин не такий, щоб він там возився по Москві з ними, як з писаною торбою. І ти оддай гарненько переписати їх і пошли старому, бо він уже знає, що Неофіти в твоїх руках. Овсянникова не дожидай; незабаром поїде із Пітера в Нижній приятель мій, Шрейдерс, то ти і передай йому, а він передасть моему старому друзюці. Отак зроби. Для друку єсть у мене наготовлено на добрих дві книги, — тільки перепиши та і в друкарню; але я і з цим добром не спішу, не тільки з Неофітами.⁶⁾

На таке рішуче домагання Кулішеві не лишилось нічого іншого, як вволити волю Шевченка. Він це й зробив, проредагувавши поему: "*Неофіти* пошлемо по словеси твоєму, аби тільки той Шрейдерс завітав до нас у друкарню. Перешлемо й тобі екземпляр, щоб ти бачив, що воно таке — добра редакція. Так і всяке твоє писання треба процідить на решето, щоб не осталося шкаралющи, або що; а розхриставшись, далєбі не годиться виходить між людей. Сього ж більше тобі ніхто не зробить, хоть до ста баб іди".⁷⁾

В дальших згадках у листуванні Шевченко завжди підкреслює, що *Неофіти* ще невикінчені: "*Незабаром получиш Ти од Куліша мої "Неофіти"* — писав він Щепкину 17 січня. — *Тільки се така штука, що друкувати її тепер не можна, а колись згодом її ще треба доробити.*"⁸⁾ Цікаве тут особливо те, що Шевченко — усвідомлював собі, що *Неофітів* друкувати не можна. — В листі до Михайла Лазаревського з 31 січня знову зазначає поет невикінченість поеми: "*Возьми у Куліша та прочитай мої "Неофіти"*. Вони

ще не викончені.⁹⁾ В листі до того самого адресата з 3 лютого 1858 знову повертає поет до цієї поеми: “Чи прислав Тобі Куліш мої “Неофіти”?”

Дальшим критиком, по Шепкинові і Кулішеві, мав бути Сергій Аксаков. В листі до нього з 16 лютого 1858 так пише про те Шевченко: “Не знаю, чи дістав Михайло Семенович мої Неофіти від Куліша. Мені б дуже хотілось, щоб він Вам прочитав оцю новонароджену хахлацьку дитину.¹⁰⁾ Врешті останнім критиком мав би стати Я. Кухаренко, якому того самого дня що й Аксакову, написав Шевченко листа. Посилаючи йому свій триптих: “Доля, Муза, Слава” з запитом — сумнівом: “не знаю як вони Тобі подобаються,” додає, про Неофітів:

Скомпонував ще тут з нудьги одну штуку, поему “Неофіти”, нібито з римської історії. Але вона ще не вироблена, тим і не посылаю. Як викончу, то пришлю.¹¹⁾

Можливо, що Шевченко хотів післати цю поему і Маркові Вовчкові. Можна догадуватися того з листа до Лазаревського з 22 лютого:

Марко Вовчок — це псевдонім якоїсь пані Маркович. Чи не знаєш ти її адреса? Як довідаєшся, то напиши мені: треба буде хоч письмом подякувати.¹¹⁾

На тому вичерпуються звістки про Неофітів, що їх маємо від самого Шевченка; не знаємо теж, чи він опрацював ще основніше свою поему. Можна хіба здогадуватися, що радше — ні.

Шевченко пише, що Неофіти: ніби то із римської історії. На той висказ часто покликувалися шевченкознавці. Навіть у останній більшій студії про Неофітів, що вийшла з-під пера акад. М. Возняка, читаємо: “Це ніби-то” прозирає і з тексту самої поеми, а саме з таких її місць, як:

Не в нашім краї, Богу милім,
Не за гетьманів і царів,

А в римській ідолівській землі...
... Росії

Тоді й на світі не було...

Або:

А ти, прескорбная не знаєш,
Де він конає, пропадає, —
Ідеш шукати його в Сибір,
Чи тее... в Скифію".¹²⁾

Воно ясно, що аналогія між Римом цезарів і царською Росією, була очевидна. Бачив її вже Куліш, хоч і не знав пізніше написаного Шевченкового вислову: *ніби-то з римської історії*. Бачили її й інші сучасники.¹³⁾ Але є це лише загальна аналогія, яку так само добре можна б прикласти до кожного володаря, що тиранізує населення. Та й загалом ідеї всіх великих літературних творів — для прикладу назву лише драми Шекспіра і Лесі Українки — можна прикласти до подібних обставин у різних добах. Те саме можна сказати і про *Неофітів*, і стільки, не більше, значить: *ніби-то з римської історії*.

На жаль, сугестія, і то непереможно сильна перетривала десятиліття. Остання, щойно цитована праця, теж заснована на оцій сугестії. Вона йде так далеко, що автор її, згадуючи слова Куліша, який "відносив зміст поеми »до часів перших мучеників за віру в живу Правду«, не вірить ні очевидному твердженню Куліша, ні ще очевиднішому змістові поеми, лише категорично вияснює, що... "це свідчить тільки про те, що Куліш іще по смерті Шевченка боявся лихих наслідків від опублікування поеми".¹²⁾

Тут, як і майже в усіх інших писаннях про *Неофітів*, помішано просто дві зовсім різні речі: генезу твору з самим твором. Переконувати ж когось, що зміст поеми (цебто сам твір) дійсно відноситься "до часів перших мучеників за віру в живу Правду" зайво.

Неофіти мають уже доволі велику літературу, одначе майже вся вона присвячена розглядові питання

про генезу твору, цебто лише одній, порівнююче, далеко не найважливішій справі.

Цікаво, що виїмок творять перші дослідники *Неофітів*, Куліш і Згарський, що писали ще в 1860-их роках. В своїй передмові до *Неофітів*, що була написана ще в 1861 р. й мала ввійти до *Основи*, де друкувалися вперше *Неофіти* (1862), Куліш розглянув зміст поеми, виходячи від самої поеми, а не зовнішніх толків, і дійшов до висновку, що в *Неофітах*: “головну ролю грає материнське серце”.¹⁴⁾

“Передмова” Куліша не була в свій час надрукована, тимто другий дослідник, Євген Згарський, що перший оголосив розвідку про *Неофітів* 1868 р., не знав її. Тим більшу вартість має і його таке саме ствердження. Він злегка торкнувся теж питання можливих аналогій: “чи не мав кобзар наш на думці зобразити в постаті тої матері болющу матір Україну? За гоніннями і муками так численних синів помирає, мертвіє порою матір Україна; тільки в новій вірі своїх мучеників оп’ять проживає і поклоняється правді. Подібна зв’язь мислей впливає з головної цілі поеми”.¹⁵⁾ Дивує нас просто оте тонке розмежування генези — тематики — ідеї твору, що її дав тому кількадесять літ Згарський, а на яке не здобулися пізніші дослідники, поплутавши ідею твору з генезою і не звертаючи багато уваги на сам зміст.

З того погляду великим кроком узад є дальша розвідка про *Неофітів* проф. О. Огоновського з 1873 р. Він уже не розрізняє ідеї твору від тематики, тимто просто пише: “справді трудно тутки матір відділити від сина, тому, що мати представляє Україну-Русь, за ким Алкид то син України-Руси, що в неволі загибає”.¹⁶⁾ Зовсім незрозуміло, як міг Огоновський не добачити, що героєм твору є Алкидова мати. Йому здається, що — “мати непотрібно в поемі появляється”.¹⁷⁾

Всі пізніші дослідники, як вже було зазначено,

обмежилися до питання, яка була генеза твору. До цього питання підійшов зі становища славної в свій час “впливології” акад. М. Петров, а згодом д-р Я. Гординський. Петров у своїй розвідці з 1889 р. твердить, що *Неофіти* написані під впливом Пушкінових *Египетск-их ноч-ей*, а зокрема представлення оргії.¹⁸⁾ Цю стару думку Петрова пробував відновити Петро Колесник (1937).¹⁹⁾ Було це наслідком вузького погляду на українську літературу, що велів деяким ученим шукати скрізь впливу московської або польської літератури.

Цей погляд піддав зовсім подібну думку д-р Я. Гординському. (1917). Він намагався виказати, що *Неофіти* написані під впливом *Іридіона* З. Красінського.²⁰⁾ Його висновки в цілому помилкові, хоч для дрібних деталей-ремінісценцій могли б бути і не без інтересу. Але більшість “подібностей”, на які вказує дослідник, накидала просто сама тема й вони могли б бути у *Неофітах* навіть тоді, якби Шевченко й зовсім не знав *Іридіона*.

Які непереконливі висновки автора, можна побачити хочби з таких місць. Автор сам пише, що зовсім інша ідея твору в *Іридіоні* і в *Неофітах*: “кривава месть Іридіона довела до страшного повстання і в результаті не принесла ані успіхів, ані вдовolenня месникові, ані поліпшення долі гноблених. Боротьба Шевченкових неофітів кінчиться убиттям їх тіла, але побідою духа” — словом, нічого подібного, але автор доходить до іншого висновку: “Тому *Неофіти* — це дальший розвиток ідеї *Іридіона*”. Або зіставляє два різні місця і на цій основі твердить про подібність. Подаючи Красінського »А як Зевес, пан на небі, так Рим, нам на землі, конає і шаліє« пише далі: “Той шал Риму представлений докладніше у XII уступі *Неофітів*:

Ликує Рим. . .
І глядіятор і патрицій

Обидва п'яні — кров і дим

Їх упоїв...

є немов докладнішим розвиненням гадок Красінсько-го"...²¹⁾ Автор говорить про те, що на Красінського мав вплив Шатобріян, але й на думку не прийшло якось йому шукати — коли вже наважився — за подібностями безпосередньо в Шатобріяна, якого Шевченко добре знав, зокрема якраз його *Замогильні записки* згадував у листі до гр. Толстої з 9 січня 1857 р.²²⁾

Блискучим виїмком між цими писаннями є уступ про *Неофіти* у Франковій студії про Шевченкову *Марію*, де автор високо підносить креацію Алкидової матері, як справді мистецький і справді — людський ідеал жінки-матері.²³⁾

На ідею всепрощення, так сильно підкреслену в *Неофітах*, звернув увагу С. Єфремов у своїй праці на ту тему.²⁴⁾

Проти "впливу" Красінського виступив уже Лепкий, зі свого боку піддаючи думку, зовсім влучну: зв'язувати ідею *Неофітів* просто з — *Біблією*, яка мала такий вплив на Шевченка. Слушно підкреслив Лепкий, що Шевченко мав для Алкида і його матері аж подвійні прототипи: "релігійні: Христос і матір Божа, — реальні моделі: Костомарів і його мати. Лепкий торкнувся теж, на жаль лише злегка, деяких питань зв'язаних не тільки з генезою твору, але й його мистецькою оцінкою.²⁵⁾

В 1924 р. висловив проф. Ол. Дорошкевич думку про вплив історії декабристів на *Неофітів*: "в поста-тях древне-християнських неофітів він дав образи борців за народні інтереси в пансько-феодальній державі Миколи І., згадуючи, мабуть, славні ймення страдників декабристів. Таким чином, давній сюжет виповнено сучасним змістом, що добре виявляє, анти-монархічну, революційну позицію Шевченка".²⁶⁾ Цю думку в такий покищо некатегоричній формі підхопив проф. О. Багрій, який в своїй монографії про

Шевченка з 1925 р. писав, що поема “навіяна, очевидно, думками про декабристів і про Миколу I”.²⁷⁾

За Дорошкевичем пішов подекуди теж проф. П. Филипович. Він зібрав усі — зрештою нечисленні — звістки про декабристів із Шевченкового *Журналу* та деяких інших писань і на тій основі повторив уже думку Дорошкевича зовсім категорично, вбачаючи в *Неофітах* ніщо інше, а цензурно замасковану історію про декабристів з усіма її перипетіями.²⁸⁾ По цій загальній “лінії” пішов навіть такий невгнутий акад. Сергій Єфремов. У коментарі до академічного видання *Журналу* він писав: “Отже цілком резонно новіші дослідники вбачають у *Неофітах* поему не про Нерона і замучених та переслідуваних християн, а про Миколу I і декабристів.”²⁹⁾ — Дійшло до того що й сам проф. Дорошкевич, що перший виступив з цією гіпотезою, вважав за відповідне обмежити надто широкі твердження проф. Филиповича. “П. Филипович — писав він в огляді Шевченкових праць — майже вичерпав це питання, старанно зібравши всі вказівки про декабристів у Шевченкових творах. Зокрема можна вважати за доведене раніш висловлене твердження (не зважаючи на критицизм деяких шевченкознавців), що поема *Неофіти* справді навіяна трагічною історією декабристів, але, мабуть важко погодитись з міркуванням про мало не текстуальну близькість поеми до справжніх історичних подій (ст. 35-45). *Неофіти* — це політична алегорія з численними вихватками проти Миколая I та його уряду, проти тодішнього соціально-політичного ладу, але обережно було б шукати тут якоїсь конкретної історичної правдоподібності”.³⁰⁾

Проти цього твердження виступив теж акад. М. Возняк, вертаючися до гіпотези Лепкого: *Неофіти* написані під впливом історії Кирило-Методіївських братчиків, зокрема Костомарова і його матері. Акад. Возняк подає на доказ свого твердження низку виписок із Шевченкового *Журналу*, а далі дає спробу

віднести деякі місця безпосередно до Костомарової і її сина. — Якщо йде про загальне твердження, аргументи автора назагал переконливі: Кирило-Методіївські братчики були, самозрозуміло, куди ближчі Шевченкові, як декабристи. З декабристами в'язало Шевченка хіба одне: спільний ворог, — царат, але Шевченко ніколи не забував, що навіть найбільш поступові чи революційні москалі все були лише москалями. Зрозуміло теж, що по повероті з заслання думка поета верталася до останніх днів волі перед засланням, нав'язуючи немов дальше “вольне життя”. Тим самим верталася думка і до братчиків. Відвідав тоді Шевченко також стару Костомарову, що теж залишило в його душі глибокий слід. Так само і далі захоплювався Шевченко Костомаровим, зокрема, коли почув чимало похвального про нього. Це все правда, але дальша частина праці, де автор говорить — коли можна повторити слова Дорошкевича про працю Филиповича — “про мало не текстуальну близькість поеми до справжніх історичних подій”, цебто до життя Костомарова і його матері такі ж необосновані, як і думки Филиповича. І тут можна повторити з найбільшим притиском слова Дорошкевича: “необережно було б шукати тут якоїсь конкретної історичної правдоподібності”.

Таким робом із усієї літератури про *Неофітів* мають вартість і на сьогодні такі ствердження:

1. Ідея боротьби правди з насильством — християн з Римом цезарів через аналогію пригадувала таку саму боротьбу правди з насильством — України з Московщиною (Куліш і Згарський).

2. На постановня самої концепції ідеї *Неофітів* могла мати вплив доля Костомарова і його матері (Лепкий і Возняк).

3. Основною ідеєю твору є ідея всепрощення (Єфремов).

4. Носієм цієї ідеї є передовсім Алкидова мати (Франко).

Твердження Лепкого-Возняка можна вважати за доказане. На посилення доказів можна подати ще один аргумент; беру його не з життя, як це чомусь майже виключно робили досі дослідники *Неофітів*, а безпосередньо з самих творів Шевченка.

Обговорюючи в іншому місці Шевченкові повісті, я згадав, що в нього виступає однакова концепція матері — дитини — виховання. Відповідно до того мистецько-ідейна структура таких постатей, як героїні поеми *Катерина*, *Наймичка*, *Сліпа* і ін., як також кількох повістей — в основі однакова. Зокрема Шевченко підкреслював, що сама матір не здібна виховати як слід дитини. Одне, на що може здобутися матір, це безмежна посвята для дитини. — В *Неофітах* маємо з того огляду велику структуральну перемену. Алкидова мати зовсім інша. Вона не лише сама виховує сина, кермує ним уже дорослим, але й по його смерті несе далі його ідею. Таку зовсім нову для себе концепцію матері Шевченко розвине згодом і доведе до крайніх меж совершенства у *Марії*.

Зрозуміло, що мусіла бути якась поважна причина, чи причини, що зумовили цю зміну. Самим класичним світоглядом її не можна вяснити. Вправді античний світ дав нам немало прикладів матері, що не лише посвячується за сина, але й розуміє його, наприклад богиня Тетида, мати-спартанка, мати Гракхів і ін. Але вже по зміні Шевченкового світосприймання цебто під кінець 1855 і в 1856 р. дає він у повістях далі креації матерей, що відповідають попередній концепції. Остання така постать, кузена, представлена в *Прогульці*, що її почав писати Шевченко в грудні 1856 і писав через цілий 1857 р. З того виходить, що свою концепцію змінив Шевченко шойно в 1857 р. — по написанні *Прогульки*³¹⁾ і перед написанням *Неофітів*. На запит, що могло бути безпосередньою причиною, не можна подати нічого іншого над те, що дав акад. Возняк, — принайменше *Журнал* не дозволяє на іншу відповідь. Одинок по-

дія в житті Шевченка в тому часі, то зустріч з Костомаровою. Ідучи до Нижнього Новгороду, Шевченко випадково довідався на пароплаві від однієї саратівської пасажирки, Т. Соколовської, що *Костомарів поїхав закордон, а мати його живе в Саратові*. Від неї він дістав і адресу Костомарової, й на другий день ось так описав у щоденнику цю свою зустріч:

31. (серпня)... ледве встиг пароплав спинитися коло саратівського набережжя, я був уже в місті і за вказівками послужливої м-ме Соколовської, як пописаному, без допомоги дорогого візника, знайшов помешкання Тетяни Петрівни Костомарової. Добра бабуся, вона пізнала мене по голосі, але, глянувши на мене, завагалась щодо свого здогаду, та, переконавшись, що це справді я, а не хто інший, вона привітала — як рідного сина, радісним поцілунком і щирими сльозами.

Пароплав простояв в саратівській пристані до другого ранку. І я від полудня до першої години ночі провів час у Тетяни Петрівни. І, Боже мій, чого ми з нею не згадали, про що ми з нею не перебалакали! Вона мені показувала листи свого Миколаші з закордону та пелюстки фіялок, що син їй прислав в одному з листів із Стокгольму з 30 травня. Ця дата пригадала нам фатальне 30 травня 1847 року, і ми, як діти заридали... У першій годині ночі я розпрощався з найщасливішою і найблагороднішою матір'ю найпрекраснішого сина.³²⁾

Для Шевченка матір була ще з дитинства чимось над міру великим, для сироти — недосяжним. Тут він стрівся безпосередньо з матір'ю, що виховала благородного сина, не дивлячись на всі перепони й перешкоди, і надалі жила його ідеями. — Це й мусіло вплинути на зміну самої структури поетичної концепції матері в дальших творах Шевченка. Мабуть дуже допомогли теж деякі формальні подібності Костомарової і креацій матері в творах Шевченка до того часу. Вони такі: Костомарова з походження —

селянка. Її син Микола вродився перед шлюбом. Родина її чоловіка була проти вінчання, а сам Микола втратив право до спадщини. Одначе його мати переборола всі труднощі, вийшла врешті-решт заміж за Костомарова³³) і виховала сина на великого вченого і громадянина. Таким робом стала вона немов живим запереченням Шевченкової концепції матері-покритки й обох життєвих розв'язок, що їх давав досі поет в такому випадку в своїх творах. Життя Костомарової давало зовсім нову розв'язку — яка Шевченкові, що зірвав з усім, що відгонило романтизмом, якому вже, як пише, *набридли покритки*, тепер у добу клясицизму, в добу повного примирення з життям, в добу оптимізму — відповідала, як не можна, найкраще.

Першим великим твором, що його Шевченко присвятив представленню креації такої матері, є *Неофіти*. Зовсім зрозуміло, що Алкидова мати не лише родить сина, але виховує його і проводить немов за руку аж до могили, а навіть по його смерті ширить його ідеї. Тим вона різниться від Катерини, чи Наймички. Є ще інша, дрібна, але для Шевченка тепер замітна різниця: Алкид це шлюбний син.

Ідея *Неофітів* це ідея боротьби вищої правди з насиллям, цебто та сама, що її поклали в основу своєї діяльності і своєї віри Кирило-Методіївські братчики. Тим то, можливо, що сам задум *Неофітів* — як догадується акад. Возняк — навіяний переживаннями-згадками про Кирило-Методіївське Братство. Так само образ матері, що приходить до свого сина до тюрми, міг постати під впливом Костомарової, яка в 1847 р. прийшла до сина до тюрми, *чорніша чорної землі*, що вже тоді лягло в основу Шевченкової поезії *Весело сонечко ховалось*.

Та все таки мені здається, що і Кирило-Методіївське Братство, не згадуючи вже зовсім далеких декабристів, куди далше тут від переживань Шевченка на засланні і після заслання. *Неофіти* це пер-

ший оригінальний твір після заслання. Шевченко мусів застановлятися, і — як знаємо з перших листків його щоденних записок — застановлявся на тим, чим було для нього заслання. — Отож, заслання не зломило поета. Кара виявилася зовсім недоцільна, насилля слабше від ідеї. Старий цар помер, а Шевченкова ідея визволення кріпаків і України жила й розвивалася, хоч сам поет був у заперті. Цей хід думок можна потвердити численними даними з Шевченкових листів і щоденника. — Шевченка засудили на заслання за писання бунтівничих українських поезій. Отож, пишучи першу поему, в якій так наглядно зобразив, що живої ідеї не вбити, не то засланням, чи муштрою в далеких від рідного краю військових частинах, але навіть і мукою, і смертю, вертається Шевченко до своїх “українських бунтівничих поезій”. У *Пролозі до Неофітів* просить у Матері Божої, щоб допомогла йому далі писати такі ж огненні поезії про свою ідею, про святу правду:

*Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось
Те слово — Божее кадило
Кадило істини!*

Перші слова *Прологу* натякають ще виразніше на Шевченкове заслання:

*Давно вже я сижу в неволі,
Неначе злодій в зеперті. . .*

Така була, чи могла бути генеза *Неофітів* і на тому вичерпуються “аналогії” між поемою, чи радше між ідеєю поеми і життям.

З уваги на те, що про *Неофіти* написано досі дуже багато, не завжди доречного, треба на тому місці повторити кілька правд з теорії поезії. Отже: без огляду на те, що спонукало поета написати я-

кийсь твір, без огляду на те, яка була генеза твору, кожний літературний твір — це замкнений у собі світ, що живе своїми власними законами, своєю внутрішньою логікою. Без огляду на те, що вплинуло на таку, а не іншу ідею твору, з хвилиною, як автор прийняв для цієї ідеї якийсь окреслений, конкретний вияв, він перестає вже бути всевладним — він стає навіть у певному сенсі невільником власної концепції, він мусить поступати так, як того вимагають закони твору. Авторкові не вільно зробити навіть малого психологічного відхилення. Коли він, наприклад, раз сказав, що якась постать у його творі, хочби найпобічніша, є добра, не вільно йому представити, що та постать робить якийсь злий вчинок, хіба що це психологічно узасаднить, або представить цілу складну перемену доброї людини в лиху. Інакше це буде просто *deus ex machina*.

З того становища, зі становища чистої теорії поезії ніхто *Неофітів* не досліджував, хоч це чей же поетичний, а не, наприклад, політичний твір. Тому доведеться і над тим хоч коротко спинитися, дарма, що воно виходить уже поза нашу тему.

Для своєї ідеї вибрав Шевченко клясичний вияв. Дійсно, в цілому античному світі не було яскравішого прикладу боротьби з насильством, над змаг християнізму з римською імперією. Воно підходило теж рівночасно незвичайно добре для другої Шевченкової концепції, концепції матері. І врешті третє — аналогії між Московщиною і Україною відповідало протиставлення: владарний Рим — поневолена Греція, чи загалом поневолені країни.

Це останнє протиставлення в поемі зазначене лише злегка. Та знаючи, як ставився Шевченко до Риму цезарів і чим була для нього Греція, вистане для нас й оцих кілька натяків.

Отже Алкидова мати грекиня. Живе вона в південній Італії (Аппієвий шлях!), цебто в Великій Греції. Вихована вона в грецькому оточенні (*Гіменей*,

гінекей). Як можна догадуватися з дальшого зіставлення слів, її віддали заміж за римлянина (*пенати, Капітолій, Венера*). Про її чоловіка в поемі нема ані згадки. Психологічно це найлегше пояснити якраз тим, що він римлянин. Свого сина виховує вона на грека, дає йому грецьке ймення (*В Алкида син її росте*). Він бере теж участь у оргії в святому гаю, що так живо пригадує грецькі оргії, і місцем, і виглядом, і своїми назвами (гетери, Фавн, Пріяп, оргія, амфори, Киприда, гимн) так мало пригадує римські оргії. А врешті ще одне: прибита горем, в одчаю, їде Алкидова мати молитися до Атен. Це могла зробити в тому часі лише грекиня, а ніколи римлянка. Для греків у тому часі Атени були всім — навіть Дельфами.

Композиція — але не акція — поеми проведена частинно в пляні епопеї. Починає поему присвята Щепкинові: *Возлюбленнику Муз і Грацій* — отже витримана в клясичному стилі, як зрештою і ціла поема. Далі йде *Пролог*,³⁴⁾ в якому подано, що безпосередньою спонукою до написання поеми був хрест, що його бачив поет в неволі, в заперті:

*Сижу собі та все дивлюся
На хрест високий із тюрми...
Дивлюсь, дивлюся, помолюся,
І горе, горенько моє,
Мов нагодована дитина,
Затихне трохи. І тюрма
Неначе ширшає. Співає
І плаче серце, оживає...*

Хрест пригадує поетові назореїв, що розп'яли Ісуса, і Ісусове всепрощення.

Щойно тепер подає поет звичаєм епиків точно час і місце дії, а далі переходить до інвокації. Звертається тут поет не до Музи, а слідом середньовічних поетів, до Богоматері — очевидно з огляду на тему, що видвигає на перший плян скорбящу матір Алкидову. Мати Божа має дати йому сили — але не оспі-

вати героя, а щось багато-багато більше — *святеє слово*:

*Пошли,
Пошли мені святеє слово,
Святої правди голос новий!
І слово розумом святим
І оживи, і просвіти!
І розкажу я людям горе,
Як тая мати ріки-море
Сльози кровавої лила,
Так як і Ти. І прийняла
В живу душу світ незримий
Твого розп'ятого Сина.*

Так визначає поет тему своєї поеми, якій з уваги на її важливість дає високий стиль і композиційне оформлення епопеї. Врешті останній акорд інвокації — зв'язання цієї високої теми, святого слова, з Україною:

*Ридаю,
Молю, ридаючи: пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило.
І на Україні понеслось,
І на Україні святилось.
Те слово — Божее кадило,
Кадило істини! Амінь.*

Початкові дві частини поеми дають подвійну експозицію: в першій говориться про “передісторію” Алкидової матері і її сина, в другій про життя і смерть Ісуса та про його пророків, що розійшлися по світі. Закінчення першої і другої експозиційної частини по мистецьки наві'язують до цієї частини поеми, де представлена вже акція (III). Перша частина експозиції кінчиться згадкою про дорослого вже Алкида, що скоро буде вінчатися:

*Росте... лицяються гетери,
І перед образом Венери
Горить кадило золоте.*

В другій частині експозиції мовиться про про-
років, що розійшлись по всій землі:

*І слово правди понесли
По всій невольничій землі
Твої апостоли святії.*

Зав'язка акції виростає в найбільш майстерний
спосіб із перехрестя оцих двох моментів: Алкид і
гетери під час оргії зустрічаються із святим апос-
толом Петром і словом правди, що він ніс по всій
землі:

“Благо вам!”

*Сказав апостол утомлений
І оргію благословив.
І тихим, добрим, кротким словом
Благовістив їм слово нове:
Любов, і правду, і добро,
Добро найкраще на світі —
То братолюбіє.*

Алкид пішов за апостолом — його мати вигля-
дає його, даремне. Тепер уже до кінця поеми голов-
ною постаттю буде Алкидова мати. Акція не пливе
повільно широким епічним руслом, а розвивається
в коротких, насичених до краю внутрішню динамі-
кою сценах, які ще для тим сильнішого мистецького
ефекту представлені паралельно: з одного боку Ал-
кидова мати з сином і їх терпіння та “свята правда”,
з другого Нерон із своїми прибічниками, їх оргії та
“неправда”.

Сцені з ув'язненим у Сиракузах Алкидом, де до
нього приходить мати, відповідає сцена про Нерона,
якого проголошують “богом”, так само, як сценам,
що представляють почитання нового “бога”, відпо-
відають сцени, де представлено, як везуть християн
до Риму й їх молитву до правдивого Бога.

Найвище підносяться своєю стихійною динамі-

кою ті сцени, в яких представлено схрещення обох мотивів — отже зустрічі Алкидової матері і її сина з Нероном і його світом. В тому пляні введена катастрофа Алкидової матері як матері: смерть сина на цирковій арені. Перед самою катастрофою, для тим більшого її мистецького підкреслення — надія на інше розв'язання конфлікту, погідне. Алкидова мати молиться новому богові й має надію, що її син вийде з тюрми. Нерон навіть велів привезти християн із Сиракуз до Риму.

По виведенні катастрофи наступають знову дві паралельні сцени: Нерон іде з позорища в палату ночувати, а Алкидова мати чекає під брамою Колізею, коли будуть вивозити вбитих до Тибру.

Катастрофа Алкидової матері, як матері, не є, очевидно, катастрофою ідеї. Ідея жива, її ні тюрми, ні смерть не можуть перемогти:

... І ти дивилась,

*Як розстилалися, стелились
Круги широкії над ним,
Над сином праведним твоїм...
Дивилась, поки не осталося
Живого сліду на воді, —
І усміхнулася тоді,
І тяжко-страшно заридала,
І помолилась в перший раз
За нас Розп'ятому.*

І спас

*Тебе розп'ятий Син Марії,
І ти слова Його живії
В живу душу прийняла
І на торжища і в чертоги
Живого істинного Бога
Ти слово правди понесла!*

Своїм стихійним динамізмом, своїм чуттєвим насиченням, різко проведеним поділом постатей на носіїв і ворогів основної ідеї, а навіть своїм композиційним пляном, починаючи від експозиції, через усі

паралельні і вузлові сцени, аж до катастрофи, а врешті висуненням на перший плян лише двох постатей *Неофіти* живо пригадують клясичну трагедію.

Для нашої теми цікавий інший момент: наскільки Шевченко, прийнявши за вияв своєї ідеї дію з античного світу, зумів дати витриману річ, згідно зі своїм клясичним наставленням. Відповідь легка, бо вистане хочби раз прочитати *Неофіти*, щоб переконатись, як свобідно Шевченко оперує великим багатством клясичних деталей, як гарно, широко і вірно вміє він представити добу, а над усе духа цієї доби, її атмосферу, її запах. Як і при всіх геніяльних творах дослідникові трудно сказати, що саме в більшій, що в меншій мірі вплинуло на те, так само і в *Неофітах* не можна зупинитися на тих, чи інших клясичних акцесоріях. Тут лише можна відчути, що всі вони взяті разом дають повну й гармонійну синтезу: суцільний вирізок із античного світу, що творить для себе окрему цілість, окремий світ, живе своїм життям, має свій мистецький клімат.

До клясичного змісту й клясичної “атмосфери” поеми достроїв Шевченко новий стиль: поема писана високим стилем. Кільки років перед тим Шевченко сміявся з тих, що пишуть про царів *штилем високим*, а в *Неофітах* сам дав зовсім типовий, опертий на зразках XVIII ст., хоч відповідно змодернізований високий стиль. Відповідно до піднесеного тону цілої поеми Шевченко вживає дуже багато церковно-слов'янських, або староукраїнських слів і форм, переплітаючи їх дуже рясно грецькими та латинськими словами. Вистане сказати, що в цілій поемі не найдеться навіть десятирядкового уступу без архаїчних, чи архаїзованих слів, знову ж грецьких і латинських слів є в поемі аж 80 вжитих 180 разів, не числячи, очевидно, всіх тих клясичних постатей, речей і дій, що їх окреслено сучасними словами.

Починаючи від *Неофітів* високий стиль запанує в Шевченковій поезії аж до поетової смерті, посту-

паючись чистій народній мові лише в кількох переспівах народних пісень та двох-трьох коротеньких віршах, що малюють фрагменти селянського побуту. В поезії Шевченка того часу є ці поезії, як і проста народня мова, і кількісно і якісно лише винятком.

ЄВГЕН Ю. ПЕЛЕНСЬКИЙ

1) Повне видання творів, Варшава-Львів, 1936, X, 176-7,
— 2) X 177-8. — 3) XI 192. — 4) X 189

5) Повне зібрання творів... (акад.) III, 295. — 6) там же, 144 (теж XI 196-7) — 7) Там же 296.

— 11) XI 204

8) XI 195. — 9) XI 196. — 10) XI 202.

12) М. Возняк: Шевченків Алкид і його мати. "Шевченко". Річник другий, 1930, 49-69. (ст. 62)

13) Ол. Дорошкевич подає напр. таку увагу: "Що сучасники розуміли **Неофіти** як політичну сатиру на Миколу I, доводить новий факт, що його вказав Д. Шелудько в своїй статті "Впливи Шевченка на Л. Каравелова" ("Записки Іст.-філ. Відділу ВУАН, ХУІІІ ст. 146). Болгарський поет Каравелов і його приятель Ів. Прижов давали такі коментарії до **Неофітів**: Нерон — "читай: Николай, русский царь"; Рим — "читай: в Петербурге", преториане — "русск. дворяне. . . тощо. ("Шевченко" II, ст. 342, примітка).

14) П. Зайцев: Нові матеріали до біографії й творчості Шевченка. ІУ. Передмова Куліша до **Неофітів**. "Наше Минуте", Київ 1919, ч. 1-2, ст. 23. (За Возняком).

15) Є. Загорський: "Неофіти" Тараса Шевченка. "Правда", Львів 1868, ст. 248.

16) Ом. Огоновський: Критично-естетичний погляд на декотрі поезії Тараса Шевченка. ІІІ. "Неофіти". "Правда" 1873, ст. 168. — 17) Там же, ст. 199 (за Возняком).

18) Н. Петров: Отношение поэзии А. С. Пушкина к украинской жизни и поэзии. »Сборникъ Пушкину«, Київ 1889. ст. 153.

19) Петро Колесник: Пушкин і Шевченко. »Радянська Література« 1937, ч. 1. —

20) Др Я. Гординський: Т. Шевченко і Ж. Красінський. "Записки С.Т.Ш." Львів 1917, т. 119-120 ст. 162-216.

21) ст. 191 і 194. — Проф. Гординський порівнював оба тексти лише філологічно.

23) **І. Франко**: Шевченкова "Марія". Записки Н.Т.Ш. т. 119-120, ст. 348-356.

24) **С. Єфремов**: Поезія всепрощення, в кн. "Шевченко" Київ 1914.

25) **Б. Лепкий**, в кн. **Т. Шевченко**. Повне видання творів, Ляйпціг, т. I. ст. 171-186. Подано там рівнож огляд літератури.

26) **Ол. Дорошкевич**: Підручник історії української літератури. Харків-Київ 1924, ст. 114.

27) **А. В. Багрій**: Шевченко в літературній обстановке. Баку 1925, ст. 93 (за Возняком).

28) **П. Филипович**: Шевченко і декабристи. Київ 1926, ст. 35-45. (Перша редакція цієї праці була друкована в "Шевченковому Збірнику" Київ 1924, дальші доповнення в коментарях до акад. видання **Журналу** "Повне зібрання творів... К. 1927. IV).

29) Повне зібрання творів... IV, 632.

30) **Ол. Дорошкевич**: Сучасний стан Шевченкознавства. "Шевченко", Річник другий, К. 1930. ст. 341-2.

31) Точно окреслити, коли була зладжена перша редакція **Прогульки**, не можна, але на основі згадок у **Журналі** можна догадуватися, що повстала вона ще десь на весну 1857 р., а принаймеше перша її частина. Осінню Шевченко лише опрацьовував і переписував її. — 32) X, 123.

33) **Ф. Щербина**: Къ биографіи Н. И. Костомарова. "Русские Вѣдомости" 1885, ч. 144 (подаю за Возняком, названа праця, ст. 66).

43) В своїй праці про **Неофітів** висловив акад. М. Возняк досить категорично здогад, що **Пролог** до цієї поеми був написаний ще 18 вересня: "Ще кілька днів перед тим 18(30) вересня, Шевченко з вдячністю згадував у своєму журналі Івана Никифоровича Явленського за те, що відмовився від сніданку, бо "поміг мені — писав Шевченко — скінчити чудову прелюдію до чудового вірша, який я, коли Бог pomoже, перепишу завтра". Очевидно, тут мова про пролог до **Неофітів**" (ст. 60). — Це очевидне непорозуміння. Перед тим записом є початок поезії **Русському народу 1854 года** П. Лаврова. Цілої поезії в **Журналі** нема (подано лише 96 рядків з усіх 288), це лише початок, або як Шевченко називає **прелюдія**. Частину цього вірша переписав до Шевченкового **Журналу** Явленський (пор. Повне видання творів X, 284.5). Зрештою всякий сумнів мусить розігнати запис перед самим віршем: "А поки ще сніданок не загрожує, то я по-вчорашньому (вчора теж переписував Шевченко той самий вірш) скористаюся безтур-

ботним ранком і перепишу ще одного вірша з заповідного портфелю нашого предоброго капітана” (X 142). Як Шевченко пішов на сніданок, Явленський перепишував цей вірш далі і не скінчив. Шевченко виразно каже, що сам вірш лиш: **перепише** завтра. — А втім Пролог **Неофітів** так тісно в’яжеться своїм тоном з цілою поемою, що трудно й подумати, щоб він був написаний три місяці раніше, не згадуючи вже про те, що таку річ, як написання першого оригінального вірша був би Шевченко виразніше відмітив у **Журналі**. А втім з запису виходило б, що ціла поема вже мала б бути готова, лише її переписати. — Не менш категорично промовляє проти такого внеску й форма запису: Шевченко не назвав би свого вірша **чудовим**.

“КОЛИ МИ ДІЖДЕМОСЯ ВАШІНГТОНА”...
ДО ГЕНЕЗИ ШЕВЧЕНКОВОГО “НОВОГО І ПРА-
ВЕДНОГО ЗАКОНУ”

Широко відоме й часто приводжуване, здебільша відірваною від основного контексту цитатою, Шевченкове прагнення “Коли ми діждемося Вашингтона з новим і праведним законом”, підкреслене твердою вірою в те, що його “діждемось таки колись”, не стало ще й досі темою ширшого розгляду в шевченкознавчих дослідженнях. Зокрема не висвітлене ще питання, коли, де і як ознайомився Шевченко з постаттю і діяльністю Юрія Вашингтона, який був провідником боротьби за визволення Північної Америки з-під колоніальної залежності Англії і потім першим президентом З’єдинених Держав Америки. Не з’ясоване основніше теж і питання джерел і засягу Шевченкового знання про суть і зміст “нового й праведного закону”, що його Вашингтон й інші тогочасні провідники ЗДА поклали в основу твореної ними вільної і суверенної держави і що його здійснення бажав Шевченко також і для України. Пояснюючи приведену вище цитату із віршу “Юродивий”, редактори текстів Шевченкових поезій і їх коментатори обмежувалися щонайбільше до приміток про те, хто такий був Юрій Вашингтон і яку роль він відіграв в історії американської нації. Але, навіть, і самі ці пояснення були дуже різні, а то й суперечні, зумовлені здебільша світоглядом чи й політичними поглядами їх авторів.

Прагнення Шевченка діждатися “Вашінгтона з новим і праведним законом” не може бути розгля-

дане відірвано від основного задуму і змісту цілого твору, в якому воно було висловлене, значить, від 93-рядкової поеми “Юродивий”, що була написана наприкінці 1857 року й опублікована вперше О. Кониським разом з іншими недрукованими поезіями у Записках НТШ (т. XXXIX) в 1901 році, значить, 40 років після смерти Поета. Ця поема, на думку деяких дослідників, це тільки початок або пролог до запланованої Шевченком епопеї “Сатрап і дєрвіш”, дехто вважає “Юродивого” прологом до ненаписаної поеми про каторжан на Байкалі, ще інші віршовим конспектом нездійсненого твору, або просто незакінченою поемою чи фрагментом поеми.

Абстрагуючи від усіх “за і проти” того чи іншого погляду, треба ствердити, що “Юродивий” і з формального боку і за своїм змістом є цілком закінченою цілістю, малою поемою, зближеною своїм патосом й емоційністю до пізніших подражаній Шевченка старозавітнім пророкам і псалмам, що усіх їх він заактуалізував або перетворив у поетичні звернення до України. Написана після звільнення із заслання, в Нижньому Новгороді, подорозі “з тюрми, з неволі”, ця поема усім своїм змістом, усіма своїми асоціаціями й аспектами пов’язана з Україною. Підкреслене це вже в перших рядках поеми ствердженням часу дії: “во дні фельдфебеля-царя”, значить, за царювання Миколи I-го, коли “Україну правили” капрал Гаврилович Безрукий, як називає Шевченко Бібікова, генерал-губернатора Київщини, Поділля й Волині наприкінці 30-их і 40-их рр. ХІХ ст., “унтер п’яний Долгорукий, тобто князь Долгоруков, що в 40-их рр. був губернатором Харківщини, Полтавщини і Чернігівщини, і “єфрейтор малий” — ренегат Пісарев, що був начальником канцелярії київського генерал-губернатора. В історії України Бібіков і Пісарев записалися — чого сьогодні не згадують советські коментатори — безоглядною русифікацією Правобережжя, ліквідуванням польського революційного руху і розкриттям Кирило-

Методіївського Братства, у висліді чого був ув'язнений і засланий потім сам Шевченко. Саме ці моменти їхньої "діяльності" мусів мати на увазі Шевченко, згадуючи про "мільони полян, дулебів і древлян", що їх "гнув" Гаврилович-Бібіков, і про те, "як сотнями в кайданах гнали в Сибір невольників святих, як мордували, розпинали і вішали". Це за вислугування тим капралам і єфрейторам дорікав Шевченко "донощикам і фарисеям" з-поміж власних таки земляків, стверджуючи, що не їм "за правду пресвятую стать і за свободу". І це для України бажав Шевченко, щоб рід рабів цих "суєтний і проклятий" минувся (видох) і щоб вона, визволена з-під влади фельдфебеля-царя і його капралів, унтерів і єфрейторів, діждалася "Вашінгтона з новим і праведним законом". Щоб заaktuалізувати свою поему і протиставити "німим і подлим рабам" зразок і приклад активного протесту, Шевченко переніс до Києва навіть подію із ляпасом, даним сатрапові-губернаторові в церкві, не зважаючи на те, що сталася ця історія насправді в Петрозаводську і не у відношенні до Бібікова, а до Пісарєва. Цей момент був потрібний Шевченкові, щоб створити із постаті спричинника цього ляпасу — сміливця "козака із мільона свинопасів", "святого лицаря", "юродивого", посланого за кару на каторгу, і щоб підкреслити, що такі протестанти можливі теж і в Україні.

Ця українська концепція й українське тло "Юродивого" можуть бути підтверджені основним задумом і мотивами епопеї "Сатрап і дервіш", запланованої Шевченком ще на засланні в Новопетровському, про що свідчать записи в його "Щоденнику" під 19 липня 1857 року. Головними постатями цієї епопеї мали бути, виведені потім в "Юродивім", сатрапи — безрукий Бібіков і "ренегат" Микола Еваристович Пісарєв, із його дружиною Софією Гаврилівною, що була любовницею Бібікова, перенесені тільки на схід і зодягнені по-турецькому. Цю епопею, коло якої за-

ходжувався Шевченко, як доводить запис у його “Щоденнику”, дня 13 грудня 1857 р., задумував він, “як Бог pomoже скінчити успішно”, присвятити “чесним, щедрим і благородним землякам своїм”, значить, знову ж таки українцям. Дальшим, посереднім, але дуже важливим доказом української основи епопеї “Сатрап і дєрвіш”, що її Шевченко плянував написати за всяку ціну по-російськи (“А цю оригінальну поему треба написати конче по-російському” — запис під 19 липня 1857), може бути те, що вона залишилася ненаписаною і що задум цієї епопеї з її персонажами й мотивами вилився в написану таки українською мовою поему “Юродивий”, з Україною, а не Сходом, як тлом її дії.

Прототипом “Юродивого” може бути й сам Шевченко, що став не тільки “на прю” із царем і його сатрапами, але й з цілою російською імперією, персоніфікованою в постатях Петра I-го, що розпинав “нашу Україну”, і Катєрини II-ої, що її доконала. Висловленої вогненним словом Шевченка зневагиляпасу коронованим головам Росії не простили і не забули Шевченкові ні Микола I-ий, ні його наслідники, караючи тяжко не тільки його “юродивого”, але ще важче його народ і країну. Кинутого Шевченком визову російській імперії не можуть забути і простили йому теж і сьогоднішні кремлівські самодержці, докладаючи усіх зусиль і намагань, щоб “ввернути” Шевченкову Музу, спотворити його слово і поставити його на службу своїм цілям.

Усі ці приведені вище моменти, як і болюче сприймання Шевченком підневільної залежності України від Москви в усій його творчості, свідчать і про те, що чекав він приходу Вашингтона з “новим і праведним законом” для України, прагнучи передусім її національного визволення. І тому теж єдино правдивою і правильною інтерпретацією даної цитати із поеми “Юродивий” може бути ствердження, висловлене проф. Степаном Смаль-Стоцьким у його про-

мові 1930 р. п. н. “Тарас Шевченко — співець самостійної України”, прийняте теж і Олександром Лотоцьким у його статті “Державний світогляд Т. Шевченка” (Повне видання творів, т. III., Чікаго, 1959):

“Коротше і ясніше годі висловити ідеал державного ладу для України. Вашингтон визволив Північну Америку з залежності від Англії, завів у визволеній землі республіканський лад із новим і праведним законом, він став першим президентом З’єдинених Держав Америки. Такого Вашингтона хоче Шевченко діждатися і в Україні, хоче діждатися для України нового і праведного закону. І він твердо вірить, що ми колись діждемось...”

Спроби висвітлити питання “Шевченко і Вашингтон”, роблені підсоветськими шевченкознавцями, редакторами видань “Кобзаря” і коментаторами Шевченкових творів, були зведені внівець обов’язковою для советської науки тенденцією з’ясувати ідеї й образи Шевченкової творчости “благодійним” буцімто впливом “передової російської літератури” і трактувати їх, як вислід діяльності і боротьби російської “революційної демократії”, очолюваної Герценом, Бєлінським, Добролюбовим і Чернишевським. Ця тенденція набирала інколи абсурдного характеру. Советські літературознавці, нехтуючи всіма історичними й фактичними даними, або й просто заперечуючи їх, договорювалися до таких наприклад “істин”, що на Шевченковий заклик “щоб збудити хиренну волю, треба миром, громадою обух сталить та добре вигострить сокиру”, висловлений у вірші “Я не нездужаю нівроку”, що був написаний 22 листопада 1858 року, великий вплив мало гасло “К топору зовите Русь”, що його нібито висловив Чернишевський у приписуваній йому статті “Письмо из провинции”, яка була надрукована в журналі Герцена “Колокол” ... 1860 року (ч. 64 за 1 березня) і підписана “Русский человек”...

Намагався коментувати в такому напрямку згадку про Вашингтона в Шевченківській поемі “Юродивий”, написаній у Нижньому Новгороді після звільнення із заслання наприкінці 1857 року, особливо ж підсоветський шевченкознавець чи точніше публіцист Євген Шабліовський у своїй книжці “Шевченко і російська революційна демократія”, опублікованій Інститутом Тараса Шевченка при Українській Академії Наук в Києві 1935 року. “З ім’ям Вашингтона — стверджував Шабліовський (на стор. 31-ій цит. видання) — як певним символом в умовах царської поміщицької Росії, пов’язувалася боротьба проти колоніального та кріпосницького гніту за американський тип буржуазного розвитку”. Цей коментар “забезпечив” Шабліовський про всякий випадок ще й окремою приміткою з обов’язковим покликанням на Добролюбова: “Характерно, що й російські революційні демократи в боротьбі проти царизму і кріпосництва посилалися також на “демократичний лад” саме Північно-Американських Сполучених Штатів. Добролюбов у рецензії на книжку А. Лакієра “Путишествие по С. А. Штатам” недвозначно підкреслював позитивні риси американських порядків в порівнянні з царською кріпосницькою системою. Негативно ставлячись до конституційно-парламентського правління, Добролюбов писав: “Полная демократическая свобода составляет основание всех североамериканских учреждений.” Ці свої коментарі до Шевченкової згадки про Вашингтона Шабліовський завершив ще й довідкою про Вашингтона в покажчику імен у цьому ж виданні, в якій, назвавши Вашингтона “головним командувачем американських військ у боротьбі за незалежність повсталих колоній проти Англії” і “сином багатого колоніста-плантатора”, стверджував, що “ім’я Вашингтона, оповите історичною легендою, висувається американською буржуазією як символ-ідеал “державної людини” і що “постать Вашингтона ідеалізували декабристи, про нього не раз із захоп-

ленням згадував у своїх творах О. І. Герцен, вважаючи Вашингтона борцем за політичну волю, ворогом деспотизму”.

Коментар Є. Шабліовського до згадки про Вашингтона і його “новий і праведний закон” у поемі Шевченка “Юродивий”, що в своїй основі має українське тло й українські аспекти, показовий своїм свідомим намаганням промовчати, а то й заперечити всі національні моменти у пазваній поемі, особливо ж її основну ідею, висловлену в прагненні “діждатися Вашингтона з новим і праведним законом” для України й українського народу, значить ідею національного, а не тільки політичного чи соціального визволення. В цілому цьому коментарі Шабліовського із його приміткою і довідкою немає ж ніже натяку на Україну чи якісь українські аспекти Шевченкової поеми. Все зведене до боротьби проти царизму та кріпосницького гніту, до ставлення “російських революційних демократів” до “американського типу буржуазного розвитку”, не зважаючи навіть на те, що ідеолог тих “російських революційних демократів” Добролюбов негативно ставився до “конституційно-парламентського правління”, значить до того, що Шевченко вкладав у розуміння свого “нового і праведного закону”. Генеза Шевченкового прагнення діждатися Вашингтона з’ясована у Шабліовського евентуальним впливом Добролюбова, який “недвозначно підкреслював позитивні риси американських порядків” у рецензії на книжку Лакієра, що її Шевченко ледве чи міг знати, бо появилася... 1859 року в Петербурзі, вже після того, як Шевченко написав “Юродивого”. Згадку ж про Вашингтона у Шевченка пояснює Шабліовський ідеалізацією постаті Вашингтона декабристами і ще впливом Герцена, який, мовляв, захоплювався Вашингтоном, як “борцем за політичну волю і ворогом деспотизму”.

В подібному напрямку, як у Шабліовського, була з’ясована Шевченкова згадка про Вашингтона в пи-

саннях і коментарях до пізніших советських видань Шевченкових творів, зокрема у 5-томовому виданні Шевченкових творів у російському перекладі (за ред. М. Рильського й Н. Ушакова, Москва, ОГІЗ, 1948, т. II, стор. 396), де після ствердження, що Вашингтон був “керівником і командувачем американської армії в час визвольної війни з Англією”, подано, що “ім'я Вашингтона було надзвичайно популярне в колах української і російської демократичної інтелігенції”, й у виданні “Кобзаря”, упорядкованому акад. О. І. Білецьким вже для українського читача (В-во “Рад. Школа”, К. 1954 р.), де, промовчуючи факт очолювання Вашингтоном американської армії в час визвольної війни з Англією, стверджувано (на стор. 664), що ім'я Вашингтона, першого президента Сполучених Штатів Америки, вживалося революціонерами-демократами в умовах кріпосницької Росії, як символ демократичної влади”.

Якими безпідставними і натягнутими є усі ці твердження про надзвичайну популярність Вашингтона серед “російських революційних демократів”, може показати аналіз Герценового “захоплення Вашингтоном”.

Олександр Герцен (1812-1870) — російський публіцист і політичний діяч, визнавець утопічного соціалізму, був сучасником Шевченка і його твори, опубліковані або написані за життя Шевченка, зібрані в 14 томах 30-томового незакінченого ще видання “А. І. Герцен. Собрание сочинений” (В-во АН СРСР. М. 1954 —). У 2, 3, 6, 7, 8, 9, 14 томах цього видання ніяких згадок про Вашингтона немає. В 1 томі, пишучи про Францію (на стор. 35), Герцен стверджує тільки, що “ціла країна схиляється на коліна в день смерти Вашингтона” і подібна згадка є в томі 5-му (Листи з Франції й Італії), де сказано, що “Франція XVIII ст. мала . . . своїх святих, як Вашингтон і Франклін” (стор. 306). Самі тільки згадки прізвища Вашингтона, поруч Франкліна і Ляфаета, є

в томі 1-му (стор. 342), в томі 10-му (стор. 63), томі 11-му (стор. 129), томі 13-му (стор. 116 і 133 — у французькій статті, в якій Вашингтона згадано поруч з Бонапартом, стор. 226 і 251, де теж у французькій статті є згадка про Америку часу Вашингтона, та на стор. 400, де в статті “Америка й Сибір”, пишучи про “особливість американської думки”, Герцен стверджує, що інакша вона в Вашингтона, а інакша в Франкліна і Джеферсона). Крім приведених, є ще згадки про Вашингтона в 5-му томі (стор. 96 і 151 — роман “Кто виноват?”), чи точніше про портрет Вашингтона, що був видертий 12-літнім Володею із якоїсь книжки і наліплений на портфелі. І вкінці, згадано не так Вашингтона, як його няньку, в 12-му томі (стор. 334 і 555) цього зібрання творів Герцена. Усі ці згадки не дають ніякої підстави говорити про захоплення Герцена Вашингтоном, як “борцем за політичну волю і ворогом деспотизму” і немає в них ніякісінького натяку на “новий і праведний закон” Вашингтона, що про нього мріяв Шевченко.

Немає згадки про Вашингтона та його новий і праведний закон також у тих творах і виданнях Герцена, що з ними познайомився Шевченко по дорозі зі заслання, в Нижньому Новгороді у вересні і жовтні 1857 р. отже, в час написання “Юродивого”, і що могли мати вплив на тогочасну творчість поета. У збірнику “Голоса из Россіи”, що його взяв Шевченко дня 20 вересня 1857 року у М. Брилкина, є мова про ЗДА в другій частині (стор. 158-160 другого видання, Лондон 1858-1859), але ж із засудженням існуючого там рабства негрів, значить, без приписуваного тепер Герценові “захоплення”. У брошурі Іскандера (О. Герцена) “Крещеная собственность”, що її прочитав Шевченко дня 11 жовтня 1857 р. у Якобі в Нижньому Новгороді, ні Вашингтон, ні ЗДА не згадані, а є тільки цікаві уступи про політику Петра I і Катерини II у відношенні до України, уступи співзвучні з Шевченковою оцінкою загарбницької полі-

тики цих російських царів, які й справді могли викликати захоплення Шевченка, що у своєму Щоденнику називав Герцена “апостолом” і святою людиною”. Ніякого натяку на висловлене Шевченком в той час прагнення діждатися Вашингтона та його “нового і праведного закону” чи хоч би якоїсь асоціації з ним у названих виданнях Герцена немає і тому треба виключити будь-який вплив Герцена на Шевченка в цьому напрямку. Навпаки, можна твердити, що якби Шевченко перейнявся був критичним поглядом Герцена на ЗДА з приводу існуючого там рабства негрів, то він ледве чи висловив би прагнення діждатися Вашингтонового “нового і праведного закону”.

Усе це доводить, що Шевченкова візія “Вашингтона з новим і праведним законом” не була викликана настроями й ідеями “російської революційної демократії” 50-ох років XIX ст. Ядерність, короткість і ясність, геніяльна простота цієї формули свідчать, що зародилась вона в Шевченка давніше, ще до його ув'язнення і заслання, і була виношувана ним довгими роками, поки знайшла свій вислів у “Юродивому”.

Відкидаючи будь-яку можливість впливу ідей і настроїв “російської революційної демократії”, включно із Герценом, на виникнення обговорюваної тут Шевченкової візії і приймаючи конечність довшого протягу часу для її викристалізування й оформлення, ідейних джерел її треба шукати найперше в Україні, у громадських тенденціях і настроях початку XIX сторіччя, особливо ж тодішніх сорокових років, часу перебування Шевченка в Україні і поставання Кирило-Методіївського Братства. Це ж до тих років саме відносяться, як це з'ясовано вище, постаті й образи Шевченкового “Юродивого”.

Цікаву і, здається, єдину досі спробу висвітлення настроїв й ідей у сучасній Шевченкові Україні дав В. П. (В. Порський) у шевченківському числі авґ-

сбурзького часопису “Наше Життя” з 1946 р. п. н. “Шевченко і Вашингтон”. Ствердивши популярність американської боротьби за визволення й особи Вашингтона серед польських родин на Правобережній Україні початку 19 ст., автор тієї статті пише:

“Чверть століття пізніше, коли українські декабристи готували своє повстання на Київщині, Вашингтон і політичний лад ЗДА були для них ідеалом національного героя і національної дії. Зразок американського політичного ладу перейшов якимись частками і думками у проект державних реформ, що їх обмірковували у своєму колі південні декабристи. Пошана для “Отця батьківщини”, як називали Вашингтона в Америці, стверджена в мемуарних пам’ятках”. В дальшому, на доказ цього культу Вашингтона, автор статті наводить спогади П. Росцішевської із Київщини, якій під час відвідин маєтку Кароля Третяка в селі Яропільці показували улюблену Вашингтоном катальпу-трубоцвіт, декоративне дерево, привезене з Північної Америки, перед яким завжди здіймав капелюха провідний український декабрист Сергій Муравйов-Апостол, кажучи, що “треба віддати честь дереву великої людини”, той Муравйов-Апостол, що після невдалого повстання був засуджений на смерть і повішений разом із п’ятьма іншими дня 13 липня 1826 р.

“Ще двадцять років пізніше — пише далі В. П. — гурток української молоді підхопив думку вільнолюбних мрійників двадцятих років. Кирило-Методіївське Братство, що сформувалось десь у кінці 1845, на початку 1846 року, знову ширить ідеї федерації всіх слов’янських народів на зразок З’єдинених Держав Америки і ім’я Вашингтона знову стає, як прапор. Молодий братчик — студент Київського університету Юрій Андрузький формулював цю мрію українців сорокових років так: Товариство свв. Кирила і Methodія “особливої організації не мало; в’язалося і трималося доброю волею кожного, а не якимись правильниками

чи статутами. Основна мета, що єднала всіх, була: поєднання слов'ян до купи на взірець З'єдинених Держав Америки чи сучасної конституційної Франції. Окрема при тому мета українська: відновлення гетьманщини, якщо можна самостійно (мрія потаємна), якщо не можна — то в складі слов'янської спільноти”.

Подані тут дані про популярність визвольної боротьби Америки і героя та провідника цієї боротьби Джорджа Вашингтона в Україні в перших десятиріччях ХІХ століття, як і зізнання кирило-методіївського братчика Юрія Андрузького про мету й ідеї Братства, показують переконливо, що саме ці ідеї і сподівання лягли в основу Шевченкового прагнення діждатися “Вашінгтона з новим і праведним законом”, і що Шевченко висловив в цьому прагненні те, чим жили і до чого прямували українці його часу.

Таку генезу і згідний з нею справжній національний зміст Шевченкового прагнення діждатися і для України свого “Вашінгтона з новим і праведним законом” намагаються заперечити советські комісари від науки і літератури усіма доступними їм засобами. Промовчуючи підтвержені матеріялами і свідченнями сучасників факти популярності американської визвольної боротьби і її вождя Вашингтона в Україні і серед українців Шевченкової доби і викреслюючи із публікованих матеріялів і документів до біографії і творчості Шевченка, зокрема з таких, як зізнання Андрузького, все те, що стосується незалежності України чи тільки натякає на неї, советські науковці зводять думки й ідеї Шевченкових творів, як і взагалі ставлення Шевченка до таких чи інших подій і постатей історії, до... впливу “російських революційних демократів”.

Водночас із фальшуванням генези, значить ідейних основ і джерел Шевченкової візії майбутнього Вашингтона і його нового та праведного закону, советський комуністичний режим і офіційна советська наука ведуть уже цілі десятки років безупинну і на-

полегливу боротьбу проти справжньої національної інтерпретації цієї візії — за знищення її можливого впливу на національно-політичні аспірації теперішніх і майбутніх українців. Здійснюється ця боротьба з допомогою всіх можливих засобів і способів, включно з репресіями, дискредитацією і знеціненням постаті самого Вашингтона, як провідника визвольної американської війни, і промовчування висловленого Шевченком прагнення.

Свого вершка досягла ця боротьба в справі Андрія Річицького, підсоветського шевченкознавця марксистського напрямку, директора Інституту Тараса Шевченка при Українській Академії Наук, який у виданні до зрадаганого ним “Кобзаря” (ЛІМ, 1931) подав до “Юродивого” примітку такого змісту: “Вашінгтон — перший президент США. До 1783 року Північна Америка належала до Англії” За цю примітку А. Річицький був обвинувачений (у статті “Проти котрреволюційної фальсифікації — за марксистський коментар”, “Комуніст”, ч. 59 за 11 бер. 1934) в намаганні інсинуувати читачам “Кобзаря”, що “Шевченко боровся за відокремлення України від Росії, як Вашингтон боровся за відокремлення США від Великої Британії”. Внаслідок цього й інших подібних обвинувачень Річицький був ув’язнений і розстріляний. Так само, як і Річицький, зазнали репресій за свої коментарі до Шевченкових творів й інші шевченкознавці, між ними і “ортодоксальний” марксист Є. Шабліовський.

Випробувавши засіб репресій в боротьбі проти єдиноможливої інтерпретації згадки Шевченка про Вашингтона, советські “науковці” перейшли згодом до основнішого й успішнішого, на їх думку, заходу — дискредитації Вашингтона в очах українських читачів Шевченкових творів. У виданнях “Вибраних творів Шевченка (ДВХЛ, К. 1949) і “Кобзаря” (ДВХЛ, 1950) були вставлені витримані з офіційною лінією примітки такого змісту: “Вашінгтон — американ-

ський державний діяч XVIII ст., великий землевласник, очолив боротьбу за незалежність від Англії, перший президент США. В кінці своєї діяльності виявив вороже ставлення до французької революції і став на шлях економічних поступок Англії". Советська тенденція дискредитувати в той спосіб Вашингтона, представляючи його як великого поміщика, ворога революції й угодовця, посилилася особливо ж в останні роки — 1959-1960, в час збільшеного напруження між ЗДА і СРСР. У монографії "Т. Г. Шевченко" (К. 1959) свій коментар, що згадуючи Вашингтона, "Шевченко мріяв про республіку", автор цієї книжки Є. Кирилюк обставив застереженням, що "безперечно, поет не міг тоді всебічно розібратися в діяльності видатного американського буржуазного діяча періоду боротьби за незалежність від Англії — Джорджа Вашингтона". В цьому ж напрямку йде і "Українська Радянська Енциклопедія", в якій гасло про Вашингтона (том II, стор.224) закінчується ствердженням, що "йому була властива певна обмеженість політичних поглядів і консерватизм, що посилювався в останні роки".

Але ж найуспішнішим засобом в боротьбі з національною інтерпретацією Шевченкового вислову про Вашингтона советські комісари від літератури і цензори вважають таки методу промовчування. В усіх новіших виданнях Шевченкових творів (3-томового, ДВХЛ, К. 1955, 2-томового, Р. П., К. 1955 й одностомового, за ред. М. Рильського, ДВХЛ, К. 1957 і його ж з 1960 року), пояснення про Вашингтона пропущене цілком. Дотримуються цієї методи промовчування і підсоветські шевченкознавці, які, обговорюючи навіть саму ж поему "Юродивий", ухитряються не згадувати Шевченкових слів про Вашингтона і його новий, праведний закон, що є основною ідеєю цієї поеми (пор. праці Є. Ненадкевича, О. Білецького й О. Дейча та ін.).

Показовим з цього погляду може бути факт, що

в другому “виправленому і доповненому” виданні згаданої вище “праці” Є. Шабліовського п. н. “Шевченко і російська демократія”, яке появилось 1958 р. у видавництві Академії наук УРСР, всі згадки і коментарі чи й навіть довідки про Вашингтона, які були у першому виданні цієї книжки 1935 року, пропущені цілком. Промовчані в цьому другому виданні навіть самі ж таки Шевченкові слова про Вашингтона і його новий праведний закон.

Дивлячись з історичної перспективи і згадуючи часи царської цензури, коли “Юродивий” був викреслюваний з Кобзаря” цілком або частинно, треба трактувати усі ці теперішні намагання знівечити справжній зміст Шевченкового “нового і праведного закону” за цілком таки даремні. Слів цих із Шевченкової творчости вже не викреслити, ані не затемнити їх справжнього змісту і значення.

БОГДАН КРАВЦІВ

ПОЕТИЧНИЙ ЕПІЛОГ ТВОРЧОСТИ ШЕВЧЕНКА *)

Останній вірш Шевченка “Чи не покинуть нам, небого”, написаний уже хворим поетом за кілька днів до смерті (14-15 лютого 1861 р.) своїм характером і змістом є епілогом його творчості і завершує одну з центральних, найбільш значущих її тем — тему: поет і його муза. В цій темі уособлено образ поетичного натхнення і розкрито, як усвідомлював Шевченко значення для нього його поетичної творчості, як поет глибоко споріднився з своєю музою.

Вірш “Чи не покинуть нам, небого” — це лірична медитація, роздуми, породжені філософським усвідомленням неминучості. По суті, це епілог у ширшому розумінні — прощання з світом, з життям, прощальна сповідь поета-філософа. В цих роздумах розкривається велич духу мужньої людини, в них відсутні малодушні скарги на долю, розгубленість, розпука, жах перед невідомим. Гіркі жалі, понурі настрої, які відбилися в ряді творів особисто-інтимної лірики, відійшли, подолані; поет піднісся тут над болями особистих втрат у цьому філософському сприйнятті своєї долі.

Основний емоційний тон твору — ясний, спокійно-примирений, подекуди гумористично-іронічний. Певний у своєму доброму посіві на ниві поезії, поет готовий переplistи Лету, як метонімічно визначає він розлуку з життям. Взагалі у змалюванні “того

*) Передрук із Збірника праць Сьомої наукової Шевченківської конференції. В-во АН УРСР, Київ, 1959, стор. 85-99.

світу” Шевченко користується образами клясичного підземного царства з Вергілія, що стали вже поетичними символами: Лета, Флегетон, Стикс, Харон.

З погляду психології творчості останній твір є підсумковим самовизначенням поета, розкриттям, чим була в його житті та чудесна сила, що підносила його душу, наповнювала її найвищим змістом, — сила перетворення фактів дійсності в естетичні цінності — і тепер, наприкінці, допомагає мужньо йти назустріч останній долі, піднести свої передкінцеві переживання до краси мистецтва. Цей твір є справжнім епілогом творчості Шевченка, гідним його генія.

Вірш “Чи не покинуть нам, небого” генетично пов’язаний з ліричним триптихом і найтісніше, зокрема, з його другою частиною, віршем “Муза”, в якому синтетично, найбільш повно розкрито Шевченком самоусвідомлення себе як поета. Цей передсмертний твір Шевченка перегукається з мотивами “Долі” та “Слави”.

Образ музи у другій частині триптиха є остаточним, завершальним моментом певної еволюції поезії Шевченка починаючи з років заслання. Це була еволюція поетичного уособлення, поетичної персоніфікації стану творчого піднесення, поетично-творчого натхнення (як його усвідомлював собі поет) — від образу дум до антропоморфізованого, цілком олюдненого образу живої людської індивідуальності, яким є муза у триптиху.

До цього остаточно олюдненого образу поет ішов поступово в своїй творчості років заслання. В кількох творах невідьницької поезії Шевченка можна простежити самий процес такого поступового збагачення образу властивостями живої людської особистості.

Психологічно зрозуміло, чому уособлений образ творчого натхнення з’являється в поезії Шевченка саме в роки заслання.

На далекому засланні, відірваний від друзів і свого основного заняття — живопису, позбавлений усіх можливостей громадської діяльності, — може, тільки тепер до кінця оцінив поет, до самої глибини душі відчув, чим є для нього поетична творчість. Перший образ, яким починається невільницька поезія, — у першому вірші на засланні — є образ творчих дум; цей образ розкриває тему значення для поета його поезії, як єдиної втіхи в неволі:

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.

(II, 7) *)

Свої думи, що їх поет закликає прилітати з-за Дніпра, він привітає, як діток, і заплаче з ними.

Цей образ співвідносний з образом дум-дітей у першому “Кобзарі”. Але на початку творчого шляху поета цей образ мав інший зміст, інший психологічний характер. Там думи не є поетичним натхненням, творчою силою поезії, що діє в душі поета. Це конкретний плід натхнення, створені поетом образи, ліричні мотиви; у муках породжені, вони відчуються поетом як тягар для нього. Тому він і нарікає, чому вони з’явилися на світ — “лихо мені з вами”.

Свої сумні скарги поет виливає у рядки:

Чом вас вітер не розвіяв...

(I, 21)

Чом вас лихо не приспало...

(I, 21)

Де ж мені вас діти?..

(I, 23)

*) Цю і дальші цитати подає автор за виданням Тарас Шевченко. Повне зібрання творів в десяти томах. Том I, 2-е вид., К. 1951 і том II, 2-е вид. К. 1953. В деяких місцях текст Шевченкових творів попсований видавцями й редакторами радянського академічного видання і його тут виправляємо. Б. К.

Створені в Петербурзі думи поет відсилає на Україну, але й там їх чекає сумна доля — “попідтинню, сиротами...”

Тепер, у неволі поет усвідомив творчі думи — своє натхнення, животворну силу поезії, що живе в його душі, — як свою єдину втіху при лихій годині. Він кличе думи з України, де вони ніколи не покидали його душі, щоб пережити і тут щастя творчости, яка з’єднає його з народом.

В інтродукції до поеми “Княжна” (“Зоре моя вечірня”), першої поеми, написаної на засланні у тузі за Україною, дано новий уособлений образ творчого натхнення. Вірш “Зоре моя вечірня” характерний неподільною єдністю переживання природи з переживаннями краси творчости народу, що одухотворив природу, зодяг її у поетичні образи своєї мітології. Все світле, прекрасне, що йде від України, від народу, від його поетично-творчого світосприймання, від близьких серцю людей, — все, з чим розлучений тепер поет, злилося в образі вечірньої зорі, образі з його улюбленої народної пісні.

Вечірня зоря не є образом живої людини, вона ще не має повноти людської душі, як побачимо у дальшому розвитку персоніфікації творчого піднесення, але це — близький і дорогий поетові народнопоетичний образ. Поет довірливо чекає на чужині від зорі тихої розмови, яка зміцнить його віру в духовну силу народу і дасть йому творчий імпульс самому розповісти жакливу правду про тяжку долю народу за часів кріпацтва, показати “веселі здалека палати (бодай ви терном поросли!)” і мальовниче, зовні веселе село, — щоб тоді, засобом найсильнішого контрасту, розкрити, як у палатах “гуляє князь, гуляють гості”, а в селі “мужицькі душі аж пишчать”. А зоря понесе його правду на суд вищої правди (“А ти завтра тихесенько Богові розкажеш”).

Останні рядки інтродукції “Княжни” — яскравий приклад впливу триптиха як дійового чинника на

творчо-редакційну роботу Шевченка над невільницькою поезією в 1858 р. Порівняймо тексти цих рядків в автографі № 19 і в “Більшій книжці” і побачимо, які характерні з цього погляду зміни вніс поет у “Більшій книжці”.

А про людей не розкажуї,
Може й я згадаю
Та розкажу тобі дещо,
Поки спати ляжеш,
А ти завтра ранесенько
Богові розкажеш.

(6 рядків)

(II, 380)

”Більша книжка”

А про людей... Та нехай їм!
Я їх, добрих, знаю,
Добре знаю. Зоре моя!
Мій друже єдиний!
І хто знає, що діється
В нас на Україні?
А я знаю. І розкажу
Тобі; й спать не ляжу.
А ти завтра тихесенько
Богові розкажеш.

(10 рядків)

(II, 8—9)

Зіставлення текстів покаже нам, як діє тут вплив живого образу “Пречистої”, святої музи-матері — виховательки і вчительки поета, образу, цілком олюдненого, що владно оволодів тепер, по створенні триптиха, душею поета і живе в ній повноцінним людським життям. Поет звертається до вечірньої зорі, а в його уяві стоїть цей живий, рідний з рідних, образ музи: не поетична зоря високо на небі, а жива людина, мати його творчої душі, з якою зв’язана вся історія його творчого життя.

Через те мова в “Більшій книжці” яскраво емо-

ційна, повна сердечного ліризму, активно дійова, оживлена вигуками, запитаннями, ліричними повторами, ласкавими епітетами. У порівнянні з “Більшою книжкою” мова автографа № 19 в цитованих рядках видається дещо монотонною, навіть немов байдужою, інтонаційно одноманітною.

Ще ступінь — і уособлене втілення поетичного натхнення, замість збірного образу “дум з-за Дніпра”, оживе в інтродукції “Марини”¹⁾, в образі, збагаченому людськими рисами, — поет закликає свою думу прилітати з України (з джерела його натхнення); він називає її “вірною дружиною”, “єдиним своїм другом”, “зорею”. Ряд нижніх, ліричних епітетів визначає особисте ставлення поета до своєї “думи пречистої”, образ набуває інтимного характеру.

Послідовно і психологічно вмотивовано, що поет просить свою “думу пречистую” розказати йому про людей (в той час як у “Княжні” він сам розказує зорі вечірній про людей) —

Про тую Марину,
Як вона у пана злого
І за що страдала?

(II, 94)

¹⁾ Прилітай же з України,
Єдиний мій друже
Моя думо пречистая,
Вірная дружино,
Та розкажи, моя зоре,
Про тую Марину,
Як вона у пана злого
І за що страдала?
Та нищечком, щоб не чули
Або не дознались, —
А то скажуть що на шляху
Чинимо розбої,
Та ще дальше запровторають,
Пропадем обоє...

(II, 93—94)

горе матері Алкида, яке є основною темою “Неофітів”.

Молитва досягає найвищого піднесення в дальших благальних словах поета до “Благословенної в женах”, яка “сльози матері до краю, до каплі вилила”:

Ридаю,
Молю, ридаючи, пошли,
Подай душі убогій силу,
Щоб огненно заговорила,
Щоб слово пламенем взялось,
Щоб людям серце розтопило. . .

(II, 266)

У пляні освяченої віками поетичної традиції молитва пролога є зверненням поета до натхненниці — Мадонни, яка заступила античну музу в поезії романтично-християнської доби і образ якої наповнив цю молитву іншим емоційним змістом, ніж зміст звернень до музи античних поетів — щирим глибоко інтимним ліризмом. Відмінний також від молитви до Мадонни, хоч і по-іншому, характер ставлення до музи поетів епохи новоевропейського клясицизму XVII — XVIII ст.

В пролозі “Неофітів” Шевченко звернувся по творчу допомогу до Матері Розп’ятого насамперед тому, що доля героїні поеми подібна до долі цієї “Матері святого Сина на землі”: так, як і Мати Розп’ятого, мати Алкида в “Неофітах” “ріки, море сльози кровавої лила”, втративши сина.

Найменше могло спасти на думку Шевченкові звернутися в пролозі до музи, як до своєї натхненниці, бо образ цей, який вперше з’явився в його поезії в роки заслання, в інтродукції поеми “Царі” (1848), був змальований у гостро зниженому гротескному пляні.

Поет з глузливим жартом зображає там музу п’янькою бабусею, на милицях, що випиває в шинку; такий вкрай непривабливий образ колишньої натхненниці мандрівних дяків. Це сатиричний образ

музи доби розкладу клясицизму, заявлений епігонами Котляревського. В “Енеїді” характеристика музи жартівлива, але позитивна, — образ, зведений з Парнаса на землю, але реалістично привабливий.

Як же сталося, що у триптиху образ музи не тільки став позитивним, а набув найвищої поетизації? Чому в “Музі” поет повернувся до античного характеру і змісту образу музи?

Чи не діє тут прагнення піднятися від образів національних (зоря, дума із-за Дніпра, з України) — в узгодженні з ідейним змістом “Неофітів” — до образів наднаціональних, якими є античні (муза), евангельські (“Благословенная в женах” у пролозі “Неофітів”)?

**
*

Після звільнення з заслання Шевченко звеличив своє поетичне натхнення у найвищому поетичному образі — в “Музі” триптиха, де розкрив, чим була і є в його житті поезія, які творчі радості вона йому дарувала, як муза вчила його тієї правди, що її шляхом вела поета доля.

В першій своїй частині цей вірш — натхненний гімн поезії, яка стала долею поета, щиросерда хвала музі, що завжди і всюди допомагала поетові. Перлина світової лірики, вірш “Муза” пройнятий глибокою щирістю і багатством емоцій, ніжним почуттям сердечної вдячності поета за духовну повноту життя, яку дає йому муза, скрізь і повсякчас, починаючи з дитячих років і кінчаючи далеким засланням. Основне у вірші — рядки про значення творчості для поета в неволі.

Чим є поезія для поета, яким найвищим змістом вона наповнює його життя, — це поет до кінця усвідомив тільки в неволі. Поетична творчість у неволі підносила поета над особистими переживаннями, над огидним побутом “казарми нечистої”; поезія да-

вала певність, що він не “марне тратить летучі літа”. Переглядаючи доробок невільницької музи, поет усвідомлює і розв’язує для себе і проблему слави, заслуженої поезією правди.

У своєму серці поет знаходить найласкавіші слова для “чарівниченьки”, для своєї “зіроньки”, для “порадоньки святої”, що сіяла йому в неволі, “як квіточка в полі”, що

Із казарми нечистої
Чистою, святою
Пташечкою вилетіла...
(II, 284)

і над ним “полинула, заспівала... золотокрила”,

Мов живушою водою
Душу окропила.
(II, 284)

Те, чим була поезія в житті невільника, є запорукою того, чим вона має бути для поета далі, після визволення, до кінця життя.

Звідси в другій частині вірша — благаання поета до “своєї порадоньки”, “до своєї долі молодой” — не покидати його і вчити “неложними устами сказати правду”. Це утвердження етичного змісту поезії перекликається з основним мотивом “Долі”.

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
(II, 283)

І ще благає поет, щоб муза допомогла йому

Молитву діяти до краю,—
(II, 285)

до кінця життя творити високу і чисту поезію правди.

Завершальні рядки вірша сприймаються як остання воля, останнє бажання творця — щоб поезія

провела його в останню путь, щоб муза стала запо-рукою його безсмертя. Так центральний вірш триптиха “Муза” кінчається перегуком з темою слави.

Коли Шевченко невдовзі після написання триптиха почав переглядати, редагувати і переписувати до “Більшої книжки” свою невільницьку поезію, то відкинув знижений образ музи, глузливо зображений в інтродукції “Царів”, бо в свідомості поета вже панував високий, прекрасний образ триптиха, образ його “пречистої, святої” музи. Під діянням образу своєї музи Шевченко ґрунтовно переробив і диференціював образ музи в новій редакції “Царів”. В інтродукції він змалював музу за традиціями старої класичної поезії XVIII ст., але очистив цей образ від всього негідного, ганебного, що було в гротескній “п’яній бабусі” старої редакції “Царів”, залишивши тільки деякі недискредитуючі її риси, продиктовані дещо іронічним, але в цілому доброзичливим ставленням до “старенької сестри Аполлона”. А в епілозі нової редакції “Царів” Шевченко дав образ своєї музи, який є відгомонам образу з триптиха, — образ доброго товариша-порадниці.

Тут звернення поета до музи має зовсім інший характер, зміст і стиль:

Так що ж мені тепер робити
З цими поганцями? ¹⁾ Скажи,
Найкраща сестро Аполлона,
Навчи, голубко, поможи
Полазить трохи коло трона;
Намистечко, як зароблю,
Тобі к Великодню куплю.

(II, 75)

Звернення до музи (“скажи”) розгортається далі у пристрасно-наполегливе благання, градаційно підсилюване (“навчи”, “поможи”). Емоційне напру-

¹⁾ З царями, яких поет так гнівно затаврував у поемі.

ження дедалі зростає, і раптом — несподіване щодо попереднього своїм змістом і зухвало неповажливе своєю формою — конкретне прохання: (“поможи полазити трохи коло трона”). Воно суперечить змістові початкових рядків епілога:

Бодай кати їх постинали,
Отих царів, катів людських,
Морока з ними, щоб ви знали.
Мов дурень ходиш кругом їх,
Не знаєш, на яку й ступити...

(Ц, 75)

Воно являє собою дисгармонію з поважним і схвильовано піднесеним тоном благального звернення до музи. Ця підкреслена суперечність є засобом контрасту: своїм справжнім почуттям до царів (що вилилось у цьому “бодай”) автор протиставить підлесливість “німих, подлих рабів, підніжків царських” (як затаврував їх він в “Юродивому”); для сильнішого саркастичного ефекту поет висловлює це підлабузницьке бажання від власної особи — стилістичний прийом, який ми знаємо вже з сатиричного стилю “Кавказу”¹).

Звертають на себе увагу в епілозі нові деталі, які змінюють образ музи, розкривають нове ставлення поета до музи. Нові епітети визначають в епілозі образ музи: “найкраща сестро Аполлона” (замість “старенька”), “голубко” (замість “дядино”). Муза показана тут у традиційному молодому образі, коли їй до лица і “намистечко”, яке обіцяє їй поет за послугу. Цей молодий образ постав з інших, ніж в інтродукції, почуттів поета: замість насмішкувато-жартівливого, з відтінком згідного ставлення до “старенької” провісниці “старенького божого гласу”, — тут почуття сердечної, інтимної близькості до музи, своєї рідної музи (в інтродукції ніби не

¹)У “Кавказі” — в формі першої особи множини: “Ми не погани, ми настоящі християни...” і ще подібні висловлювання.

своя, а чужа, яку треба церемонно запрошувати), через те і тон, дружньо-інтимний, схвильовано-поважний у благанні, змінюється у обіцянці купити намистечко на ласкаво-жартівливий з таким собі лукаво-змовницьким акцентом, який дає зрозуміти, що поет і муза, двоє щирих друзів, перебувають у цілковитому порозумінні і згоді.

Конкретно-психологічна основа образу музи в інтродукції і в епілозі “Царів” — відмінна. В інтродукції муза — натхненниця “оди пишно-чепурної” — є поетичним уособленням старої літературної традиції, яку автор має намір повернути в інший бік від її цареславного спрямування, щоб за допомогою “дядини”, “ладом та добрим складом”, “ту вінценосну громаду показати спереду і ззаду незрячим людям”. А в епілозі муза — це уособлена творча свідомість поета, його творче піднесення, натхнення. Це та “пречистая, святая”, чий образ, недавно створений Шевченком у триптиху (“Муза”), жив у душі поета як голос великої, соціально-етичної правди, говорити яку “неложними устами” вчила його муза.

Тільки в епілозі “Царів” інший, ніж у вірші “Муза”, аспект взаємин поета з своєю музою, новою музою його поезії, в якій сатира — лише одна з її складових частин. В епілозі не побожно-піднесена уклінність, як в поезії “Муза”, а інтимно-дружнє, товариське ставлення з елементом дружньої жартівливості, як до доброї своєї приятельки і однодумниці, з якою можна змовницьки поіронізувати про їхнє з музою спільне уявлюване “царелакейство”.

Продовжуючи далі своє звернення до музи, поет говорить:

Пострижемося ж у лакеї
Та ревносно в новій лівреї
Заходимось царів любити.

(II, 75)

Це — висновок, дальший розвиток думки, вис-

ловленої у проханні до музи, щоб навчила “полазить трохи коло трона”. Тут поет поглиблює сатиричне викриття підлабузництва, розкриває конкретну поведінку царських рабів — цареславців — як лакейську, — “в новій лівреї” — в нових формах угодовської підлєсливості, — “царів любить”. Перша особа множини в цьому сатиричному випаді: “пострижемося”, “заходимось” віднесена тут поетом до себе і музи. Цей засіб прозорі в жартівливій формі ще влучніше викриває справжній об’єкт сатири, бо лакейська поведінка, що автор приписує їй жартома собі, становить кричущу суперечність з цілим спрямуванням поеми, підсумованим на початку V глави “Царів” (“Бодай кати їх постинали, отих царів, катів людських”).

Такий образ своєї музи розкрив Шевченко у триптиху і в V главі нової редакції “Царів”.

Під кінець життя, оглядаючись на пройдений творчий шлях, поет завершує свою творчість епілогом — новим зверненням до своєї музи-поезії в “Чи не покинуть нам, небого”.

Між цими двома зверненнями — цілий останній період — усі творчі досягнення петербурзьких років, протягом яких муза не покидала свого обранця, і навіть у найтяжчі часи його особисто-інтимних втрат надихнула поета на такі твори, в яких гіркість і біль особистих переживань засяяли “золотом вічним” мистецтва.

Так само, як і в “Музі”, поет у своєму останньому вірші дав засобом уособлення художнє втілення поезії, показав значення її в його житті, створивши живий людський образ, своїми властивостями подібний до образу музи, хоч поет і не називає її тут цим ім’ям, не малює її портрета, не дає характеристики, як у триптиху; тут поет розкриває цей образ за допомогою ряду простих, сердечних ліричних епітетів-звернень, виливаючи свої почуття у ширих, довірливих інтонаціях мови, — все це разом дає від-

чути, що благання поетові в “Музі” не покидати його задоволені в повній мірі.

Різниця між другою частиною триптиха і останнім твором поета — у відмінному характері змісту, його тематичних мотивів, у стилі мови, у відтінках емоційного тону. В “Музі” поет мовою, насиченою яскраво-мальовничими художніми образами, в урочисто-піднесеному, але водночас напрочуд щиросердому тоні, з різноманітними відтінками інтонацій розчуленої подяки і молитовно-урочистого благання уславляє свою благодійницю музу і уклінно просить і надалі бути з ним.

У вірші “Чи не покинуть нам, небого” поет не стільки в урочисто-піднесеному, скільки в дружньо-товариському тоні, що нагадує трохи характер ставлення поета до музи в V главі “Царів”, радиться з нею, своїм вірним другом, “сопутником святим”. В тоні дружньо-інтимної розмови, з відтінками подекуди невимушеного гумору і легкої самоіронії поет звіряє їй свої роздуми і настрої, завітні бажання, вагання, звіряє так безпосередньо, як це можливо, як природно тільки щодо найближчого друга.

Стиль мови тут відмінний від стилю “Музи”, образи реалістично-побутові, навіть буденно знижені, але значущі своїм метафорично-алегоричним змістом (як-от — риштувати вози для чимчикування¹) в далеку дорогу, на той світ, щоб там спати, спочивати в хаті веселій).

У вірші “Чи не покинуть нам, небого” Шевченко пише, що поезія — його незмінний супутник і вірний друг, що вона аж до сьогодні давала його душі силу, здатність підноситися над буденним, оцінювати з найвищих ідейних позицій сучасне, прозирати у майбутнє.

Протягом петербурзьких років, творячи свої громадсько-сатиричні, революційно-перспективні і осо-

¹)В оригіналі-статті Є. Н. було “чумакування”. Поправляємо згідно з Шевченковим текстом на “чимчикування”. (Б. К.)

бисто-інтимні поезії, поет повсякчас почував, що муза з ним. Але у вирі подій революційної ситуації, “кажучи” свою поетичну “правду” про життя, про сучасність, про наступне повалення трону і знесення кріпацької неволі, про особисто-інтимні переживання, поет не зосереджувався на самому процесі своєї творчості, не викликав до життя уособлений образ музи-поезії, який він створив у пролозі-триптиху. Тільки підсумовуючи своє творче життя, поет ніби зустрівся знову віч-на-віч з музою, знову — востаннє — звернувся до неї, зробив уособлений образ поезії героїнею свого завершального твору.

Отже, поет прибрав свої завершальні думи в форму ліричного монолога, що довірливо-сердечно звернений до уособленої в людському образі поезії. Це уособлення створене силою уяви поета і являє собою переконливо розгорнений і поглиблений образ, який живе у вірші повноцінним людським життям поряд з ліричним героєм вірша — поетом, живе як співбесідниця-слухачка, що сприймає монолог поета. Хоч поет і не дає тут зорового образу своєї співбесідниці-слухачки, але сердечні, ліричні епітети-звернення поета до неї — “друзе”, “друзе мій”, “моя доле”, “моя сестро”, “дружино святая”²⁾; ласкаві, довірливі, щирі інтонації монолога, ясне визначення в монолозі тих дій, вчинків, яких чекає від неї поет, — все це так виразно розкриває внутрішнє психологічне єство “небоги”, що читач немов бачить її душу і сам домальовує собі її зовнішній зоровий образ.

Ще не зовсім, навіть написавши вже “Неофіти”, подолав вчорашній невільник свої сумніви відносно того, чи не захолов у в його душі поетично-творчий вогонь після тривалої новопетровської перерви. Та в Петербурзі він остаточно упевнився, що муза-поезія вволила його щире благання “і вдень, і ввечері, і рано” витала з ним і учила “неложними устами сказати правду”, “помогла молитву діяти до краю”.

²⁾ Єдина, бо доля не дала дружини-людини!

І от тепер, коли наблизився цей край, коли поет стоїть вже на порозі його, він знову звертається до неї, вона ж бо тут, поруч з ним, його “сусідонька”; закликає її на останню пораду, щоб звірити їй свої передкінцеві думи. Уявляється, ніби поет щойно покликав свою сусідоньку, — більше ж у нього “анікогісінько нема”, — і вона прийшла, сіла коло постелі недужого, а він повільно починає свою неквапливу розмову, час від часу перериваючи її павзами-віддихами хворого (в тексті першої і другої частини шість ніби обірваних фраз, після кожної з яких — крапки).

**
*

За тематично-емоційними ознаками вірш “Чи не покинуть нам, небого” поділяється на чотири частини. Зміна тематичних мотивів пов’язана зі зміною ліричних настроїв, що дає відповідне стилістичне оформлення кожній частині і робить кожен з них особливою стилістично цілістю. Перед читачем проходять чотири різновиди стилістичної манери. Ритмічним відповідником цих змін є зміна віршових розмірів.

Перша частина написана ямбом (1 — 12 рядки); римування в ній має такий вигляд: *аавваавссввд*, останній рядок не римується ні з яким іншим і цим підкреслена його завершальна функція ліричної кінцівки першої частини. В повільному темпі, в роздумовому тоні поет радиться з своєю “сусідонькою убогою” (“убога”, бо духовно близька з “убогим” поетом, спільна доля в них).

Звернення за порадою (“чи не”) до “сусідоньки” набирає характеру прямої пропозиції, в якій розкривається зрілий намір покинути все, що зв’язане з життям, — навіть найвище в житті оцінюється *sub specie aeternitatis*¹⁾, — як “вірші нікчемні”, — і по тому податися “на той світ” спочивать (мотив спочивання далі подвійно посилено — синонімом і простим пов-

¹⁾З погляду вічності (лат.)

торенням: “ходімо спать, ходімо в хату спочивать...”).

Намір вмотивовано тим, що “втомилися і підтоптались” і далі — з гумористично забарвленою, такою звичною для поета самоіронією:

І розуму таки набрались,
То й буде з нас!

(II, 372)

Іронічним епітетом “весела” дано характеристику в ліричній кінцівці першої частини і алегоричній хаті, де має поет спочивать.

Але друга частина (13 — 36 рядки) заперечує цей докладно обґрунтований намір — безпосереднє почуття порушує його філософський спокій. Жвавий темп коломийкового ритму заступає тут роздумливо-повільні рядки попереднього ямба. Живе почуття вносить поправку в прямолінійне “спать, спочивать” (“Підождімо ж, моя сестро!”). Бентежна спочатку, благальна інтонація виявляє схвильований ліризм другої частини:

Ой не йдімо, не ходімо,
Рано, друже, рано...

(II, 372)

Треба психологічно підготуватися, урочисто настроїтися, ще на цей світ глянути, востаннє сприйняти його незмірну безмежність і радісну красу:

Бач, який широкий,
І широкий та веселий,
Ясний та глибокий...

(II, 372)

Під зоряним небом, з високої гори, у сяйві вічних зір, сестер її, зорі поетової, прощально глянути на світ і, цим настроївшись до розлуки з ним, у молитовно-піднесеному настрої рушити тихесенько в далеку дорогу, а друг-поезія над самою Летою без-

донною та каламутною хай благословить його славою святою. Знаменно, як змінилося тепер ставлення поета до слави, якої спокійної певности воно набуло порівняно з трактуванням слави у третій частині триптиха.

Щодо стилістичної організації тексту повертає до себе увагу римування (рими і асонанси) у цьому коломийковому уривку другої частини. Римування тут виявляє і підкреслює різноманітні змістові зв'язки, змістову наступність слів, що римуються: рано—поглянем, широкий—глибокий, моя зоре—на гору—зору, засяють—святая, Богу—дорогу, каламутною—святою.

Ідейно-психологічний зміст третьої частини (37 — 49 рядки) кардинально відмінний і від філософськи-примирених роздумів першої частини про “далеку дорогу” і від піднесено-урочистого прощання поета з світом, яке ми бачили у другій частині. Віршований розмір у третій частині — ямб, що має повільний розповідний темп. Чергування рим і асонансів у третій частині таке: **abbaccddffggaa**. Варто звернути увагу на те, що рима (а) зв'язує 3 і 4 рядки (52 — 53) четвертої частини з першим (37) третьої частини, немов ці останні рядки є безпосереднім продовженням думки 37 рядка і разом запереченням її в тому контексті, яким він пов'язаний з наступними рядками (38, 39 і т. д. — кінчаючи 49). Значущо пов'язаний 4 рядок (53) четвертої частини з 40, який теж римується з 37 (Харона—Харона).

Вже початок третьої частини — перший рядок — визначає відмінність її характеру від попереднього.

А поки те, да се, да оне. . .

(II, 373)

Цей початок має відтінок немов зневажливого заперечного спогаду про вчорашній урочистий настрій — нині поет ладен відкласти, відсунути на потім усе пережите вчора.

Перевагу бере надія на Ескулапа:

Чи не одурить він Харона

І Парку-прялку? —

(II, 373)

надія на одужання. Хворому поетові ввижається заспокійлива перспектива лежання-лікування:

І тойді,

Поки б химерив мудрий дід,
Творили б, лежа, епопею *),
Парили б скрізь понад землю *),
Та все б гекзаметри плели *),

Та на горище б однесли*),
Мишам на снідання. А потім
Співали б прозу, та по нотах,
А не як-небудь...

(II, 373)

Відповідно до змісту самий стиль цієї глузливої, самоіронічної тиради свідчить про заперечне ставлення до такого жалюгідного конання.

Жартівливо-гумористичне, з відтінком іронії ставлення до себе має тут своє стилістичне виявлення у згущеній образності; поет, немов усміхаючись, трохи глузує з того, що його і справді могла б серйозно захопити облудна надія на лікування, на одужання. Ряд метонімії різного характеру у поєднанні з метафорами надає тираді алегоричної іномовності. В цілому тирада являє собою ніби поширену складну метонімію.

Ця складна система тропів починається одразу, з другого рядка; одна по одній ідуть метонімії різних типів: “ходімо... до Ескулапа на ралець”¹⁾; “чи не

*) Змістовно значущі асонанси: епопею — понад землю, плели-однесли.

¹⁾На ралець — в гості з привітанням і подарунком-гостинцем.

одурить він Харона і Парку-прялку”; “парили б скрізь понад землю”; “та все б гекзаметри плели” (метафора з емоційним відтінком іронічної зневаги до писаки-віршомаза, що псує ті гекзаметри); “та на горище б однесли мишам на снідання”; “співали б прозу, та по нотах, а не як-небудь” (покладені на музику вірші партача-віршомаза?).

Плетіння гекзаметрів (у ширянні понад землею — далеко від реального життя) — для мишей, співання “прози” визначило б занепад творчої сили ліризму, актуальної громадської поезії. Ця перспектива — згадання, занепаду поетичної сили ліризму була б перспективою пережити себе як поета — вона не могла серйозно захопити недужого. Ні, він воліє покинути світ повноцінним поетом!

І тому, відкидаючи гумористичні жарти, поет у бентежному пориві перебиває себе, і його мова в перших рядках четвертої частини (50 — 52) враз набуває тієї схвильованої, щирої безпосередности, яка характеризує другу частину; стиль цього початку четвертої частини стає подібним до стилю другої частини, далі четверта частина переходить в ритм другої частини (53 — 60) і тематично кінчається тим самим, як у другій частині, мотивом посмертної слави, яку дасть йому його друг — поезія:

.. Друзе мій,
О мій супутниче святий!
Поки огонь не захолонув,
Ходімо лучче до Харона...
(II, 373)

Ні, нехай не кидає його ліризм високої поезії, його супутник святий, нехай не холодне огонь поезії в душі:

Через Лету бездонную
Та каламутную

Перепливе¹⁾, перенесем
І славу святую —
Молодую безвічную.

(II, 373)

Нарешті, в наступних останніх рядках четвертої частини (59 — 72, з 61 рядка і до кінця — ямб) найвищий ступень щирої некорисливої відданості поета поезії:

Абе цур їй, друже,
І без неї (без слави. — Є. Н.) обійдуся. . .

(II, 373)

І на прощання поет малює в своїй уяві ту мрію, яку плекав ще з заслання, яку неполегливо намагався здійснити в петербурзькі роки і яку так і не пощастило здійснити. Тут, в останніх рядках останнього твору, ця мрія має забарвлення глибокої, але загамованої іронії, подоланої гіркоти — поет висловлює намір здійснити цю мрію по той бік Лети.

Картина-фантазія уявлюваного здійснення мрії містить у собі всі складові частини ідеала, який вбив поета, за яким він прагнув улаштувати наостанку своє життя.

Поетові ввижається-мріється:

...Як буду здужать,
То над самим Флегетоном
Або над Стиксом, у раю,
Неначе над Дніпром широким,
В гаю — предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насажу. . .

(II, 373)

І там нічого йому більше не треба, аби друг-

¹⁾Перейти на той світ вкупі з другом — поезією, не самому переплисти на той бік Лети!

поезія була з ним, аби не вгасав її огонь в душі:

Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посажу.

(II, 373)

І в пісні, яку ніби заспівають вони разом, буде все найдорожче серцю поета: спогади про Дніпро, про Україну, про “веселі селища в гаях”, історія народу, свідки якої — “могили-гори на степах”.

Ці останні рядки, якими кінчається Шевченкова поезія, є ніби стисла “формула”, синтеза основного змісту його творчості:

Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах —
І веселенько заспіваєм...

(II, 374)

Отже, останнє творче слово Кобзаря — Дніпро, Україна, народ, його історія.

ЄВГЕН О. НЕНАДКЕВИЧ
(Житомир)

АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК
ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА,
НАДРУКОВАНИХ У ТОМАХ I — IV ЦЬОГО
ВИДАННЯ

(Римські цифри визначають том, арабські — сторінку)

А нумо знову віршувать...	III, 59
А нумо знову віршувать (Перша редакція заспіву до поезій 1848 року)	III, 243
Бандуристе, орле сизий... (Н. Маркевичу)	I, 149
Барвінок цвів і зеленів... (Н. Я. Макарову)	IV, 101
Безталанний (укр. мовою, в перекладі О. Стефановича)	IV, 239
Буває, в неволі іноді згадаю...	III, 224
Буває іноді старий...	III, 199
Бували війни...	IV, 121
Було, роблю що, чи гуляю...	III, 198
Варнак	III, 64
Великий льох (Містерія)	II, 70
Великомученице кумо... (Н. Т.)	IV, 122
Веселе сонечко ховалось... (М. Костомарову)	II, 176
Відьма	IV, 163
Вітер з гаєм розмовляє... (Човен)	I, 156
Вітре буйний... (Думка)	I, 144
В неволі, в самоті немає...	III, 154
В неволі тяжко — хоча й волі...	II, 179
Во Іудеї во дні они...	IV, 51
Гайдамаки	I, 53

Гамалія	I, 157
Гимн черничий	IV, 95
Гоголю (За думою дума роєм вилітає...)	II, 47
Гори мої високії... (Сон)	III, 25
Готово! Парус розпустили...	III, 205
Давидові псалми	II, 122
Дівичії ночі	II, 23
Дівча любе, чорнобриве...	IV, 82
Добро, у кого є господа...	III, 79
Доля	IV, 32
До Основ'яненка	I, 22
Думи мої, думи мої...	I, 7
Думи мої, думи мої! Ви мої єдині...	III, 7
Думка (Вітре буйний...)	I, 144
Думка (Нащо мені чорні брови...)	I, 21
Думка (Тече вода в синє море...)	I, 146
Думка (Тяжко-важко в світі жити...)	I, 147
Дурні та гордії ми люди...	III, 239
За байраком, байрак...	II, 168
Заворожи мені, волхве... (М. С. Щепкину)	II, 46
За думою дума роєм вилітає... (Гоголю)	II, 47
З[акревській], Г[анні] (Немає гірше, як в неволі...)	III, 92
Закувала зазуленька...	III, 126
Заросли шляхи тернами...	III, 193
За сонцем хмаронька пливе...	III, 182
Заступила чорна хмара...	III, 160
Зацвіла в долині...	III, 191
За що ми любимо Богдана...	IV, 144
Згадайте, братія моя...	II, 166
Зійшлись, побрались...	IV, 124
З передсвіта до вечера...	IV, 92
Єретик	IV, 131
І Архімед, і Галілей...	IV, 109
І багата я...	III, 119

Іван Підкова	I 25
І виріс я на чужині...	III, 113
І день іде, і ніч іде...	IV, 117
І день — не день... (Три літа)	II, 7
І досі сниться: під горою...	III, 235
Із-за гаю сонце сходить...	III, 133
І знов мені не привезла...	III, 153
І золотої й дорогої...	III, 202
І мертвим і живим і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє послання	II, 110
І небо невмите, і заспані хвилі...	III, 112
Іржавець...	III, 30
Ісаїя. Глава 35.	IV, 42
І станом гнучим, і красою...	III, 230
І тут і всюди — скрізь погано...	IV, 113
І широкою долину...	III, 146
Кавказ	II, 103
Катерина	I, 32
Княжна	III, 8
Козачковському, А. О.	III, 44
Колись дурною головою...	IV, 49
Колись то ще, во время оно...	IV, 88
Коло гаю, в чистім полі...	III, 116
Костомарову, М. (Веселе сонечко ховалось...)	II, 176
Кума моя і я...	IV, 125
Л. (Поставлю хату і кімнату...) [Лазаревському, Ф. М.] (Не додому вночі йдучи...)	IV, 103 III, 163
Ликері	IV, 100
Лілея	II, 140
Лічу в неволі дні і ночі...	III, 209
Лічу в неволі дні і ночі... (Перша редакція заспіву до поезій 1850 р.)	III, 250

Макарову, Н. Я. (Барвінок цвів і зеленів...)	IV, 101
Маленькій Мар'яні	II, 131
[Марина] (Неначе цвяшок в серце вбитий...)	III, 95
Марія	IV, 53
Маркевичу, Н. (Бандуристе, орле сизий...)	I, 149
Марку Вовчку	IV, 41
Мар'яна-черниця	I, 163
Мені однаково, чи буду...	II, 169
Мені тринадцятий минало... (N. N.)	III, 22
Ми вкупочці колись росли...	II, 263
Ми восени такі похожі...	III, 207
Ми заспівали, розійшлись...	III, 210
Минають дні, минають ночі...	II, 132
Минули літа молодії...	IV, 110
Між скалами, неначе злодій...	III, 107
Мій Боже милий, знову лихо...	III, 240
Мов за подушне оступили...	III, 89
Молитви I — IV	IV, 85
Москалева криниця (Перша редакція)	III, 49
Москалева криниця (Редакція 1857 р.)	III, 253
Муза	IV, 33
N. N. (Мені тринадцятий минало...)	III, 22
N. N. (О, думи мої! О славо злая!...)	III, 33
N. N. (Сонце заходить, гори чорніють...)	III, 21
N. N. (Така, як ти, колись лілея...)	IV, 44
Н. Т. (Великомученице кумо...)	IV, 122
На батька бісового трачу...	III, 234
Навгороді коло броду...	III, 147
На Великдень, на соломі...	III, 197
На вічну пам'ять Котляревському	I, 140
Над Дніпровою сагою...	IV, 96
Наймичка	II, 88
На забудь (В. І. Штернбергу)	I, 148
На ниву в жито уночі...	III, 106
На панщині пшеницю жала... (Сон)	IV, 37
На смерть Григорія митрополита Петербурзького	IV, 94

Нащо мені женитися...	III, 184
Нащо мені чорні брови... (Думка)	I, 21
Не вернувся із походу...	III, 156
Невольник	IV, 180
Не гріє сонце на чужині...	III, 24
Не для людей, тієї слави...	III, 115
Не додому вночі йдучи... (Ф. М. Лазаревському)	III, 163
Не жаль на злого, коло його... (П[етро] С[коропадський])	III, 90
Не женися на багатій...	II, 49
Не завидуй багатому	II, 48
„Не кидай матері!” — казали...	II, 171
Немає гірше, як в неволі... (Г[анні] З[акревській])	III, 92
Не молилася за мене...	III, 121
Не нарікаю я на Бога...	IV, 104
Неначе степом чумаки...	III, 165
Неначе цвяшок в серце вбитий...(Марина)	III, 95
Неофіти	IV, 9
Неофіти (Текст первісної редакції із копії 1860-их рр.)	IV, 145
Не спалося, а ніч — як море...	II, 182
Не так тії вороги...	III, 135
Не тополю високою...	III, 144
На улиці невесело...	III, 130
Не хочу я женитися...	III, 149
Ну, що б, здавалося, слова...	III, 87
Огні горять, музика грає..	III, 232
Один у другого питаєм...	III, 38
О, думи мої! О, славо злая... (N. N.)	III, 33
Ой, виострю товариша...	III, 123
Ой, гляну я, подивлюся...	III, 70
Ой, діброво — темний гаю...	IV, 83
Ой, крикнули сірі гуси...	III, 186
Ой, люлі, люлі, моя дитино...	III, 136
Ой, маю, маю я оченята...	IV, 46

Ой, не п'ються пива, меди...	III, 129
Ой, одна я, одна...	II, 167
Ой, пішла я у яр за водою...	III, 134
Ой, на горі роман цвіте...	IV, 45
Ой, стрічечка до стрічечки...	III, 40
Ой, сяду я під хатою...	III, 125
Ой, три шляхи широкії...	II, 175
Ой, умер старий батько...	III, 155
Ой, чого ти почорніло...	III, 137
Ой, я свого чоловіка...	III, 122
О люди! люди небораки...	IV, 114
Осика	II, 145
Осії, Глава XIV. Подражаніє.	IV, 79
Перебендя	I, 11
Петрусь	III, 213
Плач Ярославни	IV, 89
Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19.	IV, 77
Подражаніє 11 псалму	IV, 39
Подражаніє сербському	IV, 84
Полюбилася я...	III, 120
Полякам (Ще, як були ми козаками...)	III, 229
Понад поле іде...	II, 180
Породила мене мати...	III, 121
Посажу коло хатини...	IV, 76
Поставлю хату і кімнату... (Л.)	IV, 103
По улиці вітер віє...	III, 124
Причинна	I, 133
Пророк	III, 105
Пророк (Остання редакція)	III, 247
Рано вранці новобранці...	II, 178
Розрита могила	II, 10
Росли укупочці, зросли...	IV, 98
Русалка	II, 143
Садок вишневий коло хати...	II, 177
Самому чудно, а де ж дітись...	III, 39
Саул	IV, 106

Світе ясний! Світе тихий...	IV, 99
Сестрі	IV, 47
С[коропадський], П[етро] (Не жаль на злого, коло його...)	III, 90
Слава	IV, 35
Слепая (рос. мовою)	V, 79
Сліпа (укр. мовою, в перекладі Б. Кравцева)	IV, 205
Сліпий (Поема)	II, 50
Сова	II, 15
Сон (Гори мої високії...)	III, 25
Сон (На панщині пшеницю жала...)	IV, 37
Сон (Комедія) (У всякого своя доля...)	II, 25
Сонце заходить, гори чорніють... (Н. Н.)	III, 21
[Сотник] (У Оглаві... Чи по знаку...)	III, 166
Старенька сестро Аполлона... ([Царі])	III, 72
Стоїть в селі Суботові...	II, 86
Така, як ти, колись лілея... (N. N.)	IV, 44
Та не дай, Господи, нікому...	III, 71
Тарасова ніч	I, 27
Тече вода в синє море... (Думка)	I, 146
Тече вода з-під явора...	IV, 118
Титарівна	III, 80
Титарівна-Немирівна...	IV, 111
Тополя	I, 14
То так і я тепер пишу...	III, 58
Тризна (рос. мовою)	V, 127
Три літа (І день — не день...)	II, 7
Туман, туман долиною...	III, 138
Тяжко-важко в світі жити... (Думка)	I, 147
У Бога за дверми лежала сокира...	III, 60
У Вильні, городі преславнім...	III, 157
У всякого своя доля... (Сон)	II, 25
У наших раї, на землі...	III, 194
У неділеньку та ранесенько...	III, 143
У неділеньку у святую...	III, 139
У Оглаві... Чи по знаку... ([Сотник])	III, 166
У перетику ходила...	III, 142

У тієї Катерини...	III, 131
Утоплена	I, 150
Утоптала стежечку...	III, 145
Хіба самому написати...	III, 200
Холодний Яр	II, 118
Хоча й лежачого не б'ють...	IV, 112
Хустина (У неділю не гуляла...)	II, 42
Хустина (Чи то на те Божа воля...)	III, 41
Чернець	III, 34
Чернець (Первісне закінчення)	III, 241
Чигирин (Чигрине, Чигрине...)	II, 12
Чи ми ще зійдемося знову...	II, 181
Чи не покинуть нам, небого...	IV, 126
Чи то на те Божа воля... (Хустина)	III, 41
Чи то недоля та неволя...	III, 233
Човен (Вітер з гаєм розмовляє...)	I, 156
Чого мені тяжко, чого мені нудно...	II, 45
„Чого ти ходиш на могилу?“...	II, 173
Чума	III, 151
[Царі] (Старенька сестро Аполлона...)	III, 72
Царі (Перша редакція прологу)	III, 245
Швачка	III, 127
Штернбергу, В. І. (На забудь...)	I, 148
Щепкину, М. С. (Заворожи мені, волхве...)	II, 46
[Щепкину, М. С.] (Мені здається — я не знаю...)	III, 220
Ще як були ми козаками... (Полякам)	III, 229
Юродивий	IV, 28
Якби ви знали, паничі...	III, 222
Якби з ким сісти...	IV, 116
Якби зустрілися ми знову...	III, 94
Якби мені, мамо, намісто...	III, 148
Якби мені черевики...	III, 118
Якби тобі довелося...	III, 187

Якби тобі довелося (Перша редакція другої половини поезії)	III, 248
Якби то ти, Богдане п'яний...	IV, 50
Як маю я журитися...	III, 183
Якось то йдучи уночі...	IV, 120
Як умру, то поховайте...	II, 133
Я не нездужаю...	IV, 38

З М І С Т :

ПЕРЕДМОВА	3
I. ПОЕЗІЇ 1857-1861	
Неофіти	9
Юродивий	28
Доля	32
Муза	33
Слава	35
Сон	37
Я не нездужаю... ..	38
Подражаніє 11 псалму	39
Марку Вовчку	41
Ісаія. Глава 35	42
Н. Н. (Така, як ти, колись лілея...)	44
Ой, по горі роман цвіте... ..	45
Ой, маю, маю я оченята... ..	46
Сестрі	47
Колись дурною головою... ..	49
Якби то ти, Богдане п'яний... ..	50
Во Іудеї во дні они... ..	51
Марія	53
Посажу коло хатини... ..	76
Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19.	77
Осії, Глава XIV. Подражаніє.	79
Дівча любе, чорнобриве... ..	82
Ой діброво — темний гаю... ..	83
Подражаніє сербському	84
Молитви I — IV.	85
Колись то ще, во время оно... ..	88
Плач Ярославни	89

З передсвіта до вечера	92
На смерть Григорія, митрополита Петербурзького	94
Гимн черничий	95
Над Дніпровою сагою	96
Росли укупочці, зросли	98
Світе ясний! Світе тихий	99
Ликері	100
Н. Я. Макарову	101
І Архімед, і Галілей	102
Л. (Поставлю хату і кімнату . . .)	103
Не нарікаю я на Бога	104
Саул	106
Минули літа молодії	110
Титарівна-Немирівна	111
Хоча й лежачого не б'ють	112
І тут і всюди — скрізь погано	113
О люди! Люди небораки	114
Якби з ким сісти	116
І день іде, і ніч іде	117
Тече вода з-під явора	118
Якось то йдучи уночі	120
Бували війни	121
Н. Т. (Великомученице кумо . . .)	122
Зійшлись, побрались	124
Кума моя і я	125
Чи не покинуть нам, небого	126

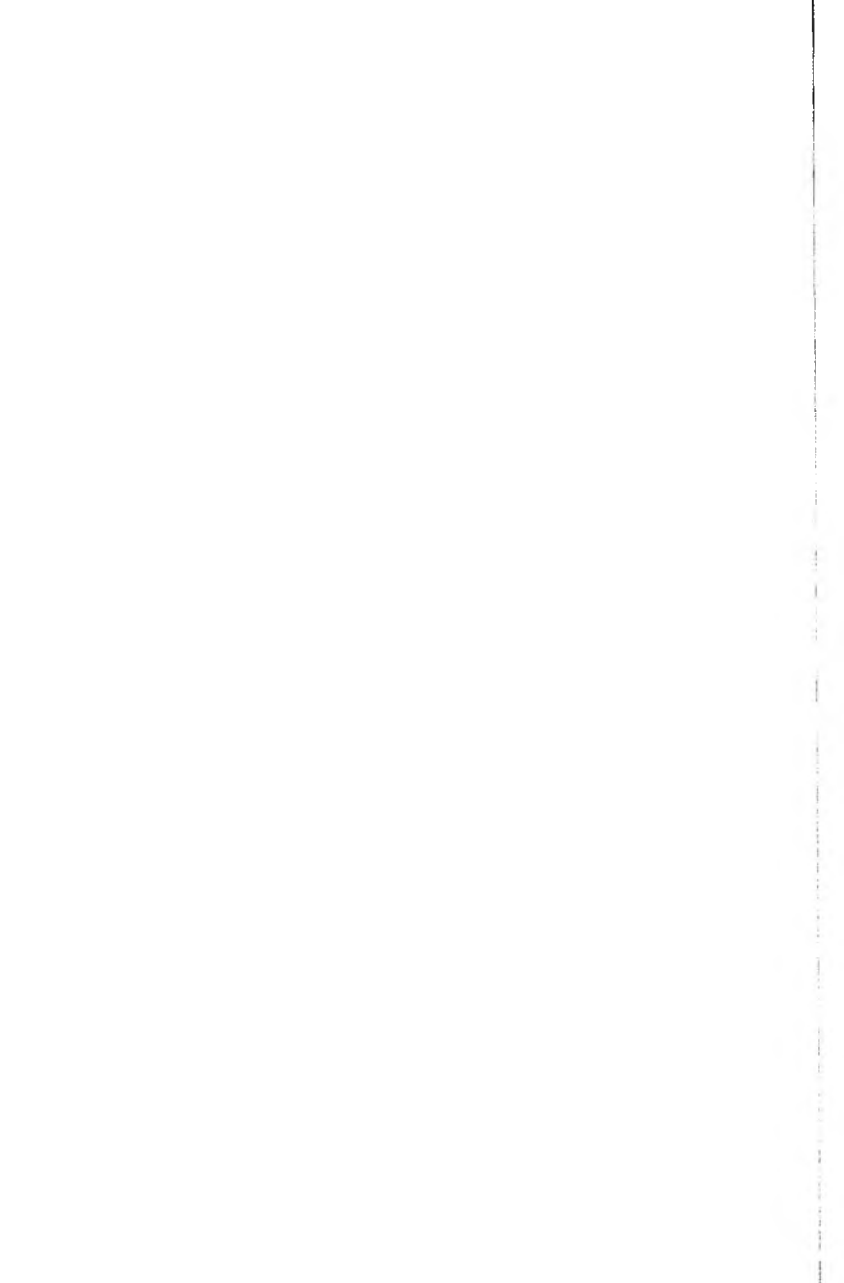
II. ПОЕЗІЇ НЕНАДРУКОВАНІ В ПОПЕРЕДНІХ ТОМАХ ТА ІНШІ РЕДАКЦІЇ ДЕЯКИХ ПОЕМ

Єретик	131
За що ми любимо Богдана	144
Неофіти (Текст первісної редакції із копії 1860-их рр.)	145
Відьма	163
Невольник	180

III. РОСІЙСЬКІ ПОЕМИ ШЕВЧЕНКА УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ	
Сліпа (В перекладі Б. Кравцева)	205
Безталанний (В перекладі О. Стефановича)	239
IV. ПРИМІТКИ ДО ТЕКСТУ Й ІНШІ РЕДАКЦІЇ ТА ВАРІЯНТИ	
	257
V. ПОЯСНЯЛЬНІ СТАТТІ	
Б. К р а в ц і в : Нові текстологічні досліди і текст Шевченкових поезій 1857-1861 рр.	257
Є. Ю. П е л е н с ь к и й : Шевченкові „Неофіти”	273
Б. К р а в ц і в : „Коли ми діждемося Вашінгтона” (До Шевченкового „но- вого і праведного закону”)	351
Є. Н е н а д к е в и ч : Поетичний епілог творчости Шевченка	366
VI. АБЕТКОВИЙ ПОКАЗНИК ПОЕТИЧНИХ ТВОРІВ ШЕВЧЕНКА, НАДРУКОВАНИХ В ТТ. I — IV ЦЬОГО ВИДАННЯ	
	389
ЗМІСТ	398

Друкарня Видавництва Миколи Денисюка

Printed by Mykola Denysiuk Printing Company
Chicago, Illinois — USA

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ИЗДАТЕЛЬСТВО

